

TARTALOMJEGYZÉK

DOMINKOVITS PÉTER: Emlékezés Horváth Zoltánra (1931–2012)	3
---	---

RÉGÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA

PÁSZTÓKAI-SZEŐKE JUDIT: „Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?” Gondolatok ókori nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokról a scarbantiái borostyán guzsalyok kapcsán	5
BLAY ADRIENN: Későrómai ház Scarbantiában	20
GÖMÖRI JÁNOS: Vasolvasztó kemencék Zsira-Kenderszer dűlőben	31
NEMES ANDRÁS – GABRIELI GABRIELLA: A soproni ferencesek kápolnája és káptalan-terme (építéstörténeti vázlat)	40

* * *

KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorisége, 2. rész	54
---	----

MŰHELY

KARL KAUS: Erődítések Sopron-Várhely vaskori földvárának déli kapujánál	71
KIRÁLY GÉZA – BROLLY GÁBOR – HÁZAS GÁBOR – WOLFGANG TRIMMEL: Légi lézeres letapogatással felmért halomsírmű a Várhely környékén	76
GÖMÖRI JÁNOS: A „Borostyánkő Expedíció” projekt 2010–2011. évi soproni eseményei	82

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÖMÖRI JÁNOS – KÖRÖSI ANDREA (SZERK.): Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története (Budapest, 2010), ism. Lyublyanovics Kyra	86
---	----

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2012. február 9-én tartott közgyűléséről	93
--	----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

PÉTER DOMINKOVITS: Gedenken an Zoltán Horváth (1931-2012)	3
---	---

SCHUL- UND KULTURGESCHICHTE

JUDIT PÁSZTÓKAI-SZEŐKE: „Während die Mutter abnimmt, nimmt das Kind zu. Was heißt das?“ Gedanken über die gesellschaftlichen Erwartungen an Frauen in der Antike anhand der Bernsteinspinnrocken aus Scarbantia.....	5
ADRIENN BLAY: Ein spätrömisches Haus in Scarbantia	20
JÁNOS GÖMÖRI: Eisenschmelzöfen in der Zsira-Kenderszer Flur	31
ANDRÁS NEMES – GABRIELLA GABRIELI: Die Kapelle und der Kapitelsaal der Soproner Franziskaner	40
* * *	
ZSÓFIA KÁDÁR: Die Anfänge des Soproner Jesuitenkollegiums (1636-1640): Die Epoche des Superiors György Dobronoki, 2. Teil	54

KLEINERE MITTEILUNGEN

KARL KAUS: Die Befestigungsanlagen beim Südtor des Burgstalles von Ödenburg-Sopron	71
GÉZA KIRÁLY – GÁBOR BROLLY – GÁBOR HÁZAS – WOLFGANG TRIMMEL: Die Vermessung des Hügelgräberfeldes in der Umgebung des Burgstalles mit Laserabtastung aus der Luft	76
JÁNOS GÖMÖRI: Die Soproner Ereignisse des Projektes „Expedition Bernstein“ in den Jahren 2010-2011	82

BÜCHERSCHAU

KYRA LYUBLJANOVICS: János Gömöri – Andrea Kőrösi (Red.): Knochen und Leder. Die Geschichte der Verarbeitung tierischer Rohstoffe. Budapest, 2010.	86
--	----

MITTEILUNG

TIBOR JÓZAN: Bericht über die Versammlung des Soproner Stadtverschönerungsvereines am 9. Februar 2012	93
---	----

DOMINKOVITS PÉTER | Emlékezés Horváth Zoltánra (1931–2012)

2012. január 13-án méltósággal viselt betegség után, életének 81. évében, családjá körében elhunyt a leghűségesebb város fáradhatatlan szolgája, a történettudományok kandidátusa, a Soproni Levéltár egykori igazgatója, dr. Horváth Zoltán.

Horváth Zoltán 1931. május 6-án született Somlószlósön. Szeretett városával intézményes kapcsolata iskoláztatásával kezdődött; 1943. november 1-jén a soproni Evangélikus Líceum diákja lett. A nagy múltú iskola után 1952-ben a Közgazdasági Egyetem, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyszakos történésze lett. 1956-ban kitűnő minősítéssel diplomázott. A levéltár szakot 1958–1961 között, már munka mellett végezte el. Első és egyetlen munkahelye a Soproni Levéltár, amelyben 1956-tól 1992-ig dolgozott, 1961-től több mint három évtizedig annak igazgatója volt. Ez az esztendő magánéletében is meghatározó változást hozott, feleségül vette hú társát, Nagy Anna tanítónőt. Két gyermekük pályaeorientációját a szülői minta is meghatározta, az 1962-ben született Zoltán ma informatikus, tanszékvezető egyetemi docens, míg az 1967-ben született László klasszika-filológus.

Horváth Zoltán levéltárosi, intézményvezetői időszaka a folyamatosan raktári gondokkal, gyakran létszámihiánnyal küzdő Soproni Levéltár életében a szakhivatalból tudományos intézménnyé válás periódusát jelentette. Az időszakról, a közel három évtized szakmai munkájáról, Horváth Zoltán nyugdíjba vonulása alkalmával, a Soproni Szemle 1992. évfolyamában részletesen beszámolt; egy későbbi interjúban az intézmény virágkorát 1968-tól jelezte. Intézményvezetőisége idején a levéltár iratállománya, dolgozói létszáma jelentősen gyarapodott; mindent elkövetett Sopron város és az egykori vármegye történetivé érett iratanyagának a megmentéséért, levéltári őrizetbe kerüléséért. A szűkös pénzügyi lehetőségek közepette infrastrukturális fejlesztéseket tett, így 1973–1975 között filmlaboratóriumot és könyvkötő műhelyt szerelt fel. Mindig elkötelezetten szállt síkra a helyi identitás, a történeti tudat megerősítéséért. A Soproni Levéltár egyedi gazdagságú iratanyagát, ezen keresztül a város történetét mind a város nagyközönsége, mind a diáksága számára kiállítások, speciális foglalkozások keretében tette ismertté. E folyamat első állomását az 1962-ben megrendezett megyetörténeti kiállítás jelentette. 1970-ben kezdődött el a megyeháza első emeletén az állandó kiállítási részleg kialakítása, ami 1973. július 1-jén nyílt meg. Ez évtől közel két évtizeden keresztül heti 2-2 órában helytörténeti szakkört vezetett általános- és középiskolások számára. Fontosnak tartotta a szakszerű várostörténeti alapokon nyugvó turisztikát, ezért idegenvezetők számára várostörténeti képzést tartott. Aktív, tevékeny résztvevője volt Sopron

város közéletének, legismertebb talán a városcímer vitájában való határozott részvétele, állásfoglalása volt.

Horváth Zoltán történetkutatói munkássága döntően a polgárosodás kori Sopronhoz, és a történeti vármegyéhez kapcsolódott. 1957-től publikált szaktanulmányokat országos és helyi szakmai folyóiratokban. Több évtizeden keresztül tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának, a város és társadalma polgárosodásáról szóló alapvető tanulmányainak jelentős része e folyóirat hasábjain jelent meg. Tudományos eredményei nyomán „A községi önkormányzat és a parasztság” témakörében írt egyetemi doktori disszertációját 1960 végén védte meg, 1964-ben országos tanulmánykötetben publikálta.

Három évtizeddel később, 1992-ben, kandidátusi fokozatot nyert, munkája 1993-ban „A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950)” címmel jelent meg. Tudományos eredményei sorából ki kell emelni, hogy 1971-ben, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként az elsők között foglalkozott bécsi források alapján az 1921-es soproni népszavazás történetével. Legismertebb, kézikönyvként használt kötetei, az 1964-ben megjelent „Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében” című, máig hiánypótló olvasókönyv, az 1976-ban napvilágot látott „A jobbágyvilág alkonya Sopron vármegyében”, valamint a címervita állásfoglalásának várostörténeti monográfiává érlelt kötetei: „Sopron város címerei a történelmi események háttérében” (1991), „Sopron

önkormányzatának jogai és címerai. Várostörténet (1277–2002)” (2002). Betegágyán Sopron vagyonos polgársága régóta tervezett nagymonográfiáját készítette

Horváth Zoltán történettudományi szakkikkei, monográfiáit egyszerre jellemezte a források tisztelete, a filológusok precízsege, és Sopron, illetve a történeti Sopron vármegye iránti mély elkötelezettség. Ezen erények révén szakkikvei és kötetei az elkövetkező generációk számára is megkerülhetetlenek. Horváth Zoltán munkássága, életpályája példaként szolgálhat a ma nemzedékének is. Emlékét tisztelettel, szeretettel őrizzük.

RÉGÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA

PÁSZTÓKAI-SZEŐKE
JUDIT

„Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?” Gondolatok ókori nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokról a scarbantiai borostyán guzsalyok kapcsán¹

Bevezetés

A Soproni Múzeum római kori leleteket bemutató termének ékességei az ókori Scarbantia temetkezéseiből származó borostyánkő faragványok, melyek közül különös figyelmet érdemelnek a vékony fémhuzalra húzott hengeres borostyánkő gyöngyökből álló, guzsalynak tartható pálcák (1. ábra).² Funkciójuk egyértelmű bizonyítéka egy bronz szobor kéztöredéke, melyben a borostyánguzsalyok formájával egyező, gombos végű botra tekerve előfonat látható.³

¹ Jelen dolgozat a IX. Nordic TAG 2007-es aarhusi (www.aal.au.dk/nordic-tag/forside/abstracts.pdf), valamint 2008-ban a XIth Seminar on Women's Studies in the Ancient World valenciai összejövetelén hangzott el, szövegét lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: „*The mother shrinks, the child grows. What is it?*” The evidence of spinning implements in funerary context from Roman Pannonia. In: *Women and Clothing: Aspects of Female Identity in the Roman Empire and its Provinces. Proceedings of the XIth Seminar on Women's Studies in the Ancient World*. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen (megjelenés alatt). Magyarul 2007-ben Visegrádon a Fiatal Római Koros Régészek 2. Konferenciáján hangzott el.

² A scarbantiai borostyánkő guzsalyokra vonatkozóan lásd: Bella Lajos: Római borostyánkő leletek Sopronban. *Archeológiai Értesítő* [=Arch. Ért.] 15. 1895. 392–400; *idem*: Római leletekről Sopronban. *Arch. Ért.* 16. 1896. 255–259; Gottschalk, Raymund: Ein spätrömischer Spinnrocken aus Elfenbein. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 1996. 483–500; Gömöri János: Amber artefacts and the relics of the Amber Road from the Roman period in Sopron. In: AMBERIF 2009, 16th Seminar, Gdańsk – Warsaw, March 14, 2009. Szerkesztette Kosmowska, Barbara/ Ceranowicz, Wiesław Gierlowski. Gdańsk – Warsaw 2009. 17–24.

³ Lásd Keune, J. B.: H. Lothringen. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 1912. Abb 112.

Jelen dolgozatban emberek és tárgyak kapcsolatát vizsgálom. Az emberek a Római Birodalom határmenti közigazgatási egységeinek, Felső- és Alsó-Pannonia lakói, a tárgyak pedig a római korban fonalkészítésre használt orsók és guzsalyok, melyek a scarbantiai, borostyánból készült példányokhoz hasonlóan a térség római kori temetőiben nem ritka leletek, de sírkövek ábrázolásain is feltűnnek. Hagyományos értelmezésük szerint ezek a fonóeszközök egykoron az elhunyt személyes tulajdonát képezték, majd halálát követően sírgödörbe helyezésükkel életének egyik jellemző mindennapi elfoglaltságára, foglalkozására akartak utalni a hátrahagyott gyászolók.⁴A dolgozatban a fenti megközelítés kritikáján kívül elsősorban a régészeti leletanyag vizsgálatán alapuló további lehetőségeket mutatom be. Úgy tűnik, hogy a római gondolkodásban a fonás tevékenységéhez egy társadalmilag meghatározott és elfogadott szimbolizmus kapcsolódott szorosan és az orsó-guzsaly párosát a közösségen belüli kapcsolatok egyikének metaforájaként is értelmezték.

1. ábra. Borostyán guzsalyok Scarbantia temetőiből (Soproni Múzeum)

⁴ Madarassy Orsolya: Házimunka: a textilkészítés példája – Hausarbeit: zum Beispiel die Textilherstellung (Aquincum). In: Out of Rome Szerk. Furger, Alex R. – Guggisber, Martin – Korb, Karin – Zsidi, Paula: Augusta Raurica/ Aquincum. Das Leben in Zwei römischen Provinzstädten. Basel, 1997. 194–195; Bíró Mária: Pannoniai csontművészet. Budapest, 2000; Gömöri János: Kézművesség emlékei. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerkesztette Visy Zsolt. Budapest 2003, 243–247; Barkóczi László: Megjegyzések a pannoniai köemlékek kocsibrázolásaihoz. *Budapest Régiségei* [=Bud. Rég.] 42–43 2010, 41 és 45.

A pannoniai sírok

A római költő, Catullus szavaival jól illusztrálható a fonás művelete:

*"Baljuk a lány gyapjú gomolyával jól beborított /guzsalyt fogta s a szálát a jobbkéz húzta vigyázva,/ fölfelefordított ujjal sodrotta, leszegzett,/ fürge hüvelykujjal pergette a gömbölyű orsót."*⁵

A római sírokban talált orsógombok nem különösebben különböznek a településekről is ismertektől, szemben a sírmellékletként előkerülő guzsalyokkal: díszes kivitelezés, értékes, sokszor törékenynek vélt alapanyag (borostyán, üveg, vékony bronz lemez) jellemzi őket. Számolnunk kell fából és egyéb, az idők során lebomló szerves anyagból készült fonóeszközök használatával is, azonban ezek a tárgyak csak a legkritikább esetben őrződnek meg a kárpát-medencei talajviszonyok közt. Minden bizonnyal számos elhunyt mellé helyeztek ilyen eszközöket, azonban közvetett bizonyítékokon túl ezek régészetiileg nem dokumentálhatóak.⁶

A fennmaradt guzsalyok említett jellemzői alapján a mindennapi használaton kívül egy szimbolikus szempont sem zárható ki. A törékenységből következő egykori használatukat kizáró véleményekkel nem érthetők egyet. A borostyán guzsalyok közepét egy fém huzal merevíti, míg az üvegből készített guzsalyok egy részénél egyértelműen megfigyelhető, hogy az üvegrúd belső magját egy a külső felületen látható sodrás irányával ellentétesen tekert vékonyabb üvegpálca alkotja, így adva megfelelő tartást a guzsalynak. A borostyán és az üveg, mint alapanyag szerintem éppen a használhatóságuk mellett szól: mindkét anyag jellemzője, hogy dörzsölés hatására elektrosztatikussá válik, s így a tisztított gyapjúból még fonallá sodrása előtt eltávolíthatóak a kisebb növényi eredetű szennyezések, amivel a rómaiak is tisztában voltak.⁷ Kísérletek mutatják, hogy a gyűrűs gyapjúfűrtök dörzsölés hatására szétnyílnak, ezt követően fonásuk is könnyebb.⁸ A vékony bronz lemezből domborított guzsalyok hétköznapi használata sem zárható ki, mivel Tác-Fövenypusztza I. épületéből legalább két példány került elő számos orsógomb, szövéshez használt eszköz és talán gyapjúmosóként használt kádakkal együtt.⁹ Véleményem szerint némely guzsaly

⁵ Catullus LXIV, 311–314. Devecseri Gábor fordítása.

⁶ Gostenónik, Kordula: Aus den Augen – aus dem Sinn? Hölzerne Textilgeräte und ihre Nachweisbarkeit. in: *Lignum. Holz in der Antike, Akten des Öffentlichen interdisziplinären Symposiums im Rahmen des überfakultären Doktoratsprogramms „Antike Kulturen des Mittelmeerraums“ der Karl Franzens Universität Graz, (5–7 November 2009)* Szerkesztette Scherer, Peter. Graz, 2011. 207–240; Pásztókai-Szeőke Judit: Város szélén kis mosoda... Egy textilműhely régészeti nyomai az ókori Savaria déli előterében (előkészületben).

⁷ Plinius Naturalis Historia [=Plin. NH] 37. 37.

⁸ Elizabeth Barber személyes közlése, 2009. Guzsalyok hasonló használatát lásd egy Kr.e. 7. századi itáliai ábrázoláson: Gleba 2008. 30. fig. 8a.

⁹ Vö. Müller Róbert: Guzsalyok és orsógombok Pannóniában. *Zalai Múzeum* 18. 2009. 39–54; *idem*: Spinnrocken aus Metall und Spinnwirtel im spätkaiserzeitlichen Pannonien. *Acta Archaeologica Hungarica* [=Acta Arch.] 62.1 2011. 175–198; lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: Following a Clew – from textile tools to textile production in Roman Pannonia (doktori disszertáció) [=disszertáció].

figurális díszítése sem szól funkcionalitásuk ellen. A vasguzsalyoknak is vélt,¹⁰ egyik végükön hegyben végződő, kerek keresztmetszetű vas pálcák szintén a textilművesség eszközkészletébe sorolhatók, azonban nem fonóeszközként, hanem ún. ceceként (ang. *pin-beater*) szövésnél vették hasznukat.¹¹

Az elérhető publikált antropológiai vizsgálatok alapján orsót, guzsalyt Pannonia Drávától északra eső részén csak biológiailag nőként meghatározható elhunytak sírjába helyeztek. Leggyakrabban olyan nők sírjában fordulnak elő, akik csontjaik alapján az *adultus* vagy *maturus* korcsoporthoz tartoznak, de esetenként *juvenilis* korcsoport tagjainak földi maradványaival együtt is.¹² Vagyis a tartomány 10 évesnél idősebb női lakosainak egy részét haláluk esetén a gyászoló családtagok fonóeszközzel temették el.

Felvetődik a kérdés, miként értelmezhető ez a meglehetősen tág korcsoport. Római lányok esetében a 12. életév tekinthető nagykorúságuk *terminus post quem* időpontjának, mivel az Augustus-kori törvénykezés értelmében ettől a kortól kezdve legálisan is férjhez adhatók voltak.¹³ A törvénykezés azonban nem mindig jelentette a törvények betartását: hála annak a néhány síremléknek, melyek az elhunyt nő életkora mellett házasságban eltöltött éveinek számát is megadják, Pannoniában és a szomszédos Dalmatiában is tettenérhető az a korabeli gyakorlat, mely szerint a házasságkötés akár az ara 10 éves korában is történhetett, de a 12. életév körüli időpont sem számított szokatlanoknak.¹⁴ Feltételezhető ugyan, hogy azok a pannoniai nők, akiket fonóeszközzel temettek el, a helyi római kori társadalom felnőtt lakosai közé tartoztak, de vajon lehet-e őket olyan felnőtt nőnek tartani, akik valamiféle házastársi kapcsolatban éltek? Természetesen a régészeti leletanyag alapján ez a lehetőség sem zárható ki, ám még így is kérdéses marad a kapcsolat jellege, hogy az római házasság (*connubium*), vagy más házastársi életközösség (*contubernium*, *concubinatus*) volt-e.

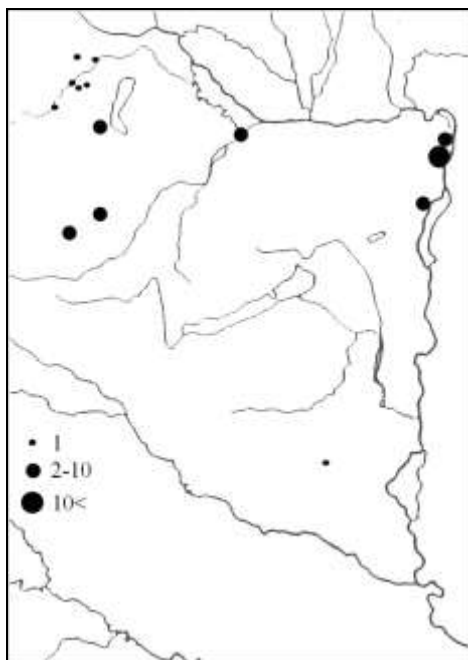
¹⁰ Legutóbb Müller 2009 és 2011.

¹¹ Pásztókai-Szeőke, Judit: Curry-comb or toothed weft-beater? The serrated iron tools from the Roman Pannonia. *Archaeological Textile Newsletter* 52. 2011. 3–13; használatukról és sírmellékletként való alkalmazásuk lehetséges gazdaságtörténeti okairól lásd *eadem*: „Three bags full” Textile production, climate and the lake Balaton. in: *Pupureae Vestes IV*. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen (megjelenés alatt); *eadem*: Technologischer Wandel in der Textilproduktion Pannoniens unter römischem Einfluss. In: *DressID Catalogue*. Szerkesztő Annette Petz gen. Schieck (előkészületben); *eadem*: Vasból készült szövőeszközök és textilművesség a 4. századi Dunántúlon. *Hadak útján. Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XX. Konferenciája, 2010*. Szerkesztette Petkes Zsolt (megjelenés alatt).

¹² A sírok katalógusát lásd Pásztókai-Szeőke *disszertáció*.

¹³ *Digestae* XXIII, 1, 2; Cassius Dio LIII, 16, 7, továbbá Hopkins, M. K.: The Age of Roman Girls at Marriage. *Population Studies* 18. 1965. 309–327; Treggiari, Susan: Roman Marriage. *Iusti Coniuges* from the Time of Cicero to the Time of Ulpian. Oxford, 1991. 40–43.

¹⁴ Sinobad, Marko: Ages of Women at the Time of Marriage: the Example of Ancient Salona. *Opuscula Archaeologica* 29. 2005. 173–186.

2. ábra. Sírmellékletként adott fonóeszközök elterjedése Kr. u. 1-2. században

Publikált adatok alapján a Pannonia Drávától északra eső részén élő kelták körében a római hódítást megelőzően nem volt szokás orsók, guzsalyok sírba helyezése. E tény arra enged következtetni, hogy ebben a térségben a szokás a római hódítók közvetítésével jelent meg. Emellett szólhat, hogy a legkorábbi római sírokban előkerülő guzsalyok nemcsak hogy itáliai eredetű készítményeknek tarthatók, de formai előzményeik is oda kötik őket, illetve sírmellékletként is valószínűleg az utak mentén terjedtek el (2. ábra).

Térségünkhöz hasonlóan másutt is megfigyelhetőek hasonló változások. Érdekes példája ennek Dánia Római birodalom határain kívül eső területe, ahol női sírokban szintén ebben az időszakban jelennek meg textilműves eszközök. Elemzésük kimutatta, hogy a fenti szerszámok azokban a temetőben jelennek meg, ahol a római importtárgyak sokasága alapján egyébként is feltételezhető az erős római befolyás.¹⁵ Ezen túl a római politikai-kulturális befolyás alá kerülés olyan birodalom határain belül eső területeken is kimutatható jelentésbeli változást

¹⁵ Bergerbrant, Sophie: Tools of Textile production in Roman Iron Age burials and settlements on the Island Funen, Denmark. in: *Work and Identity: The agents of textile production and exchange in the Roman period*. Szerkesztette Pásztókai-Szeőke, Judit/ Gleba, Margarita (megjelenés alatt);

eredményezett, ahol a római hódítást megelőzően is bizonyítható a nőiség és fonás közti szoros kapcsolat létezése.¹⁶

Összegzőként elmondható, hogy Pannoniában az orsó és guzsaly nemi specifikus és feltehetően nagykorúsághoz kapcsolható sírmelléklet, az új mellékletadási szokás mögött húzódo szimbolika pedig az új megszállókkal érkezhettek. Mivel a provincia bevándorlóinak első hulláma elsősorban Itália felől érkezett, kiknek szokásai, hagyományai erős hatást gyakoroltak a térség temetkezési gyakorlatára is, így érdemes megvizsgálni, mi volt Itáliában a helyzet.

Lanam fecit

Az ókori Itáliában a gyapjú fonása (*lanam fecit*) a szorgalmas, erkölcsös asszonyok szinonímájaként jelenik meg, ahogy azt többek között Plutarchos szavai is illusztrálják:

*Gaia Caecilia, Tarquinius egyik fiának felesége, egy jó és erényes asszony, kinek bronzszobra Sanctus templomában áll. Régmúlt időkben otthonszeretetének és dolgozóságának jelképeit: saruit és orsóját ennek megfelelően itt őrizték.*¹⁷

Már az itáliai nők kora vaskori sírjaiból is ismertek olyan értékes alapanyagból, borostyánból, bronzból stb készült fonóeszközök, melyek az elhunyt nők jelentős gazdasági és közösségi szerepének szimbólumának tarthatók.¹⁸ Kora császárkori művészetekben, valamint síremlékek felirataiban a gyapjúfonás az erényes római asszony toposza, aki házassága révén a család és a nagyobb közösség folytonosságát is biztosította. Augustusnak a római birodalom első nagy politikai-jogi-erkölcsi reformereként jelentős szerepe volt annak a szimbólumrendszernek kialakításában, mely a római ősök hagyományait, erkölceit kívánta követendő példaként a polgárok elé állítani, és amelyben a gyapjúfonás már nem a feleség valóságos gazdasági erejét, hanem hitvestársi

¹⁶ Peskowitz, Miriam B: *Spinning Fantasies. Rabbis, Gender, and History*. Berkeley–Los Angeles–London, 1997.

¹⁷ Plutarkhos, *Questiones Romanae* [= Plut. *Q.R.*] 30. Ehhez hasonlóan Plin. *NH* VIII. 194. A fennmaradt sírfeliratok is az elhunyt feleségek legfőbb erényei közt említik a gyapjúfonást (*lanam fecit, lanifica*) és az otthonulást (*domiseda*) (CLS II. 4639 és 4860; ILS 8402). Erre vonatkozóan lásd még Pearce, T.E.V: *The Role of the Wife as CUSTOS in Ancient Rome*. *Eranos* 77. 1974, 16–33 1974; Nielsen, Marjeta: *Etruscan women: a cross-cultural perspective*. In: *Aspects of Women in Antiquity. Proceedings of the First Nordic Symposium on Women's Lives in Antiquity. Göteborg 12–15 June 1997*. Szerkesztette Larsson Lovén, Lena/ Strömberg, Agnete. Jonsered 1998, 69-84; Larsson Lovén, Lena: *LANAM FECIT – woolworking and female virtue*. In: *ibidem*, 85–95; *eadem*: *The Imagery of Textile Making. Gender and Status in the Funerary Iconography of Textile Manufacture in Roman Italy and Gaul*. Göteborg, 2002. 82–87 és 135–140.

¹⁸ Whitehouse, Ruth: *Exploring Gender in Prehistoric Italy. Papers of the British School at Rome* 69. 2001. 49–96; Gleba, Margarita: *Textile Production in Pre-Roman Italy*. Oxford 2008; Cottica, Daniela: *Spinning in the Roman world: from everyday craft to metaphor of destiny*. In: *Ancient Textiles*. Szerkesztette Nosch, Marie Louise/ Gillis, Carol. 2007. 208–216.

lojalitását, erkölcsös életvitelét jelképezte.¹⁹ Ez a császárkori ideál terjedt el birodalomszerte, így az ókori Palesztinában is, ahol a rabbinikus szövegekben a fonás, mint szimbólum már ebben az értelemben tűnik fel.²⁰ Mivel a római társadalomban a gyapjúfonáshoz erős ideológiai tartalom is társult, az orsók és guzsalyok a női *gender*, azaz társadalmi nem erőteljes szimbólumaivá váltak. Az sem meglepő tehát, hogy ezek a fonóeszközök igen fontos szerepet játszottak a hagyományos római mennyegzői szertartásban.²¹

Amikor az ókori szövegeket vizsgáljuk, a gyapjúfonás, mint elfoglaltság pozitív megítélést mutat nők esetében, míg igen lesújtó, negatív véleményt a férfiaknál. Lucretia vagy Claudia példájából láthatjuk, hogy gyapjút fonni és szőni makulátlan hitvesi erényességet jelent,²² azonban egy férfiről szólva a textilmunka szeretete mindenképpen morális romlottságra, gyengeségre, feminin karakterre utal. Egy késő köztársaság kori itáliai terra sigillata edény oldalát díszítő reliefen Marcus Antonius Omphalé királynővel ruhát és szerepet cserélt Herculesként ábrázolták, amint legyezőjét, napernyőjét, gyapjús kosarát és guzsalyát kezükben tartó nők követte díszkocsin ül.²³ Más szóval, a fenti jelenet Antonius–Herculest olyan férfiként ábrázolja, akinek hozzá kellett szoknia, hogy erős, római értelemben férfias nők (mitológiai Omphalé, és valódi hitvesei: Fulvia és Cleopátra) uralkodjanak felette, és az így kialakult gyenge, nőies jelleméből következően egyértelműen alkalmatlanná vált a kormányzásra. Ezzel párhuzamosan Antonius már említett feleségéről, Fulviáról az a hír járta, hogy utált fonni, és élete folyamán soha nem dolgozott fel gyapjút.²⁴ Antonius és élete párjának példája jól illusztrálja az augusztuszi propaganda módszerét Antonius tekintélyének aláásására a római tömegek szemében, egy széles körben ismert, gyapjúfonáshoz kapcsolódó metaforában rejlő lehetőségek kiaknázásával.²⁵

Elagabalus császár példája is mutatja, hogy a politikai propaganda eszköztárában később is volt helye ennek a szimbólumnak: Cassius Dio mint rossz és gyenge uralkodót jellemzi, aki nőrokonai befolyása alatt állt. Ez a nőként öltözködő, arcát festő, egy másik római feleségként viselkedő férfi nemcsak

¹⁹ Ld. még Zanker, Paul: *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor 1988; Bonfante, Judith Lynn: *Women's Costume and Feminine Civic Morality in Augustan Rome*. *Gender & History* 9.3 1997. 529–541.

²⁰ Peskowitz 1997. 67 és 106.

²¹ Plut. *Q.R.* 31. és Williams, Gordon: *Some Aspects of Roman Marriage Ceremonies and Ideals*. *Journal of Roman Studies* [=JRS] 48.1–2. 1958, 21; Nielsen 1998. 70.

²² Livius I. 57. 9; Ovidius *Fasti* 2.741–3 (*Lucretia*); CIL 6, 1527, 31670, 3705. és Wistrand, Erik: *The So-called Laudatio Turiae*. Introduction, Text, Translation, Commentary. Lund, 1976; Hemelrijk, Emily A: *Masculinity and Femininity in the Laudatio Turiae*. *Classical Quarterly* 54.1 2004. 185–197 (*Laudatio Turiae*); CIL 1, 1211 (*Claudia*); CIL 6, 10230 (*Murdia*); ILS 8402 (*Amymone*). Továbbá Kampen, Natalie: *Image and status: Roman working women in Ostia*. Berlin, 1981. 122.

²³ Volkmann, Hans: *Kleopatra*. Politik und Propaganda. München, 1953. Taf. 7a-b.

²⁴ Plutarkhos *vita Antonii* 10.3.

²⁵ Zanker 1988. 58–59.

biológiai nemén akart változtatni – informál bennünket a történetíró –, de kedvtelve font gyapjúfonalat.²⁶

A fenti két forrás rávilágít a fonni tudó római férfiakra utaló bizonyítékok csekélységének okára is. A (gyapjú)fonás erős ideológiai és társadalmi nemhez kötődő szimbolizmusának köszönhetően ezek a férfiak csak alig észlelhető nyomot hagytak a régészeti, írott és képi anyagban. Az egyetlen római korból ismert fonó férfi ábrázolása egy Ostiából származó szarkofágon látható. Ezzel az ábrázolással kapcsolatban két fontos részletet kell kiemelni: a köláda egy cipész számára készült, az oldalát díszítő, cipésműhelyt bemutató reliefnek is ő a központi alakja, a jelenet jobb szélén álló segéd az, aki fon.²⁷ Az inas nem is gyapjúval dolgozik, hanem hosszabb szálú növényi rostból, valószínűleg a római cipők összevarrásánál használt lenfonalat készít: erre utalnak az övbe tűzött guzsaly hossza és a guzsalyon látható nyersanyag hosszú rostjai.²⁸

Mivel a társadalmi nem egy kultúra által teremtett rendszer, ezért társadalmi elképzelések, szokások és normák révén kel életre.²⁹ Más kultúrákhoz hasonlóan a rómaiak is saját rendszerük szerint, a személyek fizikai megjelenése (pl. öltözködés, arcfestés) és cselekedetei (pl. gesztusok, viselkedés) alapján határozták meg a *gendert*. Minthogy a római rendszer szerinti viszony maskulin és feminin *gender* közt hierarchikus (tökéletes/ erős és tökéletlen/ gyenge), a leíró nyelv ugyanazon eleme mászt jelenít meg a különböző társadalmi nemek számára: egy tevékenység, mint például a gyapjú megfonása a jó erkölcsöt szimbolizálja a tökéletlen (=a római nő) számára, míg erkölcstelen gyengeséget, feminin jellemet a tökéletes (=a római férfi) számára.

A pannoniai sírkövek

A sírmellékletként adott fonóeszközök jelentésének megértését egy további pannoniai leletcsoport is segíti: a római sírkövek. Ezek a sírsztélék egyértelműen azért készültek, hogy az érdeklődő szemlélő felé írott és képi elemeiken keresztül közvetítsenek információt. A két komponens elemeit legtöbbször gondosan válogatták, így a család céljainak megfelelően közvetített információt az elhunyt(ak) társadalmi neméről, jogállásáról, társadalmi presztízséről, gazdagságáról stb. A rendelkezésre álló ikonográfiai eszköztárból kiválasztott egyes elemek beillesztése az elhunyt(ak) vonatkozó újabb adatok – például családban, nagyobb közösségben betöltött szerep stb. – megjelenítését jelentheti. Latin feliratos sírkő állítása római eredetű szokás volt térségünkben is, ami a római társadalom egyes rétegei számára a társadalmi, gyakran éppen az újonnan

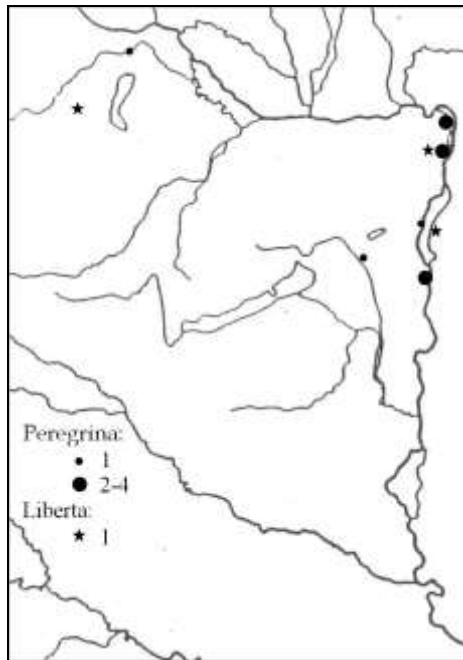
²⁶ 80.14.4 és 80.16.7.

²⁷ Zimmer, Gerhard: Römische Handwerker. in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.12.3, 1985. Taf. III.1.

²⁸ Idősebb Plinius szerint "lent fonni tisztelteméltó foglalatosság férfiak számára" is (*NH* 19.17).

²⁹ Montserrat, Dominic: Reading gender in the Roman world. In: *Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire*. Szerkesztette Huskinson, Janet. London – New York, 2000. 156–157.

elért státusz propagálására szolgált. Azaz ezek a sírkövek értékes társadalmi pozíciók elérésének, továbbá a római birodalomba történő (valós vagy éppen csak vágyott) integráció hirdetői voltak.³⁰ Más római provinciák gyakorlatához hasonlóan Pannoniában is láthatunk sírkövön ábrázolt orsót és kézi guzsalyt, mindig az elhunyt nő kezében elhelyezve.³¹ Valamennyi olyan pannoniai sírkő (összesen 15 darab), amelyiken fonóeszközök láthatóak, a Kr.u. 1. század második felére és a 2. század első felére keltezhető (3. ábra).

3. ábra. Fonó eszközöket ábrázoló sírkövek lelőhelyei

Az eszközökön látható nyersanyag néhol még kivehető vörös színe és a guzsalyra illesztett gombolyag alapján is jó okkal feltételezhető, hogy gyapjút

³⁰ Meyer, Elizabeth A: Explaining the Epigraphic Habit in the Roman Empire: The Evidence of Epitaphs. *JRS* 80. 1990, 89; Woolf, Greg: Monumental Writing and the Expansion of Roman Society in the Early Empire. *JRS* 86. 1996, 22–39; Hope, Valerie M: Words and Pictures: The Interpretation of Romano-British Tombstones. *Britannia* 28. 1997, 245–258; *eadem*: Constructing Roman identity: funerary monuments and social structure in the Roman world. *Mortality* 2.2. 1997. 103–121; *eadem*: Negotiating Identity and Status. The gladiators of Roman Nîmes. In: *Cultural Identity in the Roman Empire*. Szerkesztette Laurence, Ray/Berry, Joanne, London – New York, 1998. 179–195; Larsson Lovén 1998. 91; Hope, Valerie M: Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nimes. *British Archaeological Reports International Series* 960. 2001; Carroll, Maureen: *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*. Oxford, 2006.

³¹ Kampen 1981. 92. and Larsson Lovén 2002.

ábrázoltak. Természetes színezőanyagokkal nagyon nehéz a lent és kendert megszínezni, ezért ez az ókorban sem volt jellemző. A római kori Észak-Afrikában is természetett gyapothoz hasonlóan a len, kender és a selyem fonallá sodrásához sincs szükség előfonatra. Az előfonat a tisztított, mosott és már színezett gyapjából készül fésüléssel (nem tévesztendő össze a kártolással): fésülés közben azonos irányba rendeződött elemi gyapjuszálakat a fésűből fokozatosan kihúzza hozták létre a hosszú hurkaszerű előfonatot, melyet gombolyaggá feltekerve a rövid kéziguzsalyra tűztek. Az előfonat-készítés nagy előnye, hogy fésüléssel a szennyeződésektől megtisztított és rendezett gyapjuszálakat könnyebben és gyorsabban lehet finom, egyenletes vastagságú fonallá sodorni. A sírköveken ábrázolt guzsalyokon látható gömb ezt a gombolyaggá tekert előfonatot mutatja.³²

A sírköveken megjelenített nők származás és jogállás szerint két csoportra különíthetők el: az első csoportba három elhunyt sorolható, ők latin nevet és római öltözetet viselő felszabadítottak.³³ E sírkövek egyike a Soproni Múzeum kőtárában található (4. ábra) és Iulia Urbana készítette egykori tulajdonosának, az elhunyt Petronius Rufusnak, valamint saját magának. Iulia Urbana a férfi felesége is lehetett, amint azt a jobb kezüket *dextrarum iunctio*ban összefonó pár sírköve faragott képe tanúsítja.

³² Előfonat készítése két itáliai reliefen: Larsson Lovén 2002. Cat. nr. 1.4.1 és 1.4.2.

³³ Mócsy, András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. 225. Cat.nr. 114; Gabler Dénes: Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei. *Arrabona* 11. 1969. 5–57, Nr. 50 (*Iulia Urbana*); CIL III 10526; Mócsy 1959, Cat.nr. 186. 50; Nagy Mihály: A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője. Római kőtár. Budapest, 2007. Cat.30 (*Fabricia*); Facsády Annamária: Kőbe vésett családi fotók. Valeria Severa és Flavius Ursus sírköve. *Élet és Tudomány* 54.(1999). 39. sz. 1222–1224.

4. ábra. Petronius Rufus és Iulia Urbana walbersdorfi sírköve (Soproni Múzeum)

A késő köztársaság kori/ kora császárkori Itáliában különösen felszabadított rabszolgák körében volt kedvelt a mellképekkel díszített sírkőtípus, akik magukat így családi körben ábrázoltatva közszemlére teheték életük során elért anyagi és társadalmi sikereiket.³⁴ A pannoniai felszabadítottak ehhez hasonló sírkövei feltételezhetően hasonló céllal készültek: római polgárrá válásuk hangsúlyozásával, akik törvényes házasságban legitim utódokat nemzettek, kifejezésre juttathatták római azonosságtudatukat és betagozódásukat a római társadalomba. Ilyen kontextusban az orsó és guzsaly kettőse megfelelő

³⁴ Zanker, Paul: Grabreliefe Römischer Freigelassener. *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts* 90. 1975. 267–315; Kampen, Natalie: Material Girl: Feminist Confrontations with Roman Art. *Arethusa* 27.1. 1994. 128–131; Hope, Valerie M: Status and identity in the Roman world. In: Huskinson 2000. 131.

szimbólum lehetett egy olyan nő számára, akinek nem születésétől adott, csak újonnan szerzett joga legitim utódok szülése.

5. ábra. Veriuga intercisai sírköve (Magyar Nemzeti Múzeum)

A második csoportot tizenkét Pannoniából származó sírkő alkotja (5–6. ábrák).³⁵ A sírkövek mindegyikén csak egyetlen nő tart kezében fonóeszközöket,

³⁵ CIL III 14359.18; Garbsch, Joachim: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München, 1965. nr. 139. 4; Meid, Wolfgang: Keltische Personennamen in Pannonien. Budapest, 2005. 206 (*Suadr[ul]*); Garbsch 1965, nr.114. 8; Barkóczi, László: Angaben der steinmetzarbeit der Trajanszeit in Gorsium und Intercisa. *Alba Regia* 20. 1983. taf. XIX.1; Visy, Zsolt: Die Wagendarstellungen der Pannonischen Grabsteine. Pécs, 1997. 38. Kat. Nr. 44 (*Basia*); Garbsch 1965. nr.114.7; Meid 2005. 181; Nagy 2007, Cat. 24 (*Veriuga*); Alföldy, Géza: Epigraphica Pannonica III. Inschriften aus dem Gebiet der Eravisker und vom Territorium von Aquincum. *Specimina Nova* [=Spec.N.] XVIII 2004. 1–48. 37 (*Bozi*); Garbsch 1965, 149.8; Visy 1997, 16 and Cat. Nr. 14; Maróti, Éva: Die römischen Steindenkmäler von Szentendre-Ulcisia Castra. Szentendre, 2003. 12 és Kat. nr. 6; Meid 2005, 143–144 (*Verodubena*); Visy 1997, 46–47 és Kat. Nr. 59; Meid 2005, 243–244 (*Flavia Usaiu*); Facsády, Annamária: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d’Aquincum. In: *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens. Celje, 8–12. Mai 1995. Situla* 36. 1995 [1997] 197 és 160. kép; Nagy Margit: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati részén. *Bud.Rég.* 38. 2004. 235 és 9. kép (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.13; Maróti 2003, 16 és Kat. nr. 10 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.10; Visy 1997, 20 és Kat. Nr. 20; Maróti 2003, 22 és Kat. nr. 16; Meid 2005, 116–117 (*Satimara*); Póczy 1959. 7. kép; Németh Margit: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtarában. Budapest 1999. Kat. Nr.110 (név ismeretlen); Barkóczi 1983,

őket a rómainál könnyen megkülönböztethető helyi bennszülött viseletben ábrázolták, sírfelirataik is helyi, kelta eredetüket hangsúlyozzák: kelta neveket viseltek és egyikük büszkén hangsúlyozta helyi, eraviszkusz származását. Jogállásuk szabad születésű *peregrinae* volt, egy kivételével, aki szintén helyi kelta származású, de már római polgárjoggal rendelkezett. A sírfeliratok és az ikonográfiai párhuzamok alapján mindegyik fonóeszközökkel ábrázolt nő valamiféle házastársi kapcsolatban élehetett, de közülük csak egyetlen lehetett római jog szerint is törvényes feleség, mivel a többiek nem rendelkeztek római polgárjoggal.

6. ábra. Aquincumi sírkőtöredék (Aquincumi Múzeum)

A fentieket alapján elmondható, hogy az orsó és guzsaly párosát, a házasság itáliai eredetű ikonográfia szimbólumát, Pannonia felszabadított jogállású lakói és szabad születésű bennszülöttjei egyaránt arra használták, hogy házastársi kapcsolatban letöltött életük üzenetét közvetítsék a sírkövüket szemlélő felé. Az első csoport esetében ez a törvényes római házasság, de a bennszülöttek az orsó és guzsaly szimbolizmusán keresztül fejezheték ki, hogy bár az ő házastársi kapcsolatuk saját törvényeik szerint kötődött (latinul *matrimonium iuris gentium*), de az eszményi rómaihoz hasonlóan erkölcsileg kifogástalan alapokra épült. A fenti üzenet egyértelműsítése érdekében a “nemzetközileg” is ismert római halotti ikonográfia nyelvezetének vonatkozó elemét faragtatták síremlékükre. A

Taf.XXI.1 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.1 és Taf.13.10; Visy 1997. 17 és Kat. Nr. 16; Facsády 1997. 103; Németh 1999. Kat. Nr. 8 (név ismeretlen).

fonóeszközök tehát Pannoniában is a nők, pontosabban a férjes asszonyok szimbólumai lehettek, bár olyanoké is, akik a törvényes római házasságtól eltérő házastársi kapcsolatban éltek.

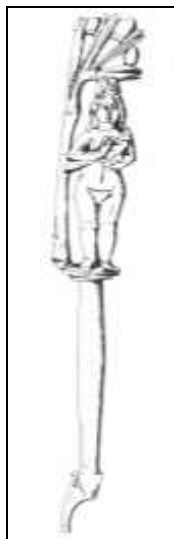
Nőalakos gyűrűguzsalyok

Ismert Pannoniában még egy olyan tárgycsoport, amely ennél is tovább vihet bennünket. A római kori guzsalyok egyik figyelemre méltó típusát alkotják azok a díszes kivitelű, gyűrűben végződő csontpálcák, melyek másik végét általában 7–10 cm magas nőalak díszíti³⁶ (7. ábra). Guzsalyként való azonosításuk néprajzi párhuzamok és kis-ázsiai római kori ábrázolások alapján történt.³⁷ Fonás közben gyűrűje segítségével lehetett a guzsalyt az egyik ujra felhúzva rögzíteni, amint azt egy tunéziai mozaik is ábrázolja.³⁸

³⁶ Bíró, Mária: The Bone Objects of the Roman Collection. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II.* Budapest, 1994; *eadem*: The Unknown Goddess of Late Roman Popular Religious Belief. *Acta Arch.* 1994. 195–229; *eadem*: The Relationship of the Mother Goddess and Thracian and Danubian Equestrian Gods. *Spec.N.* 12. 1996. [1998] 97–107; *eadem*: Lucina és Szent Lucia. Az antik születésistennő továbbélése a néphitben. In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórájáról.* Szerkesztette Pócs, Éva – Voigt, Vilmos. Budapest 1996. 153–174; Bíró 2000; Pannonián kívüli darabokat lásd: von Freytag gen. Löringhoff, Bettina: ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΕΥΑΛΛΑΚΑΤΟΣ. In: *Tranquillitas. Mélanges en l'honneur de Tran Tam Tinh.* Szerkesztette Jentel, Marie-Odile / Deschènes-Wagner, Gisèle. 1994. 191–198; Cremer, M: Antike Spinnrocken. *Boreas* 19. 1996. 241–245; *eadem*: Venuskunkel aus Kleinasien. *Archäologische Anzeiger* 1996. 135–144; *eadem*: Fingerkunkel und Zettelstrecker. Neuzugänge im Archäologischen Museum. *Boreas* 21/22. 1998/1999. 327–332; Rauh, K: Votive sticks – small distaffs from the territory of Bulgaria. *Arheologia* 45.1–2. 2004. 61–68; Trinkl, Elisabeth: Zwei Fingerkunkeln mit ein Busenband bindenden Venusstatuetten. *Instrumentum* 24. 2006. 8–9.

³⁷ Wasowicz, Aleksandra: Deux aspects de l'art funéraire dans les antiquités du Bosphore cimmérien. *Revue du Louvre* 4. 1987, 268–273; Waelkens, Marc: Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz am Rhein 2000.

³⁸ Fradier, Georges: Mosaïques de Tunisie. 1976. Tunis; Ennaïfer, Mongi: La civilization tunisienne à travers la mosaïque 37.

7. ábra. Csontból faragott guzsaly töredéke, ismeretlen pannoniai lelőhelyről
(Bíró 1994a, plate LXXXVI.851. nyomán)

A nőalakos gyűrűguzsaly elterjedése a birodalom keleti felére esik, elsősorban Kis-Ázsia és a Balkán területére, Pannonia az elterjedés nyugati határát képezi. Kr.u. 2–4. századra keltezhetőek, úgy tűnik, hogy nincs az 5. század elejénél későbbi darab. Ezeket a guzsalyokat számunkra igazán érdekessé az ábrázolt emberi alak teszi, melynek három változata különíthető el, azonban ezek közül eddig csak két típus képviselői kerültek elő Pannoniában: (1) gyermeket tartó női alak; (2) hasonló nőalak gyermek nélkül ábrázolva. A nőalak minden esetben vagy teljesen ruhátlan, vagy testét csak csípőtől lefelé takarja lepel.

A fedetlenül hagyott hasfal közepvonalában egy köldöktől fölfelé húzódó függőleges vágás látható, melynek helyzete lehetővé teszi császármetszéssel való azonosítását, és így egy életveszélyes, de túlélte szülésre történő utalásként értelmezhető.³⁹ A bevágás gyógyult operációs hegként történő interpretációjából következően kizárhatjuk, hogy az ábrázolt alakok (szoptató) dajkákat (*nutrices*) ábrázolnak, helyette egy sokkal valószínűbb magyarázat kerülhet előtérbe, mely szerint a seb a gyermek és a nőalak között fennálló biológiai kapcsolatra, az anyaságra utal.

A gyermekén és a hasfalon látható vágáson kívül más jellemzők is az anyasággal hozhatók kapcsolatba. A nőalak telt keblei, húsos combjai és széles csípője a rómaiak szemében is a női termékenység, az eszményi reprodukció

³⁹ Részletes kifejtését lásd: Pásztókai-Szeőke, Judit: Cut rising from her navel – an allusion to a protracted delivery and fortunate maternal and neonatal survival. in: *Ex Officina ... Studia in honorem Dénes Gabler*. Szerkesztette Bíró, Szilvia, Győr, 2010. 443–455; *eadem*: Császármetszés-ábrázolások a római kori guzsalyokon. *Ókor* 9.2. 2010. 34–39.

szépség szimbólumai voltak.⁴⁰ Egyértelmű, hogy ezek a díszes guzsalyok az anyaság (ábrázolt nőalak) és a fonás (tárgyak funkciója) közötti szoros kapcsolat ókorban gyökerező gondolatának nyilvánvaló bizonyítékai.

A fonás az emberi sorsok feletti hatalom ókori szimbóluma is volt, hiszen a római mitológia három sorsistennőjének (Parcae) volt feladata minden egyes halandó életfonalát a születés pillanatától fonni, majd halálakor elszakítani. A római újszülött hagyományos rituális megfürdetését követő névadás alkalmával, dies lustricuskor a fenti három istennő határozza meg a gyermek sorsát is. Tulajdonképpen ez a gyermek szociális értelemben vett születésnapja, hiszen ekkor válik a közösség tényleges tagjává.⁴¹

A társadalom elvárásai szerint a római nők legfontosabb kötelességei közé a törvényes utódok kihordása és megszülése tartozott, minként alapvetően a római házasság explicit célja is legitim örökösök nemzése volt.⁴² A biológiai (és egyben társadalmi) folytonosság letéteményeseiként tehát a nőknek különleges szerep jutott a közösség sorsának alakításában. Amint azt az általunk vizsgált guzsalyok is bizonyítják, a fonást az antikvitásban az emberi faj fennmaradását biztosító asszonyi termékenység és szülőképeség metaforájaként is értelmezték. Hasonló felfogást közvetít a 6. századi Vienna Genesis is, amikor a Józsefet elcsábítani akaró Potifárné ellenpontozásaként a gyermekeivel együtt ábrázolt eszményi feleséget fonás közben jeleníti meg.⁴³

Érdemes megjegyezni, hogy ez a fonás és anyaság között fennálló szoros kapcsolat a korai keresztények Mária-hitében is fellelhető, és később is megtalálható a keresztény hagyományok közt. Gábrriel arkangyal látogatásakor néhány esetben Máriát gyapjúfonás vagy az előfonat guzsalyra tekerése közben ábrázolják, ahogy a jelenet egyik legkorábbi képi ábrázolásán, egy 5. századi ravennai szarkofágon is látható.⁴⁴ A Kr. u. 2. század közepéről származó ún.

⁴⁰ Kampen 1994. 126–128; Matheson, Susan B: The Divine Claudia: Women as Goddesses in Roman Art. In: *I Claudia. Women in Ancient Rome*. Szerkesztette: Kleiner, Diana E.E. – Matheson, Susan B. New Haven 1996. 185–192; D’Ambra, Eva: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. *American Journal of Archaeology* 99. 1995. 304; eadem: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. In: *Sexuality in ancient art: Near East, Egypt, Greece and Italy*. Szerkesztette Boymel Kampen, Natalie, Cambridge, 1996. 219–232.

⁴¹ Cottica, Daniela: The Symbolism of Spinning in Classical Art and Society. *Cosmos* 20. 2004. 185–209; eadem 2007. A jelenet ábrázoló római szarkofágok: De Angeli, Stefano: Moirai. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* VI.1. Zurich – Munich 1992. 643–644. és Cat. 38–45; Huskinson, Janet: Roman Children’s sarcophagi. Their Decoration and its Social Significance. Oxford 1996. 11–2; Hänninen, Marja-Leena: From Womb to Family. Rituals and social Conventions Connected to Roman Birth. In: *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*. Szerkesztette Mustakallio, Katarina / Hanska, Jussi / Sainio, Hanna-Leena / Vuolanto, Ville, Rome, 2005. 57.

⁴² Treggiari 1991. 5–13; Dixon, Suzanne: The Roman Family. Baltimore – London, 1992. 62. és 67–68; Rawson 2003. 95–96.; Hänninen 2005. 49.

⁴³ Fulghum Heintz, Mary: The Art and Craft of Earning a Living. In: *Byzantine Women and Their World*. Szerkesztette Kalavrezou, Ioli, 2003. 141 és 138, fig.13.

⁴⁴ Badalanova Geller, Florentina: The Spinning Mary: Towards the Iconology of the Annunciation. *Cosmos* 20. 2004. 218 és fig. 3. Az Angyalai üdvözet hasonló ábrázolásai ismertek egy 5–6. századra keltezhető elefántcsont pyxis oldalán kifárgva (Cremer 1996a. Taf. 25.7), illetve a római Santa Maria Maggiore egyik mozaikján

jakabi protoevangélium tanúsága szerint egyes keresztény közösségek körében már ekkor elfogadott volt a gyapjúfonás és a fogantatás közti szimbolikus kapcsolatba vetett hit – még a hivatalos egyházi tanítás teljesen kiforrott formában való kanonizálódását és a vizuális művészetek segítségével egyre szélesebb tömegekhez eljutását megelőzően.⁴⁵ A protoevangélium vonatkozó része szerint az angyali üdvözlés pillanatában Mária éppen a jeruzsálemi Templom új függönyéhez szükséges fonalat fonja bíborszínű gyapjúból.⁴⁶ A jelenet egyik értelmezése szerint „a művész egészen nyilvánvalóan a fonalat fonó Istenanya képének szubtextuális szimbolikusságára, valamint az angyali üdvözlés jelenetének fonásként való konceptualizálására utal, mely során a földi világba érkező Krisztus testének szövete készül.”⁴⁷ Ebben az esetben a fonást lehet a szeplőtlen fogantatás szimbólumaként, míg a szövést földi inkarnációként is értelmezni, ahogy azt Proklos, az 5. századi Konstantinápoly nagy hatású szónoka is tette: egyik metaforájában az Istenanya, a *Theotokos* méhét működésben levő szövőszékként jeleníti meg.⁴⁸ Nagyon valószínű, hogy a keresztény mariológia és a fonó-szövő *Theotokos* alakjának lényegét képező anyaság iránti tisztelet is korábbi előzményekre vezethető vissza.⁴⁹ Természetesen Mária anyasága volt a vonatkozási pont, amely alakját a pogány anyaistennőkhöz kapcsolta, és tiszteletének később kanonizált tanai a fonást, mint az anyaság metaforáját emelték át a késő antikvitásból.

Noha még nem világos, hogy az általunk tárgyalt díszes római guzsalyok egy már jól ismert anyaistennő vagy egy eddig ismeretlen, a vajúdó római nőt segítő istennő kultuszának fennmaradt emlékei, annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a késő római gondolkodásban is helye volt a fonás és az anyaság közti kapcsolat elképzelésének. Véleményem szerint nem elképzelhetetlen, hogy a fonással-szövással foglalkozó Isteni Anya keresztény elképzelése és ikonográfiája olyan késő antik, anyasággal kapcsolatos elképzelésekben, metaforákban gyökerezik, melyeket a fent tárgyalt késő római guzsalyok is tükröznek.

(Benko, Stephen: *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan Christian Roots of Mariology*. Leiden – New York – Köln, 1993. 164; Cottica 2004. fig. 15; Badalanova Geller 2004. 222).

⁴⁵ Benko 1993. 200–203.

⁴⁶ Ps.-Jac. 11, 1–3 (New Testament Apocrypha. Vol. I: Gospels and Related Writings. Szerkesztette Schneemelcher, Wilhelm, Cambridge, 1991. 430–431; Benko 1993, 198–199).

⁴⁷ Badalanova Geller 2004. 220.

⁴⁸ Constatas, Nicholas P., Weaving the Body of God: Proclus of Constantinople, the Theotokos, and the Loom of the Flesh. *Journal of Early Christian Studies* 3. 1995. 182; *idem*: Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity. Leiden – Boston, 2003.

⁴⁹ Benko 1993; Dennis, George T: Popular Religious Attitudes and Practices in Byzantium. In: *The Christian East, its institutions and its thought A critical reflection. Papers of the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May – 5 June 1993*. Szerkesztette Taft, Robert F, Rome 1996. 246–247; Badalanova Geller 2004. 211–212.

Konklúzió

E rövid elemzés alapján a hagyományos elképzelés, miszerint a sírokból származó és sírköveken ábrázolt orsók és guzsalyok az elhunyt korábbi munkájára, foglalkozására utalnak, véleményem szerint nem tartható, inkább hozható kapcsolatba a korabeli társadalom női *gender*hez kötődő elképzeléseivel és az említett kontextusban ezt az ideológiát hivatottak kifejezni. Más szóval, a gyapjúfonás egy interperszonális, mégpedig az eszményi házastársi kapcsolat metaforája volt, melyhez a női szemérmert, hűséget, termékenységet/ anyaságot, valamint a serénységet/ dolgosságot is magába foglaló komplex értékrendszer kapcsolódott.

A metafora római kort követő továbbélése is kimutatható,⁵⁰ amint azt többek közt mai bolgár találós kérdések egy csoportja is bizonyítja: az egyik ilyen kérdésre (*Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?*) a válasz: *ez a fonás guzsallyal (=anya) és orsóval (=gyermek).*⁵¹

⁵⁰ Bár a keresztény ikonográfiából egy idő után eltűnik a fonó Mária, az elképzelés mind a mai napig továbbél: így orosz Karéliában a néphit szerint tilos fenni az Angyali üdvözlés egyházi naptár szerinti napján, mert a tiltás megszegésének esetén a köldökzsinór a kis Jézus testére tekeredhet (Zhulnickova, S: Superstitions about the Spindle in Russian Karelia. URL: <http://www.forntidateknik.z.se/IFT/litte/spindlekarel.htm> 1999).

⁵¹ Badalanova Geller 2004. 231.

Kutatástörténet

A római emlékek kutatását Sopronban és környékén Bella Lajos kezdte meg az 1890-es években.¹ A város római kori topográfiájának megismerése azonban a következő század feladata lett. Ezt a munkát elsőként Póczy Klára vállalta fel, aki elkészítette a korai 1–2. századi Scarbantia úthálózatának rekonstrukcióját. Ekkor összesen 27 épület- és utcarészlettel tudott már dolgozni.² A topográfiai kutatásokat később Gömri János folytatta, aki 1999-ig újabb 17 épületrészlettel és 21 útrészlettel gazdagította a római kori Sopron képét.³

Az 1950–1960-as évek városrégészeti kutatásai Sopronban Holl Imre, Nováki Gyula és Póczy Klára nevéhez kapcsolódnak, elsősorban a középkori városfal kutatásai nyomán.⁴ Alapvető eredményük volt a római kori, Árpád-kori és a középkori erődít-mények egymáshoz való viszonyának tisztázása, a védőfalöv kontinuitásának a kimutatása.⁵ A várfal kronológiájának felállításában kiemelkedő szerepe volt Tóth Sándornak is, aki elsporban művészettörténészként ismert és Sopronhoz kötődő kutatásai is többnyire a művészettörténet területéről származnak.⁶ Mindezek mellett azonban régészeti ásatásokat is folytatott; legfontosabb régészeti munkája éppen Sopronhoz kötődik. A városfalak kronológiai viszonyai tisztázásának szempontjából az Előka-punál és Hátsókapunál az 1960-as években végzett ásatásai kiemelkedően fontosak.⁷

Ebben az időszakban került sor a Városház utcában, az egykori mozi területén a feltárásokra,⁸ melyek során nem csak az ún. vörös sánc szerkezetének megfigyelésére volt lehetősége, hanem igen aprólékos munkával sikerült nyomára

* A jelen, rövid bemutató közlés létrejöttéért köszönettel tartozom dr. Gömri Jánosnak, aki támogatta a tanulmány megjelenését, és szakmai tanácsokat nyújtott a munka során; továbbá dr. Vida Tivadarnak, aki a közlés alapjául szolgáló BA szakdolgozat megírásában építő jellegű tanácsokat és szakmai támogatást nyújtott. Ez úton szeretném megköszönni dr. Ottományi Katalin és dr. Tomka Péter útbaigazításait, tanácsait is, valamint köszönettel tartozom Gabrieli Gabriellának, hogy a Soproni Múzeumban a kutatás lehetőségét biztosította.

¹ Bella Lajos: Scarbantiai emlékek. *Archaeologiai Értesítő XIV* (1894), 74–76.

² Póczy Klára: Die Anfänge der Urbanisation in Scarbantia. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungariae XXIII* (1971), 94–110.

³ Gömri János: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. In: *Landscapes and Monuments Along the Amber Road*. Sopron, 1999, 110.

⁴ Holl Imre: Sopron középkori városfalai I. *Archaeologiai Értesítő 94* (1967), 155–183; Holl Imre: Sopron középkori városfalai II. *Archaeologiai Értesítő 95* (1968), 188–205; Holl Imre: Sopron középkori városfalai III. *Archaeologiai Értesítő 98* (1971), 24–44.

⁵ Holl Imre – Nováki Gyula – Póczy Klára: Városházmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. *Archaeologiai Értesítő 89*. (1962), 47–67.

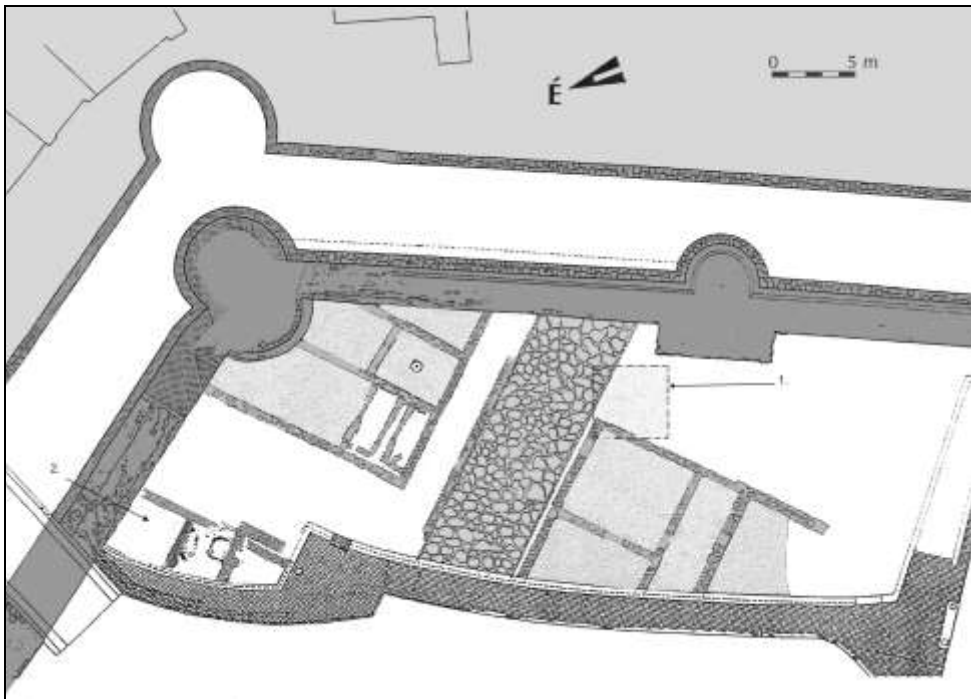
⁶ Marosi Ernő: In memoriam Tóth Sándor (1940–2007) *Ars Hungarica 2007/1*, 204.

⁷ Tóth Sándor: Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. *SSz. 46* (1988), 61–74.

⁸ Tóth Sándor: Sopron. In: *Régészeti Füzetek*. 1969, 45., Tóth Sándor: Sopron. In: *Régészeti Füzetek*. 1970, 33–35.

bukkannia Scarbantia késő római rétegeinek is.⁹ Részletes és pontos rétegtani feljegyzéseinek köszönhetően azonosítani lehetett az ezen a lelőhelyen feltárt késő római ház (1. ábra) elhelyezkedését a városon belül.¹⁰

A Városház utcai területen további késő római – kora népvándorláskori időszakhoz tartozó házacska-t tárt fel Gömöri János 2000-ben. Ez a ház, csakúgy, mint a Tóth Sándor által feltárt, szintén agyagba rakott falazatú, fűtőberendezéssel kényelmesebbé tett épület volt. Gömöri János meghatározása alapján a szváb népcsoport-hoz köthető besimított korsók, tálak darabjai kerültek elő, köles és búza maradványaival együtt, ami arra utal, hogy feltehetőleg sietve kellett a lakóknak elhagyni a házat.¹¹

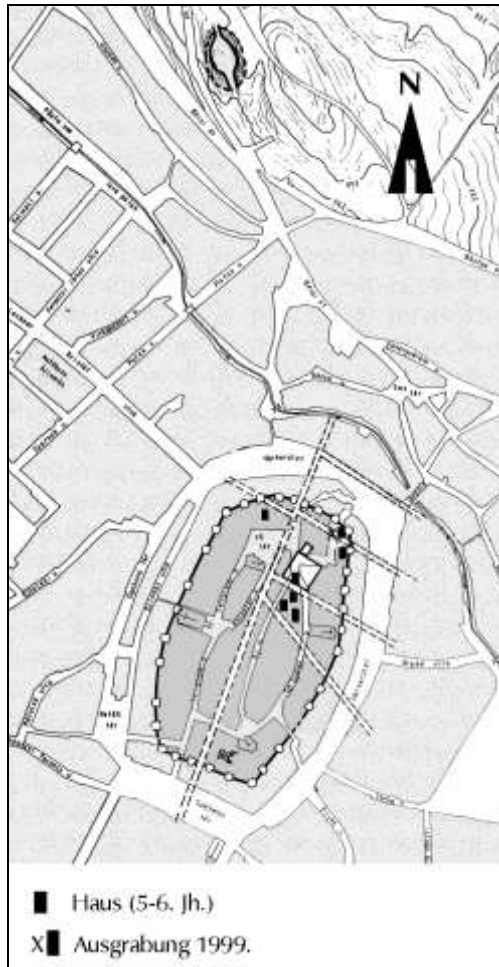
1. ábra. A Városház utcában feltárt épületek, 1. Tóth Sándor ásátásából származó ház helye, 2. Gömöri János által 2000-ben feltárt ház

⁹ Marosi 2007, 204.

¹⁰ Tóth Sándor: V. századi ház. 1976. Soproni Múzeum Régészeti Adattár. 535.

¹¹ Gömöri János: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: *Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage*. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17, Wien 2001, 223–231.

Scarbantia forumáról, valamint annak közeléből további öt késő római, a koránépvándorlaskorban is használt ház ismert (2. ábra). Ezek közül egynek a feltárását az 1950-es években Radnóti Aladár,¹² a többit Gömöri János végezte.¹³ Az ásatási eredmények, valamint a római kori emlékek bemutatását az Országos Műemléki Felügyelőség tervezésében is kivitelezésében Scarbantia Régészeti Park, valamint a Forum Múzeum keretein belül tették lehetővé.

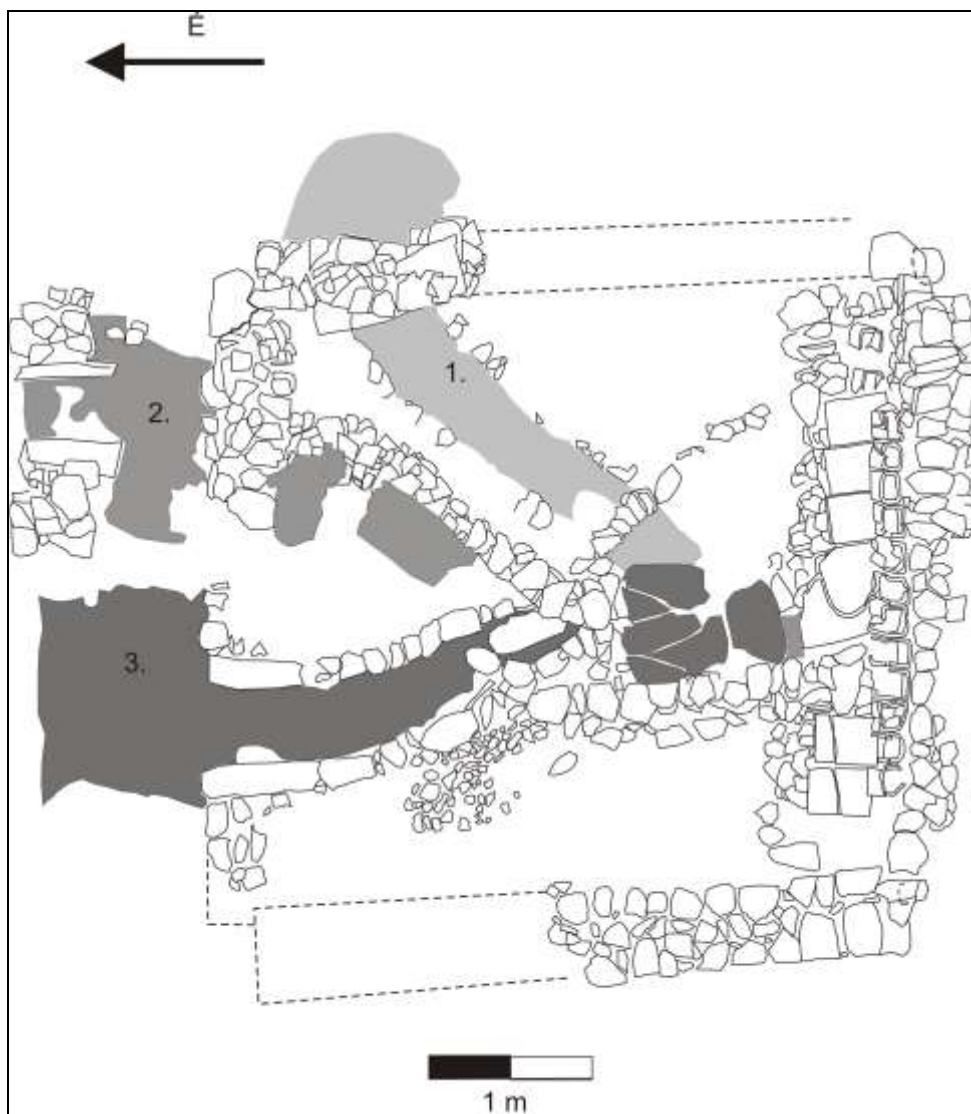
2. ábra. Scarbantia alaprajzán feltüntetett koránépvándorlás kori házak (Gömöri 2001, 224)

¹² Radnóti Aladár: Sopron és környéke régészeti emlékei. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Bp. 1956, 14–38.

¹³ Gömöri 2001, 223–231.

A Tóth Sándor által feltárt későrómai ház

A szóban forgó ház egy nagyjából 4×4 m-es, nyers kőből rakott, agyaggal tapasztott lakóépület. A déli fal mellett fűtőcsatorna húzódott, melyet téglákkal vízszintesen lefedtek. A meleg levegő tárolására használt tubustéglák egymás mellett, sorban álltak. A tűzhelyek a ház falán kívül helyezkedtek el, és ezeknek, illetve a bekötéseiknek három periódusát is meg lehetett határozni. A ház alaprajzát és a fűtőszerkezet változásait a 3. ábra szemlélteti. Az ásatáskor készített fényképen jól látható a ház megmaradt déli fala, valamint a második periódusú fűtőcsatorna maradványa (4. ábra).

3. ábra. Az 5. századi ház alaprajza, a fűtőcsatornákkal; 1.: az első periódusú kemencéhez tartozó hamus felület és annak bekötése; 2.: második periódusú kemence faszenes része és a bekötő csatorna maradványai a kőlapokkal; 3.: harmadik periódusú kemencéhez tartozó hamus, paticsos felület, a bekötő csatorna és annak fedőlapja

A ház szerkezete a rendelkezésre álló adatok alapján viszonylag jól rekonstruálható. A felmenő falak magassága és a tetőszerkezet ugyan hipotetikus

még így is, de mintegy 210–240 cm-es¹⁴ belmagassággal lehet számolni. Az épület vázszerkezetét négy sarokgerenda tartotta, amelyek közül háromnak a cölöplyukait sikerült megtalálni. A gerendák elhelyezése után töltötték ki kb. 40 cm vastag agyagba rakott kőfalakkal az oszlopok közti részt. Tóth Sándor feltételezése alapján, minthogy ezek a gerendák merevítő céllal készültek, kellett lennie vízszintesen elhelyezett koszorúgerendáknak is, amelyek a tetőszerkezetet tartották. Utóbbi a négyszöglethez közeli alaprajzi formából kiindulva talán egy csúcsban összefutó sáttortető lehetett, de nem zárható ki természetesen másfajta nyeregtetős szerkezet sem.¹⁵

4. ábra. Az ásátás idején készített kép, az akkori Levéltár ablakából

¹⁴ A ház kidőlt fala, illetve a még álló falak *in situ* maradványai alapján 160–190 cm-es magasság jött ki, azonban erre még 50 cm nagyjából rá lehet számolni.

¹⁵ Tóth Sándor: V. századi ház. 1976. Soproni Múzeum Régészeti Adattár. 535.

Az objektum jelentősége

Az ásatás és egyben az objektum jelentősége is tulajdonképpen a pontosan elvégzett rétegtani megfigyelésekben rejlik. Ennek megfelelően lehetett ugyanis a leletanyagot is elkülöníteni, és a házacskát a késő római – kora népvándorlás kor időszakára datálni. A ház alsó kősoránál mélyebben került elő egy I. Valentinianus (364–375) kori érem, melynek pontos meghatározása után *terminus post quem* adatok is rendelkezésre állnak a házzal kapcsolatban.

A ház valamikor az 5. században pusztulhatott el, amint azt a kidőlt fal, és a közvetlenül alatta található rácsmintás besimítású kerámia is jelzi. Ez azonban nem jelenti feltétlenül az élet azonnali megszűnését, ugyanis a tárgyalt rétegek felett még továbbra is jelen van a besimított kerámia egy fajtája, mely sárgára égett, finoman soványított, s amelyet szinte minden edénytípusban használtak. Előfordul a simított, besimított és a házi kerámia között is. Ismert a területről egy másik hasonló típusú, fűtőberendezéssel ellátott ház is, melyet Gömöri János tárt fel 2000-ben, és 5–6. századiként értelmezett.¹⁶

Kerámiaanyag

A házból illetve közvetlen környezetéből összesen 269 kerámiatöredéket sikerült feldolgozni. Ebből 74 peremet lehet ténylegesen típusba sorolni, a többi oldaltöredéket felületkezelése, díszítése alapján lehetett meghatározni. Ennek megfelelően sikerült mázas kerámiát, besimított darabokat, simított felületű töredékeket, házikerámiához tartozó darabokat, és fésűmintás töredékeket azonosítani.

A soproni anyagból összesen 14 darab mázas töredék ismert. Ebből 6 darab biztosan formához köthető, egy aljtöredék pedig korsóhoz vagy fazékhoz is tartozhatott. A többi oldaltöredék esetén hat darab kívül mázas, egy darab pedig belül mázazott. Három oldaltöredéknek a teljes felületén megfigyelhető volt a máz, a többin azonban csak kisebb foltokban maradt meg. A máz színét vizsgálva találunk sötétzöld, világoszöld, sötétbarna és világosbarna töredékeket. Egy korsó és egy tál töredéke szemlélteti ezeket a darabokat (I. tábla, 1, 2).

Simított felületű kerámiából 15 db került elő. Formához kötni ebben az esetben is csak két töredéket lehetett, egy fazékhoz és egy bögréhez tartozó darabot. A legtöbb edényt a világosszürke és sárgásbarna különféle árnyalatára égették ki. Előfordul a ház pusztulása utáni rétegekben, ugyanakkor annak működési idejére is tehető egy-két darab. Érdekesnek bizonyultak a bekarcolt hullámvonalas vagy fésűvonalas díszítésű oldaltöredékek is. A kerámiafajta azonosítására Boioto/Passau anyagának feldolgozásakor R. Christlein tett kísérletet.¹⁷ A

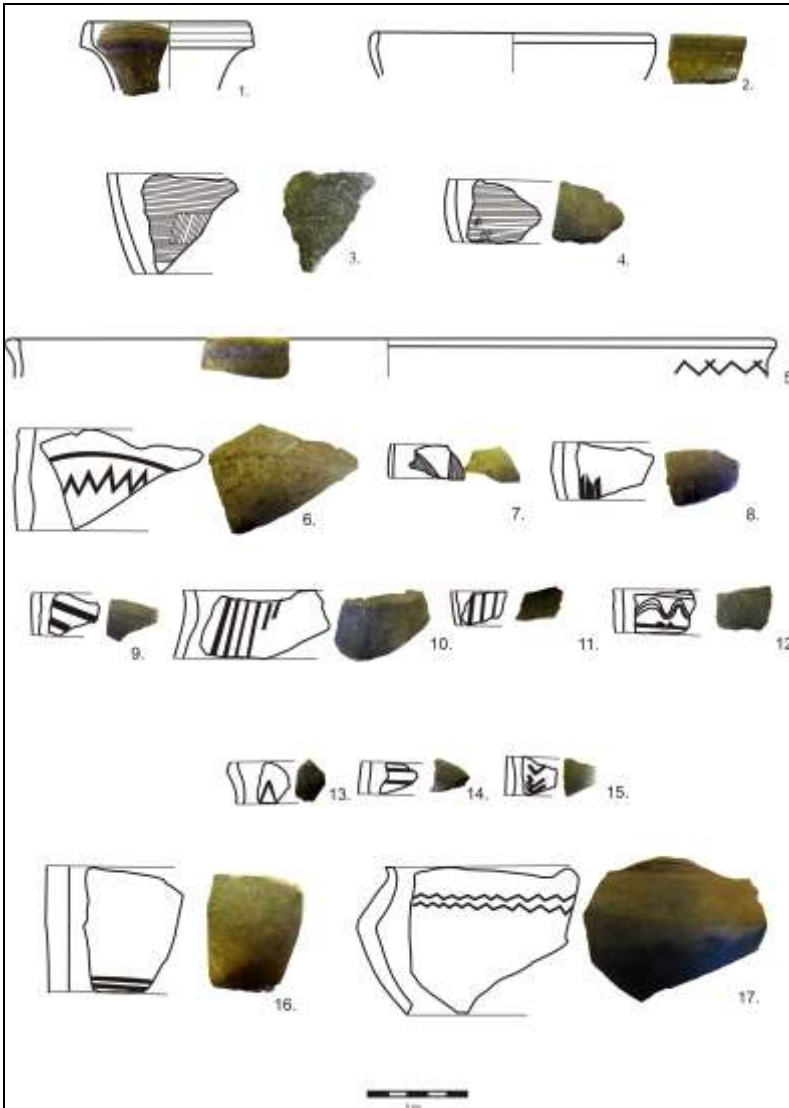
¹⁶ Gömöri 2001, Abb. 2., Abb. 3.

¹⁷ Helga Rodriguez, N. Hirsch: Vorbericht über Grabungen in Unterradlberg, NÖ., mit besonderer Berücksichtigung der kammstrichverzierten Keramik der späantike. In: *Archäologie Österreichs* 5/1 (1994), 70

hullámvonalas bekarcolás legkorábban a 4. század végén jelenik meg, tehát a Valentinianus-kor után.¹⁸ A fésûs bekarcolásra az jellemző, hogy a kézzel készült kerámia elterjedésével a bekarcolás minősége is romlik, illetve az egymást keresztező vonalakkal ellátott díszítés is megjelenik¹⁹ (I. tábla, 3, 4). A házi kerámia részletes bemutatásától itt eltekintek, de annyit meg kell jegyezni, hogy az a ház minden rétegéből került elő, sok esetben csak oldaltöredék, néhány esetben lehetett konkrét formát meghatározni.

¹⁸ Rodríguez – Hirsch 1994, 72.

¹⁹ Rodríguez – Hirsch 1994, 74.

I. tábla. Mázas, „Horreumskeramik” és besimított kerámia

A besimított kerámia „csoportjai”

A kerámia anyag zöme római előzményekre nyúlik vissza, s megtalálható a területen a besimított kerámia több csoportja is, amely szintén arra enged következtetni, hogy itt is római alapokon nyugvó kerámiagyártás működött a 4–5. század fordulóján. A késő római mázas típusok lassú kikopása és a besimított kerámia nagyobb számú elterjedése a szokásokban bekövetkezett változást jelez.

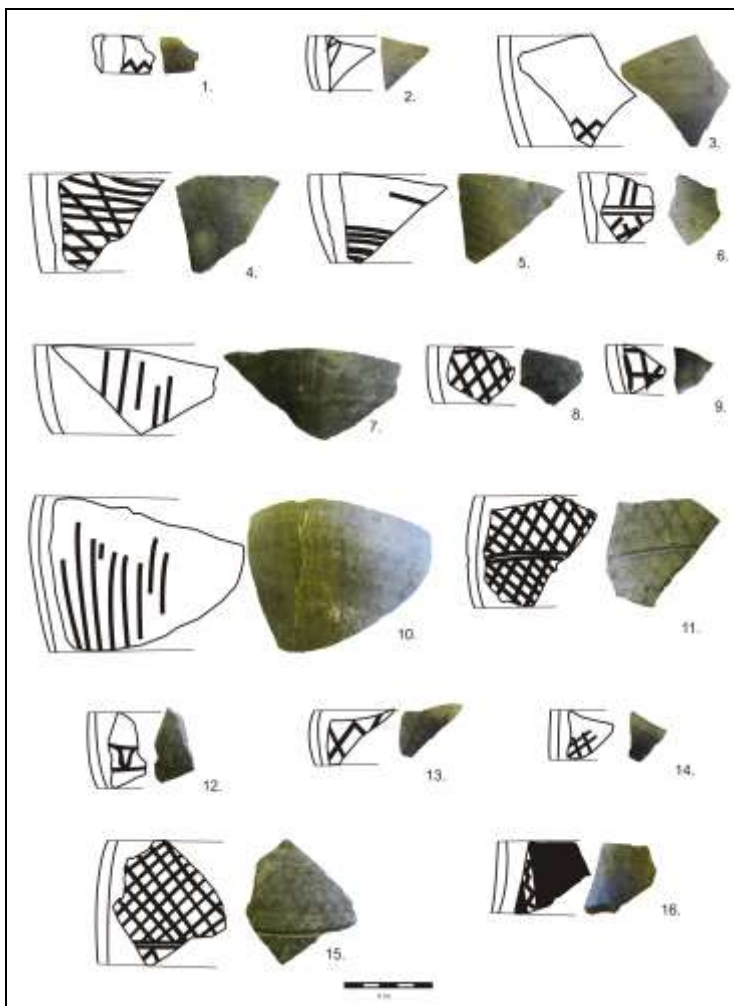
Természetszerűleg nem szabad és nem is lehet csupán egyetlen népeséghez kötni a változást,²⁰ annál összetettebb – a korszakban nemcsak itt tapasztalható – jelenségről van szó. Sajnos a formához köthető darabok száma elenyésző, így az osztályozásban az agyag minősége és a díszítés a mérvadó, illetve a mélység, amiben előfordultak. Három viszonylag jól elkülönülő csoportot lehet kialakítani. A legkorábbi (I. tábla: 8, 10, 12–14; II. tábla: 4, 5, 7) a ház fennállásának időszakára tehető. Színük szürke és fekete, a rácsminta dominál, de van egy függőleges vonalakkal díszített darab is. A ház fennállásának legkésőbbi időszakához tartozik öt besimított darab (II. tábla: 11–15.)

A második csoportba azokat a töredékeket sorolhatjuk, amelyek nem a házból, hanem annak közvetlen közeléből, az attól északra kialakított blokkból kerültek elő (I. tábla: 9, 10, 11 és II. tábla: 1, 2, 3) A szint, amelyről előkerültek, azonos a ház felhagyásakor létezett szinttel, illetve már az azt követő rétegből származnak. Ezek a darabok világos sárgás-barnás színűek, a besimítás egyszínű a kerámia színével. A motívumok között a cikk-cakk minta, és a rácsminta is jelen van, feltűnően jó minőségű darabokról van szó. Ehhez a csoporthoz lehet sorolni anyaga alapján a házból, a ház használatának idejéből előkerült besimított vonalak által kialakított háromszög mintával díszített darabot is. (I. tábla 10.) Ez a megfigyelés egybevág az ásatási naplóban és az összefoglaló jelentésekben megfogalmazottakkal. Érdeemes idézni Tóth Sándor szavait a feltárás idejéből: „F/2 blokknál és több más ponton is az a tapasztalat, hogy a barna besimított kerámia a szürke hálómintásnál későbbi.”²¹ Valamint az összefoglaló jelentésből az általánosságban vett harmadik besimított kerámiás csoportra vonatkozóan: „Ezt követően a besimított kerámia új típusai tűnnek fel, új edényformákkal együtt, valamint olyan fémtárgyak, amelyek inkább a következő időszak prototípusainak, mint korábbi típusok továbbélésének tekinthetők. Így meglehetősen biztonságosan a „hunkornál” későbbre keltezhetők. Minthogy a korábbi germán leletanyag ebben a környezetben is megtalálható, viszont a késő római típusok egyre szórványosabbá válnak, feltételezhető az előző periódusban beköltözött germán népeség továbbélése.”²² A sárgás-barnára égett kerámia tehát már a ház fennállása idején is létezett, de az épület pusztulása utáni időszakban is megtalálható, tehát feltehetőleg egy továbbélő típusról van szó. Anyaga különbözik a késői fekete, szürke besimított darabokétól. A harmadik vizsgálati csoportból már ismét kevésbé jó minőségű, időnként apróbb kavicsal soványított, de még mindig besimított darabok kerülnek ki (I. tábla: 11, 14, 16).

²⁰ Kovács Péter: Hun kori sír Százhalombattán. In: *Communicationes archaeologicae Hungariae* 2004, 124–150.

²¹ Tóth Sándor: Sopron, Városház-utca. Ásatási jelentés 1968. Magyar Nemzeti Múzeum Adattár. 535. 1968, 23.

²² Uo., 13.

II. tábla. Besímtott kerámia

Egyéb leletanyag

A ház melletti területől, metszetről került elő egy kétsoros csontfésű is, sajnos pontos rétegtani helyzete nem megállapítható. Kétoldalas fésűkről azonban szép számmal vannak ismereteink. A Sopronban talált fésű kétsoros, kétoldalú, átlós díszítésű, bronzszegeccsel rögzített darab. A Bíró Mária által összegyűjtött típusok közül a 74-es darabhoz hasonlít leginkább.²³ Ez a díszítés bár elég egyszerű és

²³ Bíró Mária: The Bone Objects of the Roman Collection. In: *Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Ser. Arch.* II. Budapest, 1994, 43, 48./74. ábra

átlagos, mégis, csak Szombathelyről ismert hasonló díszű fésűn, illetve a kiszombori gepida temető 208-as sírjának mellékletén bukkant elő.²⁴ Meg kell említeni továbbá még egy orsógombot és egy fenőkövet is. Egyiknek sincs etnikumjelző szerepe, az orsógomb kézműves tevékenységre, a fenőkő fémszerszámok használatára utal. A leletanyag minimális részét képezik az üvegleletek, összesen 6 töredék. Rétegtanilag a késő római kornak megfelelő szintről kerültek elő, a ház fennállásának legkorábbi periódusára keltezhetők.

A városkép átalakulása az 5. században

A ház felépítésének és leletanyagának ismeretében érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy az, a többi ismert házzal együtt milyen kapcsolatban áll az egykori római városképpel, miként illeszthető bele abba. Ahogy az 1. ábrán is látszik, ezek a házak főleg az egykori Forum környékén csoportosulnak, de attól távolabb, a városfal tövében illetve a Forumtól északnyugatra is megjelennek. A Forumon néhány esetben számolni kell a korábbi épületek továbbélésével vagy újrafelhasználásával,²⁵ a Városház utcai területen²⁶ azonban újonnan felhúzott épületekről van szó.

A Tóth Sándor által feltárt házat szerkezetileg leginkább a Carnuntum 5. századi rétegéből származó házakkal lehetne párhuzamba állítani. Az ottani táborban változást jelent a 6. periódusban – a késő római kor, illetve közvetlenül azután következő időszak – az építkezések számának megugrása. Az újonnan felhúzott épületek általában döngölt padlóval rendelkeznek, néhány esetben megfigyelhető volt egy egyszerű csatornából kialakított fűtőszervezet, illetve három szoba esetén tubustéglás falfűtés is volt.²⁷ Rétegtanilag ezek az építmények a valentinianusi időket követő átalakuláshoz kötődnek. Az időszakhoz, és egyben a házak fennállásának idejéhez szürke besimított mintával ellátott kerámia köthető.²⁸

A városkép látványos átalakulására a legjobb példa Arrabona, ahol a katonai tábor helyét lassan átvette egy népvándorlás kori falu. Idővel a tábor elveszítette katonai arculatát, és kisvárossá kezdett átalakulni, csak úgy, mint minden erősített római település a birodalomban.²⁹ A legfelső, római kor utáni rétegekben találunk kevert anyagot: római mázas, besimított, szemcsés, „tokodi jellegű” házi kerámiát, germán bikónikus edényformát és kézzel formált fazekat. A római

²⁴ Bíró 1994, 43.

²⁵ Gömöri János: Scarbantia Foruma. I–IV. SSz. 39 (1985) 1–23; 95–118; 193–212; 289–300.

²⁶ Gömöri 2001, 226.

²⁷ Manfred Kandler: *Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum: 1968–1973. Eine vorläufige Zusammenfassung.* Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1974, 35.

²⁸ Kandler 1975, 36.

²⁹ Tomka Péter: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona. In: H. Friesinger – A. Stuppner: *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte.* Wien, 2004, 389–409.; Hansjörg Ubl: Die archäologische Erforschung der Severinsorte und das Ende der Römerzeit im Donau-Alpen-Raum. In: *Ausstellungskatalog Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung.* Enns, 1982, 71–97.; Neil Christie: Towns and Peoples on the Middle Danube. In: Neil Christie and L.S. Loseby (ed.): *Towns in Transition: urban evolution in late antiquity and the early Middle Ages.* Aldershot, 1996, 71–98.

jellegű kerámia száma csökken, és az utolsó, 3. periódusban már nincs is mázas edény.³⁰ A település 2-es és 3-as fázisa tehát már aligha tér el a barbár településektől, a római kultúra szinte teljesen eltűnt. Nehéz megállapítani, hogy ez az átalakulás meddig tartott, az azonban biztos, hogy később langobard leletek kerülnek elő a területéről. Lehet számolni ebben az esetben is az 5. század végi továbbéléssel, de nem kizárt, hogy már korábban felhagytak volna a település használatával.³¹ Ezek mellett hasonló városkép-átalakulással számolhatunk még Gorsium,³² Vindobona³³ és Zeiselmauer³⁴ kapcsán is.

Összefoglalás

Az 5. századi Sopron képét legjobban a késő római, kora népvándorlás kori házacskák reprezentálják. Ebbe a képbe pedig beleilleszthető a Tóth Sándor által feltárt, fentebb röviden bemutatott 5. századi ház is.

A kerámiianyag zöme római előzményekre nyúlik vissza, s megtalálható a területen a besimított kerámia több fázisa is. A későrómai típusok lassú kikopása és az új technológia (besimítás) megjelenése mutatja a fazekességben bekövetkezett változásokat, ezt azonban korántsem lehet tisztán etnikai alapon magyarázni. Az azonban valószínűsíthető, hogy a besimítás technológiájának felélesztése barbár hatásra következett be,³⁵ bár előfordul a 3. században római környezetből, római formákon is.³⁶ Már önmagában ez is mutatja a problémakör összetettségét, s azt, hogy egyes díszítési módokat nem lehet egyértelműen egy néphez kötni. Sopronban a vizsgált ház esetén nem lehetett formához kötni a besimítást, de a témában jelenleg is folyó kutatások újabb eredményeket hozhatnak.

A kontinuitással kapcsolatban Gömöri János kutatásai alapján megállapítható, hogy a langobardokig számolhatunk a város folytonos lakottságával,³⁷ utána azonban a város hosszabb-rövidebb ideig elnéptelenedett.³⁸

Ezt a feltételezést azzal a több helyen tett megfigyeléssel lehet alátámasztani, hogy a római kori illetve legutolsó használatban lévő rétegeket egy fekete réteg fedi, amely legfeljebb csak szórvány leleteket tartalmaz.³⁹ A jelenség mibenlétére

³⁰ Tomka 2004, Taf. 3–8.

³¹ Tomka 2004, 389–409.

³² Schilling László: A római kor vége Tác/Gorsiumban. In: *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. 2007, 379–387.

³³ Herwig Friesinger: Bemerkungen zu den frühgeschichtlichen Grab- und Siedlungsfunden von Wien-Leopoldau. In: *Archaeologica Austriaca* 68 (1984), 127–154.

³⁴ Peter Stadler: Die Bevölkerungsstrukturen nach Eugippius und den archäologischen Quellen. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, 1987, 297–310.

³⁵ Friderika Horváth: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenekpuszta – erste Ergebnisse. In: Heinrich-Tamáska *Orsolya* (Hrsg.): *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. 2011, 626.

³⁶ Ottományi Katalin: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompatak. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica* 48. (1996), 115.

³⁷ Gömöri János: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–82). In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986), 345.

³⁸ Gömöri 2001, 226.

³⁹ Stefan Groh – Helga Sedlmayer: Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. In: *Römische Limes in Österreich*.

vonatkozóan a természetes talajképződési folyamatoktól kezdve a feltöltődésen át egészen a mezőgazdasági művelésig merülnek fel elképzelések. Ezeknek a kutatásoknak a középpontjában jelenleg az ún. atipikus városi földhasználat elnevezésű modell áll. Ez alatt városi környezetben történő állattartást, kertművelést kell érteni.⁴⁰ Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy ilyenfajta földhasználat tanúsága lenne Sopronban a fekete réteg, inkább egy feltöltődési folyamat eredményének tekinthetjük. Később ugyanis erre a fekete rétegre épült rá az ispánság vár sánca, a „vörös sánc”.

GÖMÖRI JÁNOS | Vasolvasztó kemencék Zsira-
Kenderszer dűlőben

42. Wien, 2002, 104.

⁴⁰ Groh – Sedlmayer 2002, 104.

A lelőhely¹

2005. szeptember 7-én Zsira nyugati határában, közvetlenül a Locsmánd (Lutzmannsburg) felé haladó közút és a magyar-osztrák határvonal szögletében, a tervezett zsirai golfpálya melletti szálloda helyén előzetes régészeti feltárást végzett a Soproni Múzeum² (1. ábra). Gabrieli Gabriella a Répce kiszáradt régi medrének É-i partjához közel, egy római villa kutatása közben vassalak-rétegeket talált, Kérésére kisebb archeometallurgiai kutatást végeztem a helyszínen, ahol szeptember 19-ig kibontottuk az itt rejlő kohók maradványait.

A villaépület egy kisebb dombon állt. A déli faltól a Répce felé eső lejtőn található a vassalakos rétegek és a kohó-omladékok, amelyek a korábban géppel lemélyített 45 m hosszú, 160 cm széles próbaásatási árokban, 140 cm mélyen bukkantak elő.

Az 1. műhelygödör

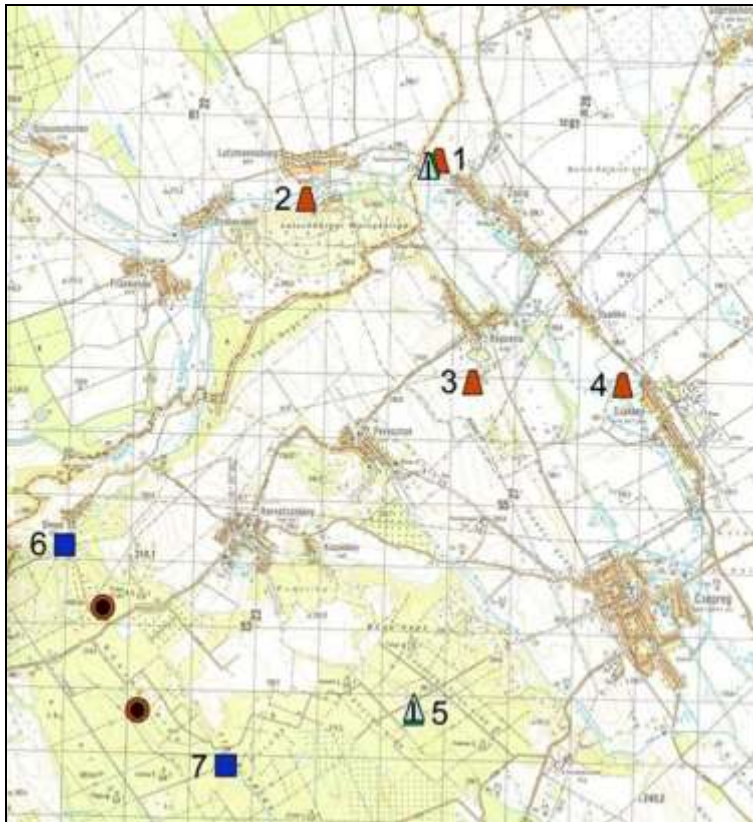
Az 1. műhelygödör (22. objektum) alját a mai szántás felszínétől 215 cm mélyen találtuk meg (2. ábra). A korábbi műhelyszint felett – a kohó újratapasztásából származó – sárga agyaggal kevert, vékony réteg húzódtott, kb. 10–15 cm-rel magasabb szinten, ami az 1. kohó 1B periódusának belső műhelyszintje. Az ovális formájú műhelygödör mintegy 240 cm hosszú, szélességét csak rábontással lehetett volna meghatározni, erre azonban a római fal miatt nem volt lehetőség. A nagy munkagödör feltöltésében 60 cm vastagon halmozódott fel az agyagos, faszenes, kohótöredékes, kevert föld (3. ábra), zsugor- és folyósalak is volt a feltöltésben, amelyben kevés római tetőfedőtégla töredék is előfordult. Sok vasérc, egy ép fúvócső, több fúvótöredék és mellfalazat-töredékek kerültek a felszínre az ismert korai középkori (avar, ill. Árpád-kori típusból).

Az 1. kohó munkagödörében álló kohásznak a jobb keze felé esett a vasérc-lerakat helye: a munkagödör szélén, a kohó szélétől 40 cm-re 35×40 cm-es (vasércporos) vörös folt, pörkölt vasérc nyoma látszott a feltáráskor, amely a kohó medencéjével egy mélységben volt. A műhelygödör déli végében halmozták fel a hulladékokat: nagy vassalak darabok (sok folyósalak is), köztük – feltehetően

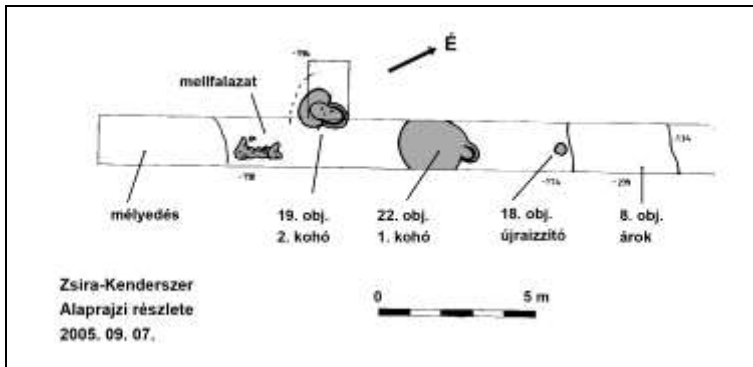
¹ Ezúton mondok köszönetet Gabrieli Gabriella kolléganőmnek, hogy az általa megtalált kohászati leletek kutatását a helyszínen átvehettem. Az abszolút régészeti korszakbeosztások kidolgozásában nagy segítségét nyújtanak a fizikai kormeghatározások, a zsirai lelőhelyen Márton Péter akadémikus, az ELTE Geofizikai Tanszék professzora a helyszínen és Budapesten, és Dr. Svingor Éva fizikus az MTA ATOMKI debreceni laboratóriumában végezte el az archeomágneses, illetve a C14 kormeghatározásokat. Segítségüket ezúton is köszönöm.

² 2006. május 26-án, a MNM-ban az MTA VEAB Iparrégészeti Munkabizottsága által szervezett előadóülésen beszámoltunk az újabb Sopron környéki kohászatrégészeti ásatásokról és a fizikai kormeghatározási eredményekről; Gömöri János – Márton Péter: A zsirai vasolvasztó műhely feltárása (2005. évi ásatás) és kormeghatározásai archeomágneses módszerrel; Svingor Éva: A zsirai vasolvasztó műhely kormeghatározása C14 módszerekkel. <https://sites.google.com/site/iparregeszetikateszter/tudomanyos-tanacskozások-scientific-meetings>

kiselejtezett, redukcóra alkalmatlannak ítélt – vasércdarabok is voltak itt félredobva.

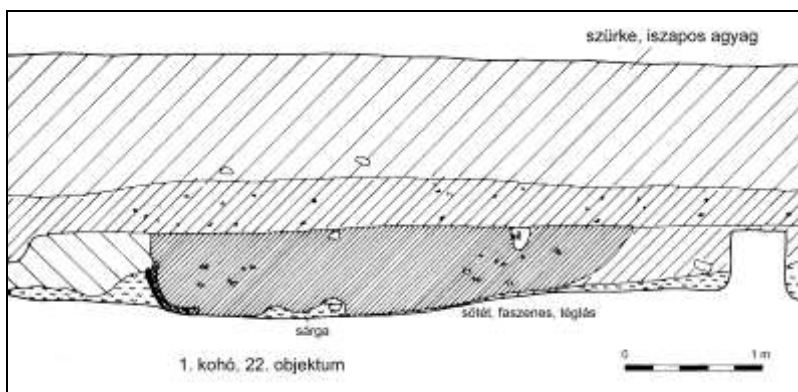
1. ábra. Vaskohók Zsira környékén, 1: Zsira-Kenderszer, 2: Locsmánd/Lutzmannsburg; Répcevis-Görbeárok; Szakony-Békás tó; Csepreg-Tömördi erdő; 6: Olmód; 7: Kőszegfalva

2. ábra. A zsirai kutatóárok alaprajza a feltárt kohászati maradványokkal

Az 1. kohó periódusai

Közvetlenül a villa nyugati kőfala tövében a salakos réteg helyenként 70 cm vastag volt, ami intenzív helyi vaskohászatra engedett következtetni. A Répce régi medrétől, a nyugat-keleti irányú, náddal benőtt vízfolyástól 45 m-re volt a kutatóárok déli vége. Az észak-déli irányú árokban, 197 cm mélyen két kohó maradványait találtuk meg. Az 1. kohó (22. objektum) az árok déli végétől 8 méterre került elő, tehát a Répcétől 53 méterre észak felé. Ettől déli irányban 4 méterre mélyedt a földbe a 2. kohó (19. objektum).

3. ábra. Az 1. kohó műhelygödrének metszete (Zsira, 22. objektum)

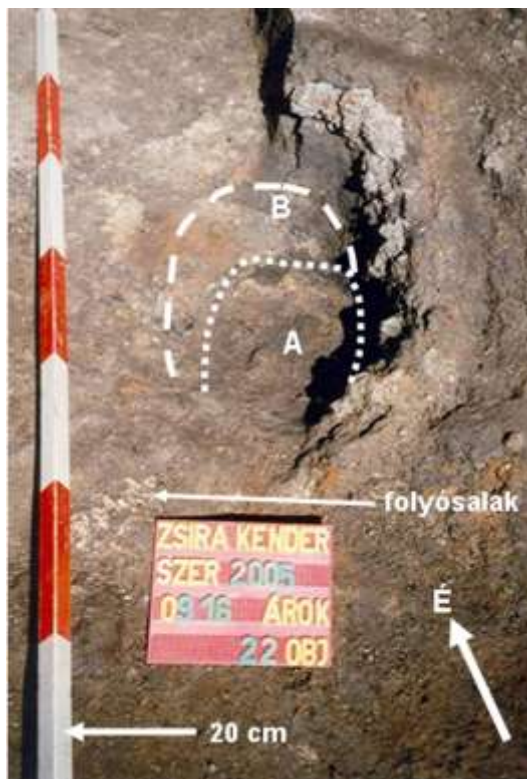
A 160 cm széles próbaárkon belül 70 cm széles kutatóárokkal átvágva a vassalakos réteget, előkerült a két kohó részlete, amelyeknek a próbaárokba eső felső részét sajnos a munkagépek korábban átvágták. Szerencsére az árok metszetsfalában mindkét kohó oldala, és az árok alján az egész medencerész bennmaradt. Rábontva az 1. kohóra, kiderült, hogy legalább két nagyobb építési periódusa különíthető el. A korábbi periódusú, de magasabb szinten jelentkező égetőkemence (1B) agyagból tapasztott oldala – az árok metszetsfalában – 35 cm magasságban őrződött meg (3. ábra). A munkagödör oldalába mélyített kohó medencéje előtt 9 cm szélességben, darabokra töredezett, fürtös formájú folyósalakot figyeltünk meg. A salak az 1B (tehát korábbi periódusú, felső) kohó kifelé lejtő medencéjéből folyhatott ki. Szivacsos vassalak darabokat találtunk a későbbi periódusú, 1A kohó, tányér alakú medencéjének szürkére égett, sima tapasztására ragadva.

Az 1. kohó (22. objektum) oldalfala (1B) igen erősen, 15 cm vastagon, rétegesen volt kiégve. Belül 2 cm vastagon szürke kemény réteg; középen a narancssárgás színű, téglaszerű anyag, amely erősen átégett és töredezett volt; kívül a műhelygödör oldala felé átmenetesen szürkésbarna színűre égett. A medence átmérője alul 45 cm volt. A kemencét már kevert, agyagos, salakos, szürkés rétegbe ásták bele. Tehát nem ez volt az első kohó a műhelyben (4. ábra B), viszont a megmaradt oldalfal a kohó mindkét megismert használati periódusában az égetőkemence munkagödör felőli, hátsó falát képezte.

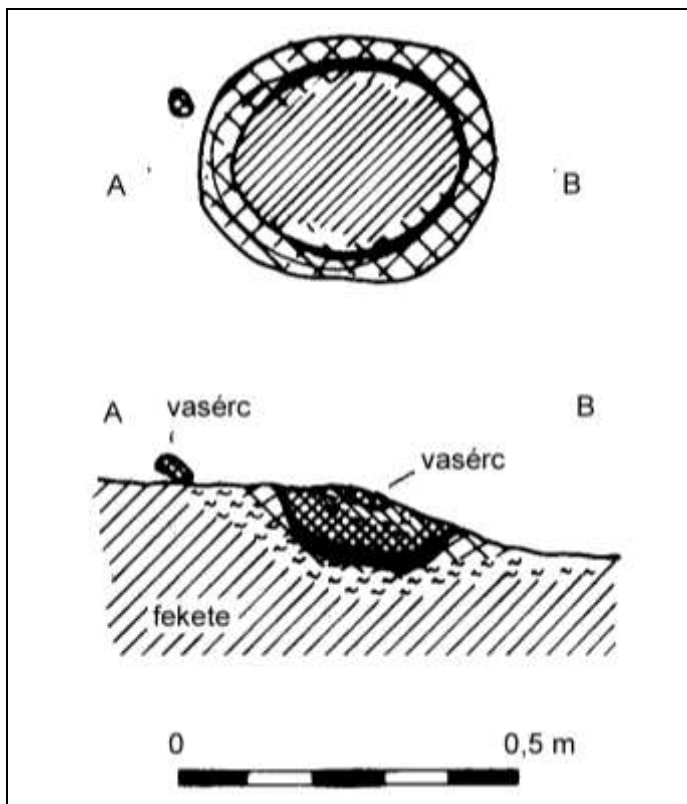
Utólag egy kisebb, 30 cm medence-átmérőjű kohót ástak bele ebbe a kohóba, amelynek a széle 10 cm-rel van beljebb az első kohó északi oldalától. A későbbi kis kohó 5 cm-rel mélyebb medencéjű a korábinál, sárga agyagba volt ásva és nagyon vékonyan égett pirosra, mintha csak szárítottak, és ércet nem is kohósítottak volna benne (4. ábra A). Közvetlenül a korábbi 1B kohó belsejében, a medence áttörésével alakították tehát ki az 1A kemencét, a kohó mellnyílása mindkét periódusban – néhány fokos tengelyeltéréssel – dél felé nézett. A korábbi 1B kohó teljesen szétégett, a helyette készült 1A kohót valószínűleg nagyon rövid ideig használták. Hogy mennyi idő, évek, vagy évtizedek teltek-e el az első kohó korábbi és későbbi használata között, azt a további vizsgálatoknak kell eldönteniük, Több kohótelepen ki lehetett mutatni a műhelyek, a kohók – hosszabb idő kihagyása utáni – újbóli használatbevételét, periodikus használatát.

Újraizzító tűzhely

Az első kohótól É-ra 230 cm-re, 160 cm mélyen egy kerek, 30 cm átmérőjű gödör került elő (18. objektum), tányér alakú, 7 cm mély, a széle barnára égve, benne faszenes fekete föld, mellette pörkölt, vörös vasércdarabok voltak (5. ábra). Ércpörkölőnek kisméretű, viszont újraizzító tűzhelyként való értelmezése – a közeli nemeskéri analógiák alapján is – elfogadhatónak látszik. Az intenzíven használt 1. műhelyben és körzetében tehát megőrződtek olyan fontos régészeti nyomok, amelyek alapján a vas-kohászat munkafolyamata ezen a helyen az ércelőkészítéstől és a kohóépítéstől a vasbuca újra-izzításáig rekonstruálható.

4. ábra. Az 1. kohó (Zsira, 22. objektum). A: a korábbi kohó medencéje;
B: a későbbi, újjáépített kohó medencéje és oldalfala.

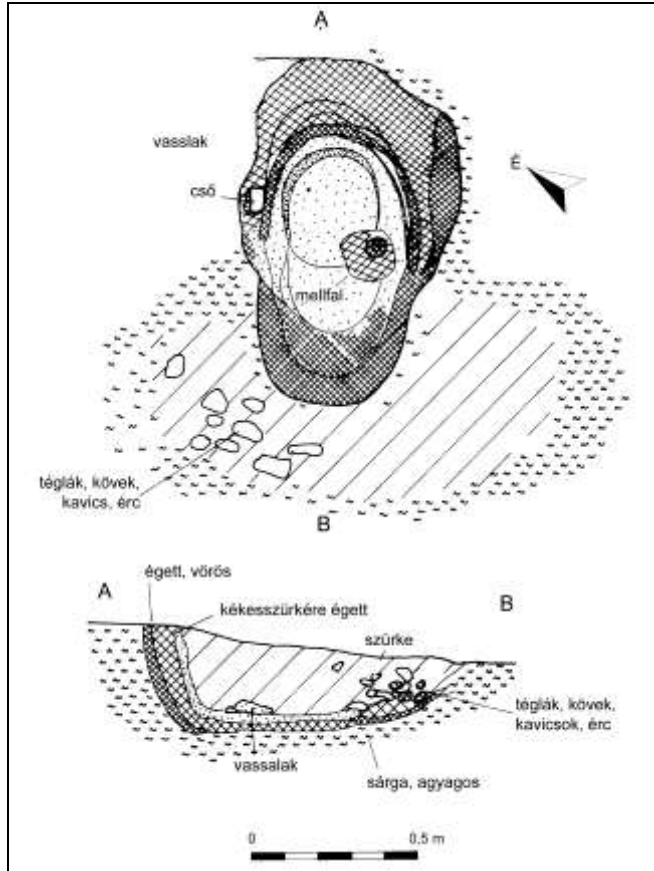

5. ábra. Újraizzító tűzhely (Zsira, 18. objektum)

A 2. vasolvasztó kohó

Némileg más képet mutat a 1. kohótól délre, 4 m távolságra megtalált 2. kohó (19. objektum), amelynek részlete a kutatóárok nyugati metszetsfalán tűnt elő. Rábontva – felülnézetből – 150 cm mélyen jelentkezett a kohó feltja. Legmagasabban a kohó hátsó fala maradt meg, amely a feltáráskor 28 cm magasan állt. A kemencefal 16 cm vastagon égett ki, ebből 2 cm vastag belül a szürkére átégett rész. A kohó medencéje teljesen kemény-szürkére égett, közepén egy kis, tányérszerű mélyedéssel, ezt körbeveszi egy kb. 6–8 cm-es égett sáv. Ez a kis mélyedés egy nagyobb, odaégett kemencesalagnak (medve) a kohó aljáról való eltávolításakor, felfeszítésekor keletkezett. (A kidobott, tipikus vassalakokra ragadva gyakran látszik a kemence odaégett szürke rétege). A medenceátmérő a mellnyílás irányában 38 cm, szélességben 33 cm volt, a kohó medencéjének belső

résztől a csapoló gödör külső széléig csupán 75–80 cm átmérőjű az egész lemélyített terület (6. ábra).

6. ábra. 2. kohó (Zsira, 19. objektum)

A mellnyílás szokatlanul széles: 40 cm. A kohó szája (mellnyílása) előtti zúzalékos, rozsdás vassalakdarabok vékony rétege a kiemelt bucáról levett salaktöredékekből származhat. A kemence előtt egy kis salakcsapoló mélyedés volt: 36 cm széles, kifelé keskenyedő széle erősen pirosra, alsó része pedig szürkére égett. Eredeti folyósalakot nem találtunk benne, csak belekerült zsgorsalakdarabkákat. A salakcsapoló gödör 3–4 cm-rel volt mélyebben a medence szintjénél. A 2. kohó előtti kis munkagödörben, a kemence mellnyílásánál egy mellfalzatöredék került elő. A kisméretű munkagödör olyan, mint az avar kohók előtti salakcsapoló gödrök, amelyeknek a fűjtató elhelyezésénél is volt szerepük. 120 cm a

salakcsapoló gödör legnagyobb átmérője, amely a kohó előtt kb. 80 cm-re szűkül. A sekély mélyedés tele volt dobálva római imbrexek és tegulák apró töredékeivel. Kerek kavics, pörkölt vasércek, kevés vassalak is volt a feltöltésben. A kohó részben sárga agyagba, részben kohászati törmelékrétegbe volt beásva. Feltehetően hozzátartozhat a szelvény déli végén feltárt nagyobb mellfalazat (2. ábra).

Kormeghatározás

A kohászati maradványok rétegtani helyzete alapján, nyilván a római kornál későbbi vasas műhelyekre kell gondolnunk. Avar kori és Árpád-kori dunántúli kohótelepeket gyakran találunk elhagyott római villák mellett,³ vagy egyenesen a villaépület romjai között (hogy csak a közeli lelőhelyeket említsem: Locsmánd, Szakony, Röjtökmuzsaj, Sopron-Potzmann dűlő, Sopron-Bánfalvi út). A villagazdaságok víznyerőhelyek, források, patakok, kisebb folyók mellett álltak. A kohászati munkához, mint például a kohók tapasztásához is szükség volt a vízre. Ugyanakkor megfelelő ideiglenes hajlékot állíthattak a kohászok, a későbbi templomépítésekhez még el nem bontott romos kőfalakhoz támasztva néhány faoszlopot, erre helyezve a hevenyészett tetőzetet. Feltételezhető, hogy a villák – késő római korban még művelt – szántóföldjei évszázadok alatt elvadultak, erdősödtek, és így megfelelő faanyag állt rendelkezésre a faszénégetéshez. Nem zárható ki, hogy a *villa rustica* kertjeinek évszázados fáit még gyümölcsöket is adhattak (részben talán innen származhatnak a Meggyes, Körtvényes, Szilvás, Diósd földrajzi nevek?). Valószínűnek tarthatjuk, hogy a kohászok számára vastermelő területekként kijelölt, egykori római szántók újabb mezőgazdasági termelésbe való fogását tervezte egy-egy ispánsági gazdasági központ, mintegy erdőirtást végeztetve a kohászokkal ezeken a potenciális szántóterületeken.

Az Ős-Répcse közvetlenül a zsirai kertek végében kanyarog, a folyószakasz melletti erdőség a locsmándi ispáni központ vasasainak és kovácsainak a vastermelő helye lehetett, legalább Locsmándtól Szakonyig. A terület meglepő hasonlóságot mutat a soproni ispáni vár kohászainak működési körzetével, amely Zuan (Sopronbánfalva) határától legalább Röjtökmuzsajig követte az Ikva melletti erdőségekben a faszénégetésre alkalmas helyeket.⁴ Ezek az őskohászati mikrorégiók még részletesebb feltérképezésre várnak. Hasonlóképpen a Münsteri Egyetem „Dietzhölzetal-Projekt”⁵-jéhez, a nyugat-magyarországi ispáni várak

³ Gömöri János: Archaeo-metallurgy in Hungary: some results and questions. In: *The Archaeometallurgy of Iron. Recent Development in Archaeological and Scientific Research. Dedicated to Professor Radomir Pleiner*, szerk. J. Hošek – H. Cleere – L. Mihok. Prague, 2011, 65–72. Plates VIII–X. Az avar kori vaskohászati körzetek és a római kori úthálózat összefüggéséről, illetve a Sopron, Deák-téri kohó keletkezéséről.

⁴ Gömöri János: *Az avar kori és Árpád-kori vaskoházat régészeti emlékei Pannoniában*. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. The Archaeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period. Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking. Sopron, 2000, 147–151; 168–176; 121. térkép (a továbbiakban: Gömöri 2000).

⁵ A. Jockenhövel – Chr. Willms: Struktur und Organisation der mittelalterlichen Eisengewinnung in der alten Grafschaft Nassau-Dillenburg (Deutschland), in: G. Magnusson (ed.), *The Importance of Ironmaking. Technical and Social Change I*. Papers presented at the Norberg Conference on May 8–13, 1995. Jernkontorets

körzetében is kideríthetők lennének a vaskohász-csoportok egymást váltó munkahelyei. Ehhez viszont alaposabb terepbejárással minden vassalakos helyet fel kell térképezni. Felszíni leletekből tudjuk, hogy Zsira határában, a Salamonfai kertek alatt további Árpád-kori kohók rejlnek a földben.⁶

Az 1. zsirai vasolvasztó műhely típusa a közeli, Répce-menti lelőhelyekről ismert, jobbára a 11. századi, részben a 12. századi műhelygödörkhöz hasonlít (1. ábra 2: Locsmánd/Lutzmannsburg⁷; 3: Répcevis; 4: Szakony⁸).

Kormeghatározás céljából az 1. kohóból származó faszénmintákat vizsgálták meg a debreceni Atommagkutató Intézet C14 laboratóriumában. Dr. Svingor Éva mérései⁹ szerint a megvizsgált két faszénminta egyike (mintakód: deb-12963) a római kori villa rétegeiből keveredett a kohó műhelygödrének feltöltésébe (mintanév: „B” Zsira, 22. objektum). Ennek „konvencionális radiokarbon kora (BP): 1819₊₆₈; kalibrált kor (Cal AD 1 σ) 104 AD: 272 AD”. A másik faszén (mintakód: deb-12963) már a kohósítás korát jelzi (mintanév: „A” Zsira 22. obj.). A több darabban kiemelt minta „konvencionális radiokarbon kora (BP): 992₊₅₄; kalibrált kor (Cal AD 1 σ) 994 AD:1057 AD, illetve 1082 AD: 1139 AD”.

Zsira az Árpád-kori locsmándi ispáni központ faluja volt, amelyet „a 12. században locsmándi várjobbágyok laktak. Az 1186-ban kiadott oklevél, amely a Locsmándban levő udvarnokok társadalmi helyzetéről rendelkezik, nem említi ugyan Zsirát, de hogy az oklevélben említett szabad udvarnokok között a szomszédos Zsira lakosai is szerepelnek, arra IV. Béla 1265-ben kelt oklevele szolgálat bizonyosságot: a tatárjárás után 23 évvel megjelentek IV. Bélánál a Locsmánd melletti Zsira faluból való udvarnokok szabadjai, és bemutatták neki megerősítés végett III. Béla idézett kiváltságlevelét. Zsirát 1225-ben, a később hozzácsatolt Salamonfát 1412-ben, Gyülevízt 1466-ban említi először oklevél.”¹⁰

A fentiek alapján nyilvánvalónak vehetnénk, hogy a fentebb bemutatott kohókat az Árpád-korban használták. A 2. kohó azonban formailag inkább az avar koriakhoz hasonlít, típusában eltér a nagy munkagödörrel rendelkező

Bergshistoriska Utskott H 58 (Stockholm 1995) S. 232–247; <http://www.unimuenster.de/UrFruehGeschichte/forschen/dietzhoelzetal.html>

⁶ Nováki Gyula: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban* (A honfoglalástól a 13. sz. közepéig). Budapest, 1968, 62. (a továbbiakban: Nováki 1968).

⁷ Kaus, Karl: Árpád-kori vasizzító kemence Locsmándról, a Felsőpulyai járásból. *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat* 117 (1984), 540.

⁸ Gömöri 2000, 142–147; 177–181.

⁹ Svingor Éva: A zsirai vasolvasztó műhely és kormeghatározásai C14 módszerekkel. *Az MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottságának előadóiülése*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. május 26. ATOMKI ref. code: P20166.

¹⁰ Kristó Gyula: A locsmándi ispánság és felbomlása SSz 13 (1969), 131–144; Czingeráber András: Képek a nyolcszáz éves Zsira történetéből. Kiad. a HNF Községi Bizottsága. Zsira, 1986. 104 p.; Czingeráber András: Egy Répce menti település, Zsira község története. Kiad. Zsira Község Önkormányzata. Zsira, 2001. 253, [3] p., [8] t. ill.; http://zsira.regionalis.hu/?ismerteto_zsira

Árpád-kori kohóktól. Amellett a (korábbi) 1B kohó, kifelé lejtő medencéje a folyósalakkal eddigi ismereteink szerint szintén inkább az avar korra jellemző.

Márton Péter akadémikus, az ELTE Geofizikai Tanszékének professzora archeomágneses kormeghatározás¹¹ céljából mintákat emelt ki mindkét kohó égett agyagfalából, illetve medencéjéből. 2006. május 23-án kelt jelentése szerint: „Az 1. kohóból (22-es objektum) az ÉK-i oldalfalat lehetett mintázni. 9 mintát vettem, amelyből 6 adott használható, noha nem valami pontos eredményt: Dekl = $2.9^\circ \pm 8.3^\circ$, Inkl. = $69.5^\circ \pm 4.9^\circ$. A 2. kohó (19-es objektum) alja volt mintázható. 10 minta a következő, kiváló pontosságú eredményt szolgáltatott: Dekl = $0.5^\circ \pm 4.3^\circ$, Inkl. = $72.3^\circ \pm 1.3^\circ$. A fenti két irány az eltérő pontosság ellenére statisztikailag azonosnak tekinthető, és jól beleillik a korábban vizsgált és avar korúnak tartott objektumok archeomágneses irányai közé (Zamárdiban 6, Kölkeden is 6 és Dénesfán 2 ilyen objektum volt). Mindkét zsirai kohóra mért archeomágneses irányadat az i.sz. 9. század második felére jellemző” – írta Márton Péter.

Valóban a kohó formailag is a fent említett Zamárdi, Tarjánpuszta¹² lelőhelyek avar kohóinak szinte pontos analógiája, ugyanakkor a soproni Potzmann-dűlő¹³ 3. és 4. kohóihoz is hasonlít, egy olyan kohótelep objektumaira, ahol az avar típusúnak tartott kis munkagödörös, salakcsapolós kohók mellett az Árpád-kori nagyobb gödörműhelyes kohók is előkerültek. Az újabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy ugyanazon a lelőhelyen előfordulhatnak avar kori (formájú) és magyar honfoglalás után használt kohók is, egymás közelében. Ugyanakkor a Tolna megyei Bátaszék¹⁴ határában olyan 9. századi vasolvasztó műhelyek, kohók kerültek elő, amelyek az Árpád-kori műhelyekre és kohókra hasonlítanak méretben és elrendezésben egyaránt. Tehát úgy tűnik, mintha az Árpád-kori, vassal adózó szolgálónépek egy folyamatos, honfoglalás előtti vastermelő kultúra továbbvivői lennének. Mintha a köznép szorgalmas vasmunkásai fölött elviharzottak volna a hatalmi váltások vérzivataros évtizedei, évszázadai. Bár még mindig tartható az a kohótipológiai beosztás, amely az ún. avar típusú kohók¹⁵ csoportját a honfoglalás előtti évszázadokra keltezi, kérdés, hogy nem éltek-e tovább a honfoglalás után bizonyos késő avar technikai tradíciók és

¹¹ Márton, Péter: Two thousand years of geomagnetic field direction over central Europe revealed by indirect measurements. *Geophysical Journal International*. Volume 181, Issue 1, April 2010, 261–268.

¹² Gömöri 2000, 142, 143, 151. képek.

¹³ Gömöri János: Preliminary report on the excavations of 10th century AD iron smelting workshops at Somogyfajsz and Sopron-Potzmann site. Előzetes jelentés a somogyfajszai és soproni X. századi vasolvasztó helyek ásásáról. In: *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban*, 1997. Szerk. Gömöri János. Sopron – Somogyfajsz 1999. 170–191, 180., 13. kép.

¹⁴ Czövek Attila: Avar kori kohótelep Bátaszék határában. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXII* (2010), 213–241.

¹⁵ Gömöri 2000, 221–229.

munkaszervezési formák, amelyhez ezek – már az avar korban is típusvariánsokban előforduló¹⁶ – kohók tartoztak?

Ebben a vonatkozásban is fontos lehet az iparrégészeti kutatás: feltárni az érintkező hatalmi-politikai korszakok kézművességének és nyersanyag feldolgozó iparának jellegzetességeit. A technikai kultúra összehasonlításából is adatokat nyerhetünk arra a még mindig erősen vitatott kérdésre, hogy itt találhatták-e a honfoglaló magyarok a későbbi köznép nagyobb hányadát, avagy egy igen gyér lakosságú, jobbra elszlávosodott Kárpát-medencébe, nagyobb tömegekkel együtt áramlottak be Árpád honfoglaló vitézei.

¹⁶ Herold, Hajnalka: Zillingtal (Burgenland) – Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes. Teil 1–2, RGZM, Mainz 2010. A kohászati leletekről: Mehofer, Mathias: Archäologische und technologische Untersuchungen zur Eisenverhüttung und Verarbeitung in der awarischen Siedlung von Zillingtal. Teil 1, 207–231, 210, 228; Teil 2, Tafeln 221–240. A völgyfalu/zillingtali avar falut is részben egy római villa helyen építették fel. Keltezése: a későavar kor II. fázisa, amelyet hozzávetőlegesen 730–760 közé datálnak. A kohók az avar típus és a nemeskéri típus jellegzetességeit viselték

NEMES ANDRÁS – | A soproni ferencesek kápolnája
GABRIELI GABRIELLA | és káptalanterme
(építéstörténeti vázlat)¹

A soproni ferences, később bencés, a köznyelvben csak Kecské templomnak nevezett épület a hozzá tartozó káptalanteremmel együtt a magyarországi gótikus építészet kiemelkedő alkotásai közé tartozik. Az épületegyüttest a 13. század 2. felében kezdik építeni. Folyamatos bővülése, átépítése a 18. század végéig tartott. A templom barokk berendezése szintén a kiemelkedő művészeti emlékek közé tartozik. A templomot és a kolostort az elmúlt két évtizedben gyökeresen megújították, számos eddig nem ismert műrészlet került elő a vakolatok és a föld alól. A templom a művészettörténetben betöltött szerepe mellett a magyar történelemnek is fontos szereplője volt a 17. században. Többször tartottak itt országgyűlést, király- és királyné-koronázást.

A ferences templom és kolostor évszázadok óta tárgya a soproni helytörténetírásnak. A kolostor szerzetesei a 18. században foglalták össze ismereteiket, ezekhez a 20. század elején társult az a néhány hiteles levéltári adat, amelyre a templom és a kolostor korai története támaszkodik. Ezeket a 19. század közepétől a művészettörténeti kutatás egészítette ki, amely a formai részletek elemzése segítségével határozta meg a templom és a kolostor keletkezésének és kialakításának történetét, s helyezte el azt a 13. századi magyarországi építmények sorában.²Az írott adatokat és a formák elemzését 1948-tól a falak kutatása s a régészeti feltárás egészítette ki új tényekkel. Az első ilyen feltárássra 1948 és 1951 között került sor, a káptalanterem helyreállításakor.³

A soproni ferencesek templomáról és kolostoráról a legkorábbi kutatási adatokat elsősorban Szakál Ernő jelentéseiből ismerhetjük.⁴ A modern kori épületkutatásnak a káptalanterem volt az egyik legkorábbi példája. Ezt követően

¹ A szerzők ezúton mondanak köszönetet Dávid Ferencnek a tanulmány gondos átolvasásáért és értékes tanácsaiért. A felmérési rajzokat Baranya Tamás készítette, akinek szintén hálásan köszönjük munkáját.

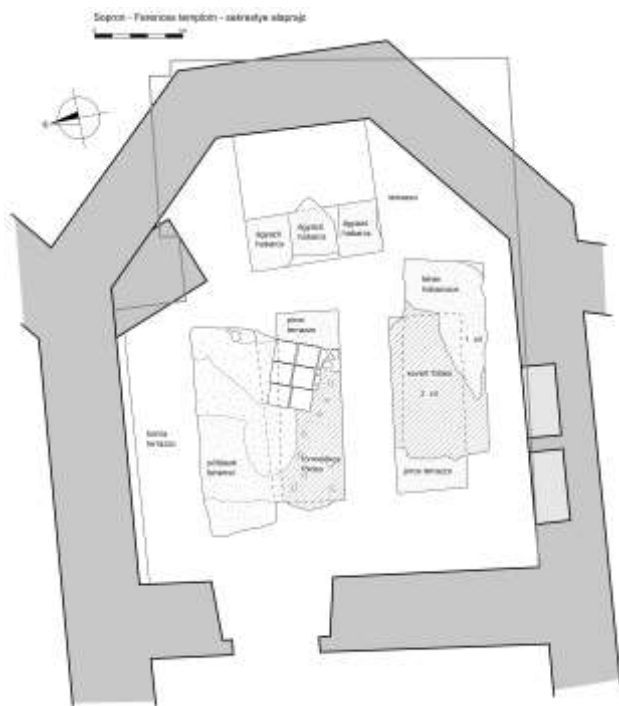
² A templom és a kolostor korai irodalmát Csatkai Endre állította össze: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső – Csatkai Endre Budapest, 1956. 270–276.

³ A káptalantermet Lux Kálmán tervei szerint állították helyre. A körestaurátori munkákat Szakál Ernő végezte, aki felügyelte a bontásokat, az előkerült kőrészletekből rekonstruálta a káptalanterem kerengőfalának gótikus körácsos ablakait, csúcsíves ajtáját és a középső kápolna keleti ablakát. Megfigyeléseinek értékelésében Gerő László és Dercsényi Dezső is részt vett. A megfigyelések éles kritikáját Csemegi József fogalmazta meg, akinek kéziratát azonban csak halála után közölte a Soproni Szemle v.12.jegyzet A megfigyeléseket Entz Géza belefoglalta a káptalanteremről írott topográfiai címszavába: Csatkai – Dercsényi i.m. 270–276.

⁴ A restaurálás menetéről árnyalt képet kapunk Szakál Ernő, Gallus László és Dercsényi Dezső jelentéseiből. Szakál Ernő anyagát több fénykép is kiegészíti. Ezek a fotók nyújtják a legtöbb információt. Kultúrtörténeti érdekesség Dr. Házi Jenő levele Szakál Ernőhöz, melyben a soproni ferencesekkel kapcsolatos kutatásairól számol be. Akkor a középkorra vonatkozó eredményt nem ért el. A vonatkozó jelentések a KÖH tervtárában találhatóak 25686., 35926., 35939., 36307. és 38795. szám alatt.

a kolostornak ezen a részén nem voltak helyreállítási munkák.⁵ Az épület belső tereinek vizsgálata 1996-ban kezdődött a káptalanteremtől délre eső helyiség kutatásával, majd 2005-ben a templom sekrestyéjének és előterének a falkutatásával és az ásatásával folytatódott (1–3. ábra).⁶ Ezt követően 2011 tavaszán – a helyreállítással párhuzamosan – kisebb ásatásra és falkutatásra kerülhetett sor a káptalanterem két oldalkápolnájában.⁷

Rövid tanulmányunk a káptalanterem és annak két oldalán elhelyezkedő téregységek (északon a sekrestye-kápolna, délen egy alárendelt szerepű helyiség) feldolgozására vállalkozott. A másfél évtizedes munka során így rekonstruálhatjuk a tárgyalt épületrész történetét.

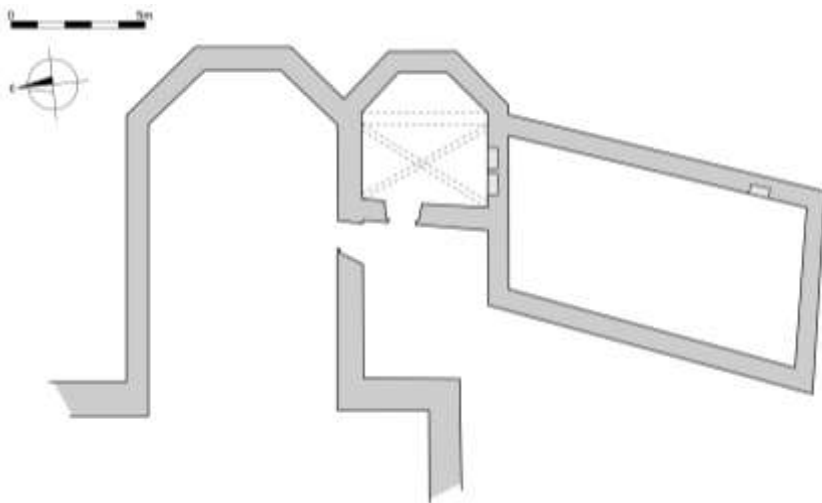
1. ábra. Sopron, ferences templom. A sekrestye ásatási alaprajza

⁵ A kolostor homlokzatait 1964-ben megújították Szakál Ernő és Dávid Ferenc közreműködése mellett, a templommal a '70-es évek elején, a toronnyal 1984–1988 közt foglalkoztak. A kutatást Dávid Ferenc, Tóth Sándor, Bartos György végezte, a helyreállító építész-tervező Sedlmayr János volt.

⁶ Időközben 1996–2003 közt a kolostor megújításával párhuzamosan régészeti és falkutatás is zajlott. Régész: Gabrieli Gabriella, művészettörténész: Bartos György és Nemes András volt.

⁷ Soproni Múzeum Régészeti Adattár (SMRA) 1416-os leltári szám alatt.

templomot, vagy kápolnát, ahol Isten dicséretét végezheték, majd a rendtagok számára szálláshelyeket, étkezőt és közösségi helyet építettek. A legkorábbi kolostorból Sopronban a kápolna (a templom szentélyével szomszédos helyiség), valamint a – jórészt a ma is meglévő káptalanteremmel azonos helyen fekvő – káptalanterem és annak dél felé egykor továbbnyúló része maradt fenn – igaz, nem a ma látható formában.⁸ Falaik vastagságából ítélve ez az első kolostorkezdemény emeletes lehetett. A szálláshelyek (cellák) feltehetőleg a káptalanterem fölött voltak, ahova a mai kerengő északkeleti sarkában állt külső lépcsőn lehetett feljutni.

4. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1260 körül

A kápolna építésekor már számoltak a templom létrejöttével is – hiszen közös az egyik faluk – de a szentély beboltozását még nem tervezték, hiszen nem építettek támpillért. A kápolna maga boltozott volt, bordái a konzolok tanúsága szerint egyszerűek, talán élszedettek lehettek. A boltzatsarkokat alátámasztó konzolokat vörös csíkkal festették körbe. A diadalív is egyszerű heveder volt, alá a hevedereknél szélesebb konzolokat készítettek. A kápolna szentélyének az alaprajza sokszögletű volt a feltárt alapfalak tanúsága szerint (1. ábra). A boltzatát nem ismerjük. A szentélyben tört kövekből falazott oltármenza állt, egy lépcsőfokon. A kápolna hajójának a boltzatát alátámasztó konzolok közül

⁸ Az építéstörténeti kutatásoknak az érthető leírása nem egyszerű dolog. Az épület egyes részleteit az égtájak segítségével jelöljük meg. A soproni ferences templom a középkori építési hagyományoknak megfelelően nagyjából keletelt, s az alaprajzainkon a szentély záradéka esik keletre. A leírásunkban többnyire a kolostor belsejéből nézzük az objektumot. A keleti oldal a Kolostor utcai, a nyugati a kolostorudvar és a Templom utca iránya, az északi irány a Fő tér felé esik, a déli pedig a Széchenyi tér felé.

háromnak a lefaragott töve megmaradt a sarkokban, egyedül a délkeleti semmisült meg a fal 18. századi megvésésekor. A diadalívet tartó konzol nyugati felén kisebb konzol helyezkedett el, minden bizonnyal erre támaszkodott a harántborda. Ezek alapján a kápolna hajójába bordás keresztboltozatot kell elképzelnünk.⁹ A kápolna középkori bejárata fennmaradt, csak magasztották a barokk korban.

5. ábra. Sopron, ferences templom.
Falifülke a legkorábbi káptalanteremben. Fotó: Nemes András

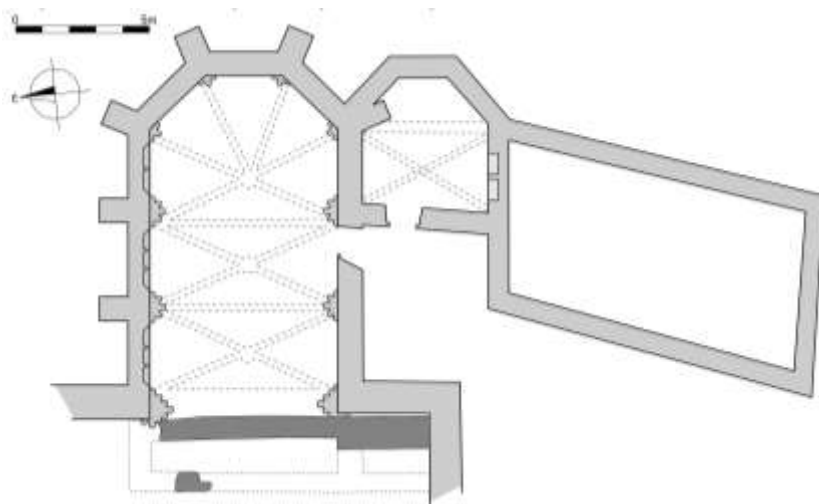
A káptalanterem szerényebb volt ebben a korszakában. Pillérek nem álltak benne, mennyezete sík lefedéssel záródott, valószínűleg deszkaborítással. Északi fala festett volt, erről az 1948-ban kezdődött első helyreállítás során az északkeleti sarokban fennmaradt töredék tanúskodott, ami akkor a kivitelezés során sajnos megsemmisült.¹⁰ A terem mérete a mainál nagyobb volt, dél felé elhúzódott, a

⁹ Itt mondok köszönetet Sarkadi Márton kollégámnak, aki a konzol részletformájára felhívta a figyelmemet. Ez alapján tudtuk a boltozat elméleti rekonstrukcióját elvégezni.

¹⁰ Dercsényi Dezső jelentése 1951. IV. 5-ről. A legfontosabb részlet idézete: „Az egyik konzol mellett (az északkeleti konzolról van szó N.A.) pár négyzetcentiméternyi középkori falképtöredék került elő. A töredék egy alak ruhájának alsó része és egy feliratból származó betűből állott. A töredéknek különösen az adott

mai múzeum-bolt helyiséget is magába foglalta. Ennek a teremrésznek az északkeleti sarkában megmaradt egy fülke töredéke, a helyiség járószintjéhez képest viszonylag magasan. Mivel közösségi célú helyiségről van szó, felolvasófülkéként azonosítottuk – jobb híján (5. ábra). A fülkétől keletre húzódó falat 1780 körül, a barokk lépcső építéskor a járószintnél is mélyebbre bontották vissza. A fülkét köpenyfal mögé rejtették, az így kialakított falpillér a barokk boltozatot tartja. A káptalanterem 1260 körül egyterű volt, a keleti oldalon még nem álltak kápolnák.

1280 körül (6. ábra) termódosulás történt a templom építésében. Az új elképzelés szerint a szentélyt a ma is fennálló bordás keresztboltozattal boltozták be. Ennek gyámolítására támpillérekre volt szükség. Ezért a már fennálló kápolna terébe a diadalív vonalába beleépítették a szentély délkeleti támpillérét. Ez a megoldás a kápolna terét jelentősen megváltoztatta, de még hosszú évszázadokig így használták. Ennek a támpillérnek a déli oldalában szentségházat alakítottak ki. A fülke hátfala és az ajtót tartó csaplyukak a kváderekben megmaradtak.

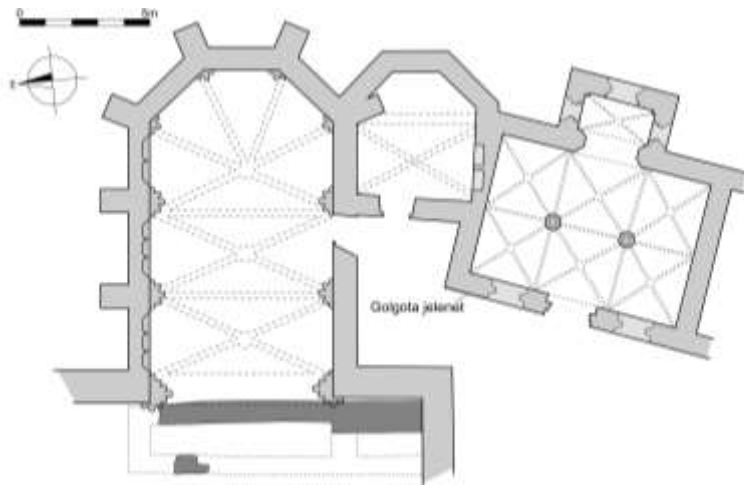
6. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1280 körül.
A sötétebb tónusú alapfalak az egykori szentélyrekesztő (lettner) alapozását jelölik.

Később – az időszakot nem tudtuk megállapítani – a pillér délnyugati sarkába egy lavabo kialakításához megvésték azt. Erre az időszakra tehető az első temetkezés a kápolnában. A sírgödört téglával kifalazták, kialakították a temetkezés helyét. Ezt követően a téglavörös teraszt megújították. Amennyiben

művészettörténeti jelentőséget, hogy világosan bizonyította a gyámkövek későbbi behelyezését.” KÖH Tervtár 25686. számú dokumentáció részlete.

a kápolna északi és a templom déli fala közti ív nyitott volt – amit még ma sem tudunk eldönteni – akkor ezt az ívet erre az időszakra már befalazták.

1340 táján (7. ábra) a káptalantermet a mai formájához már közel hasonlóra alakították át. Új déli falat kapott, a korábbinál közel három méterrel északabbra. Az északi falát pedig jelentősen megvésték, az északnyugati sarkát újra is építették.¹¹ Erre azért volt szükség, mert a korábbi tér sarkai nem derékszöveget zártak be, a terem alaprajza trapezoid volt, a bordás keresztboltozatok kialakításához pedig szabályos, derékszögű sarkokkal bíró tér létrehozására volt szükség.

7. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1340 körül

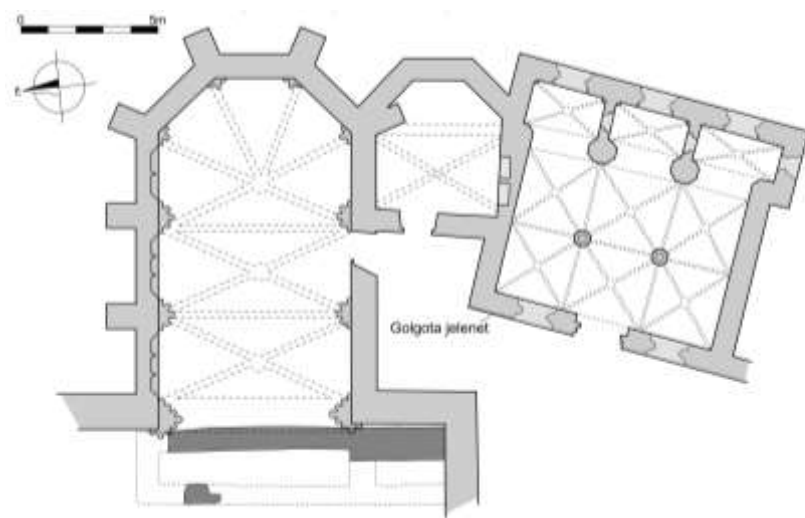
Ekkor építették meg a boltozatot tartó két szabadon álló, nyolcszögletű pillért, valamint a középső kápolnát három ablakkal. Ennek a kápolnának a keleti ablaka olyan volt, amilyennek ma látjuk, a két oldalsó ablaknak akkor még külső bélletprofiljai voltak. Ezeket nem sokkal később lefaragták (2–3. ábra). Ha figyelembe vesszük, hogy a templomhajó déli oldalának keleti ablaka – formája tanúsága szerint – már a 14. század elején készülhetett,¹² akkor azt kell mondanunk, hogy a kápolna–templom–káptalanterem tömbjén 1260 tájtól egészen

¹¹ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fényképtárának 31.195 negatív számú fotója. Az északi fal a középkonzoltól kissé nyugatra függőleges elválást mutat. Ettől kelet felé a fal szabálytalan, a megvésés nyomai láthatók rajta. 2002 őszén a kerengő feltárásakor a káptalanterem nyugati fala alatt előkerült a korábbi északnyugati sarok alapárka, amit homokos földdel töltöttek be. Az alapfalat kiszedték. (A kutatók megfigyelése) Ez egyben arra is utal, hogy a káptalanterem mai kerengő-fala nem teljesen egyezik az 1260 körül épült fal vonalával. A korábbi alapfal árkat másként nem láthattuk volna.

¹² A téma részletes feldolgozását Tóth Sándor tollából olvashatjuk. Tóth Sándor: Egy gótikus építészeti részletmegoldás történetéhez. SSz. 30 (1976), 329–344.

1340-ig folyamatos építkezés zajlott. 1340 körül került a megújított káptalanterem nyugati, bejárati falának külső, a kerengő felé eső homlokzatára a közelmúltban előkerült Golgota-jelenet. A falképen a kereszten függő Krisztus két oldalán Mária és Szent János apostol alakját láthatjuk, a két donátor kisebb formában megfestett alakjával. (A kép jobb oldala a 15. század közepe táján semmisülhetett meg a kerengőben zajló átépítés miatt.) Hangsúlyozni kell, hogy amikor a freskó készült, akkor már a káptalanterem előtt folyosó húzódott.

1360 és 1406 közt (8. ábra) a káptalantermet további két kápolnával bővítették.¹³ Először az északi kápolnát építették fel. Áttörték a terem keleti falát, a középső kápolna északi falát megvésték, elvékonyították, hogy nagyobb teret nyerjenek. Az új kápolna északi falát a 13. századi, ös-kápolna poligonális szentélyfalához építették hozzá. Ezt a 2011-es kutatás egyértelműen bizonyította.

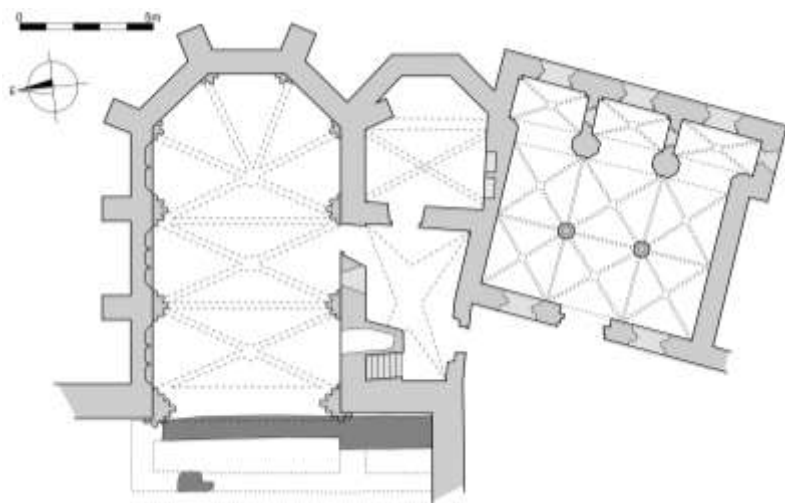
8. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1360–1400 körül

Az új mellékkápolnát a káptalanteremmel összekötő hevedert és a boltozatának a bordáit a már meglévő falsarkokba vésték be, több helyen

¹³ Csemegi József a Soproni Szemlében részletesen elemzi a káptalanterem építéstörténetét a már említett rövid és nem minden részletre kiterjedő jelentések alapján. Következtetései nagyrészt ma is helytállóak. Helyesen ismerte fel, hogy a két oldalkápolna a középsőhöz képest később épült meg. Azt is helyesen következtette ki, hogy az Agendorfer-kápolna később készülhetett el, mint az északi. Abban viszont tévedett – igaz, hogy falkutatási eredmények nem is álltak rendelkezésére –, hogy a középső kápolna a legkorábbi periódushoz tartozik. Ez 2011-ben egyértelműen kiderült; ez a rész a terem boltozatával egyidős, tehát 1340 táján épült. Az a megállapítása is téves, miszerint a kápolnákat a teremtől elválasztó hevederek még egy külön periódusban készültek. A káptalanterem 13. századi keleti falából valójában csak a középkápolna diadalívét tartó pillérek falmagja maradt meg, valamint az Agendorfer-kápolna nyugati falának déli szakasza. Ez az a részlet, melynek déli végében fennmaradt a „felolvasó fülsze” részlete. Csemegi József: Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterme? SSz. 17 (1963), 97–115.

megsértve a korábbi faragványokat. Nem sokkal ezután, de legkésőbb 1406-ban, hasonló módon épült meg a déli, az Agendorfer (Dági) kápolna. Ezt a kápolnát a boltozaton látható zárókő címerábrája alapján köthetjük az Agendorfer családhoz. A név a mai Ágfalva német nevéből származik.¹⁴ A művészettörténeti szakirodalomban a kápolna építését az 1400-as évek elejére teszik. Ezt II. Agendorfer Márton „jelentékeny hagyatékához” kötik. Mollay Károly kimutatta, hogy a hagyaték a Várarók menti Boldogasszony templomra vonatkozik, a ferencesekre II. Márton „csuhára 5 dénárfontot, apja és saját lelki üdvéért pedig misealapítványra két húszszékének a jövedelmét és gyümölcsösét hagyja”. Ebből a hagyatékából túlzás a kápolna építésére következtetni.¹⁵ Ennek a kápolnának a boltozatát másképpen oldották meg, mint az északiét. Itt nem építettek a sarkokba faloszlopokat, a bordák indítását a felmenő falakba faragták bele. Mivel a kolostor az Agendorfer kápolnától délre még jóval keskenyebb volt, mint ma, ezért a kápolna dél felé is kapott ablakot.

A 15. század közepe táján (9. ábra) falképekkel látták el a káptalanterem mellékkápolnáit. Az északi kápolnában figurális falképek, a déliben függőymintás falfestés töredékeit láthatjuk. Ugyanekkor kifestették a boltozati bordákat és a középső nagy térrel összekötő hevedereket is.

9. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1450 körül

A bordák kifestéséből csak nagyon halvány töredékek maradtak fenn. Erre az időszakra tehető az őskápolna padlójának javítása is. A 2005-ös feltárás során a kutatók azt tapasztalták, hogy a 13. században készült kápolnába a megépülés

¹⁴ Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). SSz. 15 (1961), 114–130, 193–200.

¹⁵ Mollay: i.m. 126.

után viszonylag hamar két sírgödöröt ástak, melyek közül a délre elhelyezkedőt téglával falazták körül. Ez még a 13. században készülhetett. A másik sírgödör ettől északra helyezkedett el.¹⁶

Erre az időszakra tehető a templom melletti, az ősi kápolna előterének lezárása, boltozattal való ellátása. Ezt a szabálytalan L alaprajzú térséget, amely a kerengő nyúlványa volt, s amelyből a templom szentélyébe és az ősi kápolnába nyílt bejárás a kerengőtől új fallal választották el, amelyben persze ajtót is kialakítottak. Az új helyiséget borda nélküli csillagboltozattal fedték le. A korábban említett Golgota jelenet bal oldala ekkor már fal mögé került, a jobb oldalát pedig ekkor semmisítik meg.¹⁷ A helyiség délnyugati sarkába csigalépcsőt építettek, amely a szentélyrekesztő (lettner) tetejére nyíló ajtóhoz vezetett. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy ez a lépcsőépítés egy korábbi, az emeletre vezető szerkezet megújítását jelenti-e, vagy teljesen új építmény. Tény, hogy a lettner emeleti kijárata a földszintről ezen a lépcsőn volt megközelíthető. Ugyanekkor a szentélybe vezető ajtó kávéit mintegy 20 cm-rel kelet felé helyezték át – számunkra ismeretlen okból. Az új boltozat és a kerengő felé épített fal miatt a helyiség a 15. század közepétől kevés fényt kapott. Ezért a templom szentélyfalát áttörve, abba egy mérnöves, befele erősen tölcseresedő bevilágító ablakot helyeztek el. A szentélyből így elegendő fény juthatott ebbe a helyiségbe is.

A 16. század elején a káptalanteremben Háromkirályok oltáráról hallunk.¹⁸ Nem dönthető el biztonsággal, hogy ez azonos-e a kolostor emeletén említett, 1492-ben emelt oltárral, vagy egy másikról szerezhetünk így tudomást. Tény, hogy az 1948-as helyreállításkor több reneszánsz faragvány töredéke került elő a felbontott padlóoltétszól.¹⁹

Temetkezések a káptalanteremben

1552-től a káptalantermet ravatalozó kápolnaként említik. Azt nem tudjuk, hogy ekkor már temetkeztek-e ide, de az tény, hogy a 17. században 3 kriptá is létesült ebben a térben.²⁰ Valószínűleg középen helyezkedett el a Sárkány család sírboltja. Ők a Siebenburgerekkel álltak rokonságban és a közeli Storno-ház is a tulajdonukban volt.²¹ Kriptájuk 1753-ra már feledésbe merült. A terem déli oldalán

¹⁶ Ezt követően – talán a sok használatból – a terazzo-padló annyira megkopott, hogy lapos téglákkal több helyütt és több ízben is javítani kellett.

¹⁷ Erre az időre tehető a kolostor kerengőjének kiépítése is. Az építkezésre sok hagyományozás, végrendelet utal. A 15. század közepe a kezdete lehetett a későgótikus átépítésnek, vége már a 16. század elejére is átnyúlt. Vö. Csatkai i.m. 254.

¹⁸ Balogh Jolán: Renaissance oltár Sopronban. SSz. 16 (1962), 144–146.

¹⁹ Bartos György: Oltár töredékei a soproni egykori ferences (ma bencés) rendházból (katalóguscikk). In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerkesztette: Mikó Árpád és Verő Mária. Budapest, 2008. 204–206. a vonatkozó korábbi irodalommal.

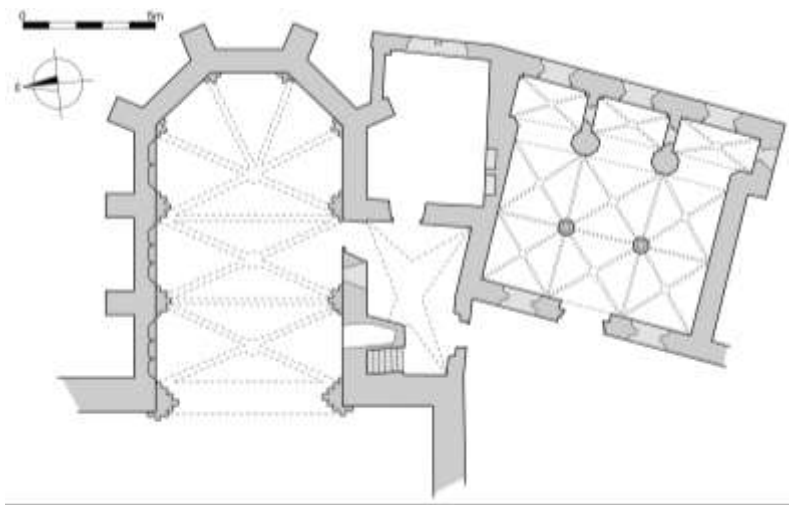
²⁰ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 411–412. Bán a káptalanterem kriptáit Kusman Daniel: Liber Notamentorum 1692 és Dominkovics Modestus: Manuductio ad regulare Gubernium 1753 alapján helyesen azonosította, de más kripták esetében téved is. A templom szentélyének északi falába elhelyezett sárkányos kölaphoz Sárkány-kriptát kötött, pedig az nem lehetséges. A kölap egy jóval korábbi, 14. század eleji tumbának készült sír maradványa. A Sárkány család ekkor még nem mutatható ki Sopronban.

²¹ Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 163.

a nyugati fal közelében épült a Sennyei család kriptája, egy 18. századi tudósítás szerint 1661-ben. A sírbolt fedlapja ma a káptalanterem előtt a kerengő falába befalazva látható. 1668-ban készült az Esterházy család kriptája.²² Esterházy Mihály gróf, ezredes temetkezett ide, aki 1686-ban Buda ostrománál vesztette életét. De korábban már itt talált végső nyughelyet három felesége is: Darabos Mária, Hölgyi Kata és Perényi Borbála.²³ Ez a síremlék is fennmaradt, ugyancsak a kerengőben, a káptalanteremmel szemben található.

A 17. század első harmadában a tér ugyanolyan sárga csillagos kifestést kapott, mint a templom boltozata. A 2011-es helyreállítás során a kibontott nyugati ablakok bétletében néhány csillagot sikerült is feltárni.

1661-ben sekrestyévé alakították a középkori kápolnát (10. ábra). A ferencesek ekkor azt kérték a város tanácsától, hogy engedélyezze számukra a kolostor falának kiegyenesítését, a már meglévő homlokvonalhoz igazítását.²⁴ Az engedély birtokában lebontották a poligonális szentélyt és fél-egy méterrel keletebbre helyezték a homlokzati falat, felhasználva a középkori kvádereket, benne 1661-es évszámmal ellátott kökeretes ikerablakot helyeznek el. Az ablak későreneszansz-korabarokk díszítést kapott. Ugyanekkor az új sekrestye padlózatát is megemelték, a kolostor járószintjéhez igazították. Ekkor került a föld alá az egykori kápolna vörös mészköből készült küszöbe is. A sekrestyét téglával burkolták.

²² A kripta fedlapja eredeti helyzetében Szakál Ernő dokumentációjában tanulmányozható. Fotóját a KÖH fényképtár pozitív gyűjteményben a 29.575-ös szám alatt találhatjuk.

²³ Barcza Leánder bencés tanár kézirata a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kézirattárában található, jelzete: BK 665/II. Címe: A soproni bencés templom és székház (Adatok főleg a templom történetéhez Sz. Ferenc halálának 700 éves jubileuma alkalmából). Írta: Barcza Leánder dr. Itt mondunk köszönetet Dr. Sólmos Szilveszter és Dr. Bánhegyi Miksa néhai bencés atyáknak, akik felhívták figyelmünket a kézíratra és segítettek kutatásunkat.

²⁴ Csatkai: i.m. 254.

10. ábra. Sopron, ferences templom. Kápolna és káptalanterem 1661-ben. A szentélyrekesztő lebontása is erre az időszakra tehető.

1743-ban kezdődött és egészen az 1787-es feloszlatásig tartott a kolostor átépítése. Ennek során falazták körbe a terem gótikus pilléreit és alakították át a gótikus ablakokat félköríves barokk nyílásokká. A pillérek megerősítésére a megnövekedett teher miatt volt szükség.²⁵ Az eddig egyemeletes épület ekkor még egy, második emeletet kapott. A pillérek körbefalazása eltüntette azok faragványait, megváltoztatta a gótikus tér arányait. A terem padlóját is felmagasították az adott kolostorszinthez. Ugyanekkor a káptalanterem bejárati falában a gótikus ablakok helyén egy-egy ajtót nyitottak.²⁶ A káptalanterem boltozatait Dorffmaister István festette ki, 1779 körül.²⁷ A feloszlatás után a káptalanterem másfél évszázadig nem nyert méltó funkciót, lomtárként használták.

1780-ban alakították át az 1661-ben készült sekrestyét is. A középkori fülkék közül a keletit befalazták, benne egy iratot helyeztek el az akkor itt élt szerzetesek és laikus fráterek névsorával,²⁸ amelyből egyebek mellett megtudjuk, hogy ekkor Eugenius Kósa (Kósa Jenő) volt a provincialis.

Anno 1780 Conventus hicce Soproniensis ex toto reparatus est, quo tempore cum reliquis et sacristia haecce similiter renovata est.

Existente pro tunc Ministro Provinciali Adm[odo] R[evere]ndo Patre Eugenio Kósa.

Gvardiano P[at]re Hermenegildo Grinschneck

Vicario P[at]re Andrea Pohl.

M[agistro] P[at]re Romano Vinisperger con[ciona]tore Ernexito

M[agistro] P[at]re Innocentio Mayer con[ciona]tore festivo et catheceta norm[alis]

M[agistro] P[at]re Francisco Marschal con[ciona]tore Dominicali

M[agistro] P[at]re Moyse Matusek professore scholae normalis

P[at]re Vito Adam

P[at]re Caeciliano Farkas

P[at]re Casparo Maidon

P[at]re Theodoro Vörös

P[at]re Innocentio Toth nunc 2^{dum} novitiatum

P[at]re Apollinari Krechmar sacristae con[vic]tus

²⁵ A körbefalazott támpillérekről és a káptalanteremről készült alaprajz Csemegi idézett művében tanulmányozható. Csemegi i.m. 100.

²⁶ Ezeket az ajtókat Szakál Ernő bontotta ki a falból, majd a nyílást befalaztatta. Az ajtók faragott szárköveit a befalazásba építették be, a szemöldökkövek a Soproni Múzeum gyűjteményébe kerültek. Leltári számuk SOM-KP.69.18.1-2

²⁷ 1779-ben a kolostor lépcsőházának kupolaképét festette. Erre az időre tehető a templom orgonakarzatán látható két grisaille kép, ami szintén az ő nevéhez köthető. Lángi József hívta fel a figyelmet a káptalanterem homlokzatán talált díszítőfestés töredékekre, valamint a két világháború közt még ismert és több helyen is reprodukált, ugyanott látható boltozatfestésre. Jó okkal föltehető, hogy ezeket is Dorffmaister műhelye készítette. A megjegyzésért itt mondunk köszönetet Lángi Józsefnek. Vö. Stephan Dorffmaister pinxit, Szerk. Kostyál László és Zsámbéky Monika. Kiállítási katalógus 1997. H.n.(Szombathely) 22.

²⁸ A dokumentum a Soproni Múzeum történeti kéziratárában található, leltározására később kerül sor. A szöveg olvasatáért és értelmezésért Kelemen Istvánnak és Szilágyi Csabának tartozunk köszönettel.

P[atre] Demeterio Kludovacz
P[atre] Bartholomaeo Horváth
P[atre] Chrysogono Meinhart
P[atre] Hugolino Rachsáni
P[atre] Nepomuceno Szabo
P[atre] Arsenio Entres
P[atre] Augustino Kis

Fratribus clericis

Fr[atr]e Benno Kruch
Fr[atr]e Colonan[n]o Kestler
Fr[atr]e Macario Lippovics
Fr[atr]e Stanislao Czigliani
Fr[atr]e Arsenio Eichelman

Fratribus Laicis

Fr[atr]e Ferdinando coco, Fr[atr]e Josepho organist[a], Fr[atr]e Hilario sartore, Fr[atr]e Medardo vietore, Fr[atr]e Fidele vietore, Fr[atr]e Conrado fabro, Fr[atr]e Eustachio fabro, Fr[atr]e Aegidio arculat[ore], Fr[atr]e Rocho murario, Fr[atr]e Mauritio murario et Fr[atr]e Luca chirurgo con[vic]tum pro tunc inhabitantibus.

Syndico con[vic]tus existente pro tunc Perilustri D[omi]no Xaverio Ehrlinger quibus omnibus Deus det vitam longevam, post hac autem Requiem Sempiternam.

Megépítették a rozettákkal díszített kettős cseh-süveg boltozatot, újra megemelték a padlószintet és a templom benyúló középkori támpillérét átfaragták, hogy az merőlegesen nyúljon ki a falból. A 13. századi kápolnából kialakított sekrestye nem is változott 2005-ig, az ekkor végzett ásatást követően 2011-ig nem használták. Helyreállítása és ma látható formája ekkor készült. Sajnos a diadalív jelzésére készített műkőív mérete nem mondható hitelesnek, nagyban rontja a szép gótikus-barokk tér arányát.²⁹

1948-1952 között zajlott a gótikus káptalanterem műemléki helyreállítása. Az első és második emeleten vasgerendákkal váltották ki a barokk falak terhelését, hogy a karcsú 14. századi pilléreket újra kibonthassák. A barokk ablakok falzatában megtalálták a középkori ablakok mérműveinek töredékeit, ezekből Szakál Ernő – a helyreállítás vezető restaurátora – rekonstruálta a középkori nyílásokat. Tervezte a nyugati ablakok helyreállítását is, de erre statikai okok miatt nem került sor, pontosabban a kibontott ablaknyílásokat visszafalazták és csak körvonalukat karcolták be a vakolatba. Sajnos ekkor semmisült meg a terem 17. és 18. századi kifestése is. Akkor még a középkori részleteket – ha csak töredékesen is maradtak fenn – sokkal nagyobb becsben tartották, mint a barokk kor emlékeit, még ha azok jobb állapotúak voltak is. Ezért a boltozatokon ma csak a 15. századi festés halvány nyomai láthatók, néhol a 17. századi bordafestésekkel keveredve. Szakál Ernő megemlíti, hogy a helyreállításkor 5 padlóréteget különböztettek meg. A legkorábbi egy törtköves, habarcsba rakott réteg volt, ami az egykori

²⁹ Építész-tervező Horváth Dénes, a műszaki ellenőr Bella János és Vigh József voltak. A kivitelezést a Laki Épületszobrász Zrt. végezte.

kápolna terazzojaival egyezhetett meg. Ezt követően négyzetes padló téglalából burkolat készült rozettás téglabélyegekkal. Ez a padló szint tartozhatott az 1340-es átépítéshez. Sajnos Szakálék ezt a burkolatot állították helyre, de a legkorábbi, 1260 körüli állapot szintjén, ezzel kissé hamis térarányokat hoztak létre. A káptalanteremben ezt követően a Soproni Múzeum anyagából középkori kőtárat rendeztek be, ami egészen 2001-ig fennállt. Az északi falon ma is látható két köemlék. Az egyik a templom tornyáról 1890 táján levett és másolattal helyettesített kecskés (Gaissel) címer, a másik a káptalanterem középső keleti ablakának megmaradt mérműveit bemutató rekonstrukció.

2003-ban új, kerámialapokból készült burkolatot kapott a tér, most már a 14. századi állapotnak megfelelő szinten. Sajnos ekkor a burkolat minőségével voltak gondok.

2011-ben kibontották a befalazott nyugati ablakokat, mérműveiket és roncsolt szárköveiket Szakál Ernő rekonstrukciós rajzai szerint műkövel kiegészítették. A padlóburkolat is megújult. Most a 13. századi terazzót rekonstruálták a 14. századi járószinten.³⁰

A kápolna datálásához

A gazdagon díszített káptalanterem keletkezésének időpontját, faragványainak stílus körét már többen is meghatározták.³¹ Ez még nem történhetett meg a templom melletti kápolna részletformáival. Mivel a helyiség ma egyértelműen a legkorábbi fragmentuma az épületegyüttesnek, ezért az analógiáit az 1280-nál korábbi anyagban kell keresni. A történeti és a művészettörténeti szakirodalom 1280 körülre teszi a templom felépültét. Az egyik adat két ferences szerzetes tanúskodását említi 1278-ból, a másik adat – bár a 18. század 2. feléből való – de a kolostor alapítását 1280-ban történtnek mondja.³² Mint alább látni fogjuk, a ferencesek soproni letelepedését ennél korábbra kell tennünk. Egyedül a konzolok részletformájából indulhatunk ki, mert a boltozatok nem maradtak fenn, egyéb részletet pedig nem ismerünk.³³ A konzolokhoz a kerci kolostor káptalantermének boltozatmaradványát kell említenünk. Ide sorolhatjuk a budai Dísz tér 4-5. szám alatti lakóház ülőfülkéinek konzoljait is. Némi módosulással,

³⁰ A templom és az általunk tárgyalt kolostorrészlet helyreállításának kritikáját a Műemlékvédelem című folyóiratban olvashatjuk: Haris Andrea: Értékvédelem vagy újdonságérték? A soproni bencés templom XXI. századi „műemlékvédelme”. In: Műemlékvédelem LV. (2011/3), 215–221.

³¹ Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád – Wehli Tünde: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 2001. 113.

³² Csatkai i.m. 252.

³³ A kápolnahajó boltozatához analógiaként a lékai vár kápolnáját említhetjük talán, de csak a bordák metszetét illetően. Ide sorolhatjuk még a jáki templom É-i oldalhajójának boltozatát is, melyről tudjuk, hogy a tatárjárás után készült el. Jákhöz: Valter Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, 1985, 144. A lékai vár kápolnához: Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938, 126., ill. Entz Géza: Gótikus építészet Magyarországon. Budapest, 1974. 21. számú fotó.

de ugyanebbe a konzolrendszerbe sorolhatók a sopronhorpácsi templom D-i árkádívének K felé néző fejezetei.³⁴

Az analógiaként felsorolt emlékművek közös jellemzője, hogy valamennyi a tatárjárás után épült. Földrajzi szétszórtságuk arra utal, hogy a közös gyökeret még nem sikerült megtalálni. Azt viszont elmondhatjuk, hogy a ferencesek soproni megjelenését közel egy emberöltővel korábbra kell datálnunk – még ha okleveles adatok ezt nem is támasztják alá jelenleg. Elsősorban településmorfológiai vizsgálatok alapján ugyanerre a következtetésre jut Szende Katalin is. A soproni belváros utcarendszerének kialakulását, vele együtt a ferencesek telkének kijelölését 1250 körülre datálja.³⁵

A középkori kolostorok építését rendszerint a keleti traktusok felépítésével kezdték el, a templomok szentélyével, a kolostoroknak a szentélyhez kapcsolódó szárnyával. Mind a szentélyek kialakításának, mind a káptalanterem elhelyezésének és formálásának erős hagyománya alakult ki, amelyet a 13. században kialakuló kolduló-rendek fölhasználhattak kolostoraik építésekor. A szentély és a káptalanterem között azonban nagyon sokféle alaprajzú és sokféle funkciójú helyiséget találunk.³⁶ A soproni példa azért fontos, mert benne a megtelepedés fontos aktusát dokumentálhattuk: azt a kápolnát, amelyet a szentélyfalakkal együtt alapoztak, de kisebb mérete miatt hamar fölépíthettek, s amely így a káptalanterem első, egyszerű változatával és a fölötte elhelyezett dormitóriummal elláthatta a kolostor minden fontos funkcióját még azelőtt, hogy a nagyméretű és összetett együttes fölépült volna.

Tanulmányunkkal mind az eddig ismeretlen kápolna, mind a káptalanterem építéstörténetét kívánjuk árnyalni, adalékot szolgáltatva ezzel a középkori szabad királyi város építéstörténetéhez.

³⁴ Galavics – Marosi – Mikó – Wehli: i.m. 65. A konzolokhoz: Gerevich: i.m. LXXXIV tábla, Entz: i.m. 10. számú kép. Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 3. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, plébániatemplom. Írta: Bazsó Gábor. Budapest, 1995, 72., 75., 153. számú fotók.

³⁵ Magyar Várostörténeti atlasz 1. Sopron. Összeáll. Jankó Ferenc Kücsán József és Szende Katalin, Sopron, 2010. 16.

³⁶ Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok. Szerk: Haris Andrea. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994.

Holovics Ádám superiorsága

A Dobronokira jellemző részletes és pontos feljegyzéseknek köszönhetően kiváló forrásadottságú kezdeti időszakot Holovics Ádám superiorsága (1636. október – 1637. október), a rezidencia kezdetének átmeneti szakasza követte.¹ Ez az egy év azonban – a szerződésben foglalt feltételek mellett – a későbbi fejlődést meghatározó időszak lett. Eredményei és kudarcai a visszatérő Dobronoki mozgásterét is behatárolták, akinek ezután nem csak a soproni közhangulatot, hanem magának az alapítónak a szűk-markúságát és keménységét is le kellett győznie a rezidencia fennmaradása érdekében.

Hogy Holovics Ádám² kiválasztása a provinciális vagy Draskovich ötlete volt-e, nem lehet eldönteni, mellette még Christophorus Wilpenhoffer³ neve jött szóba. A Dobronoki távolmaradásáról tudomást szerző püspök azonnal írt a provinciálisnak. Elkeseredett levelében sokatmondó bibliai hasonlattal élt: Saul (más atyák) legyőzött ezret, Dávid (Dobronoki) pedig tízezret.⁴ Dobronoki visszatartásáért Forró Györgyöt okolta, bár Lamormaininak írott leveléből kiderül, hogy ő is Pázmányt látta a dolog hátterében.⁵ A megürült tisztségre Holovicsot javasolta, Wilpenhoffer superiorrá tételét ellenezte, „mert ő a mi dolgunkat, es hazánkat, nemzetünket nem tudja, nem chak a Soproniakkal, de a körül valo magyar nemes emberekkelis nyajaskodni szükséges, es a föld csinnyat tudni”.⁶ A

* A tanulmány 1. része 2011. évi 4. számunkban jelent meg (a szerk.).

¹ Holovics superiorságára és Dobronoki későbbi tevékenységére (a jezsuiták és a soproni evangélikusok viszonyára) az alábbiakban hivatkozott szakirodalom mellett I. Payr: A soproni evangélikus egyházköztség, 321–325.

² Holovics Ádám (1581–1645), a rendi katalógusban „slavus”-ként van feltüntetve. A Draskovich Györggyel való kapcsolata és sokévi zágrábi tartózkodása alapján feltételezhető, hogy horvát (vagy horvátországi magyar) volt. Korábban tanított a zágrábi és nagyszombati kollégiumokban, Sopronba helyezése előtt pedig Győrben szolgált. 1635–1636-ban gyóntató és a kollégium spirituálisja, egyben a templomépítés vezetője. Lukács: Catalogi II., 624., 433. Soproni superiorságára I. Schwartz: Die Geschichte, 18–20. Holovicsot a rendfőnök nem tartotta a legalkalmasabb superiornak, de mást ő sem tudott helyette ajánlani. Vö. Muzio Vitelleschi levele Michael Sumereckerhez (1636. dec. 13., Róma), ARSI Austr. 5. I., 201. Holovics szept. 25-én indult el Sumerecker hívására Nagyszombatba. Vö. Holovics Ádám naplóbejegyzései Lkv. 107. (A naplóbejegyzések nem napokra tagoltak, ezentúl pusztá oldalszámmal hivatkozom rájuk.) L. továbbá HCS, 65.

³ Christophorus Wilpenhoffer (1597–1671), német jezsuita, 1636-ban az első soproni német szónok. Lukács: Catalogi II., 789–790.

⁴ „Non sum quidem alligatus ad ullam personam, attamen unicum patrem Dobronoki, excipere necesse est, de quo vere divere possum, Saul (alii patres) percussit mille, sed David (pater Dobronoki) decem millia.” Lkv., 181., vö. 1Sám, 21, 12.

⁵ Draskovich levele Sumereckerhez (1636. szept. 25., Sopron) Lkv. 181–182. Draskovich levele Lamormainihez (1636. szept. 27., Sopron) Lkv. 95–96.

⁶ Draskovich levele Dobronokihoz (1636. szept. 25., Sopron) Lkv. 185–186. Némi iróniával jegyezte meg, hogy Dobronokinak is jobb lett volna Sopronban, ahol kiváló borbélyja van, ez jobban meg tudta volna gyógyítani a

püspök egyúttal Sumereckernek és Dobronokinak is beszámolt a rezidencia birtokviszonyainak kedvező legújabb eredményéről. Sikerült lemondatnia Nyéki Vörös Mátyást a keresztes javadalomról a saját javára.⁷

Draskovich törekvése, hogy a keresztes javadalmat a jezsuiták számára megszerezze, a kegyúri viszonyok tisztázatlansága miatt hosszú évekig elhúzódott.⁸ A Keresztelő Szent János-kápolnát – új épületeik többszedságában – azonban már november 11-én használatukra bocsátotta.⁹ A püspök a keresztes javadalommal egy időben törekedett a Krisztus Teste Confraternitásnak a jezsuiták számára való megszerzésére is. Ennek épületét a társaság már a

lábát, mint a nagyszombati orvosok. Nagyszombatba való visszatérésére ugyanis Dobronoki bal lába megbetegedett (kisebesedett), ezért néhány nap pihenésre kényszerült. Vö. Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 16.), Diarium, 46r.

⁷ Ez ügyben a püspök Lamormaini segítségét is kérte, hogy a királyi jóváhagyás mihamarabb megszülessen. Lkv., 95. A lemondást novemberben II. Ferdinánd is megerősítette. Vö. HCS, 69., Szabady: Draskovich, 66., Schwartz: Die Geschichte, 15.

⁸ A keresztes javadalom megszerzése hosszan elhúzódott és sok nehézséget okozott. A kegyuraságát korábban Nádasdy Tamás nádor szerezte meg, így később a Nádasdy család élvezte. HCS, 68–69. Nyéki Vörös Mátyás lemondása után Draskovichot már 1636. nov. 10-én beiktatták, vö. Lkv., 107., amelyet a Magyar Kamara utasítására Rosemann Sámuel soproni harmincados nov. 19-én megerősített. Vö. Szabady: Draskovich, 67., Schwartz 1936, 15. De a fiatalokú Nádasdy Ferenc anyja, özvegy Révay Judit csak 900 forintnyi tizedbértartozásának elengedése fejében engedte át a püspöknek a keresztes javakat, azzal a kikötéssel, hogy nem fogja a jezsuiták kezére adni. A protestáns Révay Judit feltételét Draskovich nem vette túl komolyan, abban bízott, hogy az anya halála vagy Nádasdy nagykorúsága esetén a helyzet meg fog változni. Vö. Draskovich levele Lamormainihez (s.d. 1636. nov.?) Lkv. 155–156. A kollégium alapításának későbbi, 1640. és 1650. évi jogi rendezésekor a javadalom (és a pornói apátság) jelentette a legfőbb anyagi alapot, ezeknek a jezsuiták kezébe kerülése tehát igen fontos lett volna, és végül 1643-ban oldódott meg, addig folyamatos súrlódási felületet jelentett a Nádasdyakkal. Draskovich a keresztes javadalomnak a jezsuiták részére való átadását már 1640-ben ígérte – vö. Fundatio collegii Soproniensis (1640. márc. 28., Bécs), Magyar Országos Levéltár (Budapest), Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Acta Jesuitica, E 152 (a továbbiakban: MOL E 152) Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 2. sz. 9r. (eredeti), Lkv. ktl. 28. (fogalmazvány), átirta: Holovics, 10. köt., 177–178, részben közli: Horváth 1930, 50. –, ehhez az özvegy Révay Judit hozzájárulását is megszerezte, l. Lkv. ktl. 21. sz. 1640 őszén azonban Nádasdy Ferenc már ellenezte, hogy a jezsuiták vegyék át a javadalmat, és épületébe helyezték át iskolájukat, ezügyben a nádornál is panaszt tett. Arra hivatkozott, hogy beleegyezése nélkül a püspök nem adhatja át a javadalmat, „*Mivel eő kegy[ye]l]menekis olly Conditioval conferatlatot, hogy semmit mi hirünk nelkul ne chelekedhessenek.*” – Nádasdy Ferenc levele Sopron városhoz (1640. nov. 30., Keresztúr) SVL, Lad. III. et C., fasc. III. 71., közli: Póda: A soproni kath. „parochia”, 96., részben közli: Horváth: A Soproni, 20–21. Draskovichnak a keresztes javadalom ügyében a várossal is meggyűlt a baja, ami a jezsuita iskola áthelyezésétől tartott leginkább, ezért akadályozta a javadalom átadását. Draskovich cáfolni igyekezett érveiket: a javadalom nem tartozik a város kegyurasága alá, afölött ő rendelkezhet mint javadalmas és saját hatáskörében átengedheti az épületeket a társaságnak használatra. Vö. Draskovich levele Sopron tanácsához (1640. dec. 4., Győr), SVL, Lad. III. et C. fasc. III. 72., közli: Póda: A soproni kath. „parochia”, 95–96., Horváth: A Soproni, 19–20. Paczot Ferenc akkori (1640–1641) soproni superiorinak írott levele is azt tükrözi, hogy nem tartott különösebben a város és Nádasdy ellenkezésétől, l. Draskovich levele Paczot Ferenchez (1640. dec. 8., Győr), Lkv. ktl. 3. sz. Az idő múlása őt látszott igazolni, mert 1641 januárjában Nádasdy Ferenc már hajlott arra, hogy anyja feltételeit elfogadva átengedje a keresztes javakat a jezsuitáknak, vö. Rumer János provinciális Paczot Ferenchez (1641. jan. 18., Bécs), Lkv. ktl. 4. sz. A jogi átengedés ekkor még nem történt meg, de hozzájárult, hogy a püspök a jövedelmeket élete végéig a társaságnak juttassa. [Nádasdy Ferenc] válasza Draskovichhoz (s.d., 1641. jan. 18. után?) Lkv. ktl. 21a. A problémát – a beleegyezés megszerzésének nehézségét – az okozta, hogy a keresztes javadalom birtokosának kilitét a kegyuraságot élvező Nádasdyaknak elvileg jóvá kellett hagyniuk. A jezsuitáknak való átadás viszont ennek a lehetőségnek az elvesztését jelentette, ugyanis a társaság saját hatáskörében jelölte ki a rezidencia superiorait majd rektorait, akik jogilag egyúttal a keresztes javadalom is birtokolták.

⁹ Vö. Lkv. 197.

Kirchhaus átvételekor használatba vette (a püspök tisztartója 1636. szeptember 13-án már átadta Dobronokinak), de a társulat részéről Nyéki Vörös Mátyás rektor és Chémy János konfrater csak szeptember 29-én mondott le a jezsuiták javára.¹⁰ Átengedték a társulat összes javait és birtokait azzal a feltétellel, hogy a társaság tartsa fenn és működtesse a Confraternitást a régi névvel, minden világi és egyházi tagját megtartva, a társulat rektora pedig mindig az egyik jezsuita pap legyen. Ha a jezsuiták eltávoznának, a jog és a javak a tagokra szálljanak vissza.¹¹ Holovics és Dobronoki superiorsága alatt tehát a rezidencia csak a várostól átvett Kirchhaus és a Confraternitás épületeit és birtokait, valamint a keresztesek egykori templomát használta. A javakat azonban a püspöki felügyelet miatt csak részben kezelhették maguk.

Holovics Ádám november 3-án érkezett meg új állomáshelyére társával, Leopoldus Gaglmayrral együtt.¹² Sopronban Sumerecker meghagyása szerint haladéktalanul felkereste Draskovichot, hogy elmondhassa, felettesei miért nem küldhették vissza Dobronokit. Holovics az előzményekről valószínűleg csak a provinciálistól tudott, és soproni tartózkodása alatt egyre kedvetlenebbé tette a püspök érezhető neheztese, amiért a kívánt páter helyett övele kénytelen beérni.¹³ Draskovich érkezésük után három nappal már 1000 forinttal Bécsbe küldte a két jezsuitát, hogy a rezidencia számára szükséges liturgikus és házi felszereléseket megvegyék.¹⁴

November 6-án Sumerecker és társa, Pelliceroli látogattak Sopronba. Céljuk a helyszín megismerése, illetve a superior és az alapító közötti feszültség rendezése volt. A provinciális a Sopronba küldendő rendtagok számáról és személyéről tárgyalt Draskovichcsal, majd jelen volt az iskola november 8-i ünnepélyes Veni Sancte miséjén a Keresztelő Szent János-templomban. Ekkor már Sopronban volt az első tanító, Balthasar Mladovecz is, aki december elejéig egyedül látta el ezt a feladatot.¹⁵ Az iskolába ekkor 32 diák jelentkezett, valószínűleg egy (egybevont) parvista és principista osztály indult.¹⁶

A jezsuiták számára átalakított épületeket november 12-én adták át, a rendtagok másnap be is költöztek új otthonukba. A felújítás azonban nem volt

¹⁰ A kanonok lemondása fejében megkapta a pápoci prépostságot. Vö. *Bedy Vince*: A pápóci prépostság és perjelség története. Győr, 1939, 42., Schwartz: Die Geschichte, 15.

¹¹ Nyéki Vörös Mátyás és Chémy János ünnepélyesen átengedik a Krisztus Teste Confraternitas javait a jezsuiták részére (1636. szept. 29.), SVL Lad. III. et C. fasc. II. 64. (másolat), közli Póda: A soproni kath. „parochia”, 92–93., Horváth: A Soproni, 17–18. Vö. Szabady: Draskovich, 66. és MOL E 152, Coll. Soproniense Reg. fasc. 3., num. 29., num. 33., illetve Schwartz: Die Geschichte, 14. A társulat átadandó javai és tartozékai: a Sandtgrube utcai ház, mellette egy szőlővel, a medgyesi szőlőhegyen két szőlő, Katzendorffban egy szőlő, Saubrunban, Klausznerben, Stannerben, Ranischban egy-egy szőlő, Glaszerben kettő, Kircherben egy, Hochmuthban egy. A szőlők azonosításához l. Atlasz: adattári rész, 23.1 (mezőgazdaság). (Nem minden szőlő azonosítható.)

¹² Leopoldus Gaglmayr (1609–1649), egy frissen pappá szentelt cseh jezsuita volt, aki csak a tanévkezdésre küldött magisterek megérkezéséig maradt Sopronban. Vö. HCS, 65., Lukács: Catalogi II., 444., 596.

¹³ Lkv., 107., HCS, 66.

¹⁴ HCS, 66., Draskovich levele Dobronokihoz (1636. okt. 10., Sopron) Lkv. 189–192. Ágytakarókat és fehér kazulának, illetve felsőruhának való anyagokat vettek, vö. Lkv., 107.

¹⁵ Balthasar Mladovecz (1612–1637), szepesi származású jezsuita, 1636. okt. 16-án érkezett Sopronba Leobenzől, de később megbetegedett, Bécsbe küldték, és 1637. jún. 27-én meghalt. Lukács: Catalogi II., 680., HCS, 71., 75.

¹⁶ Lkv., 107., HCS, 66–67.

teljes körű, a páterek panaszkodtak a rossz ablakok és tető miatt. Birtokba vették a szőlőket is, és mivel csak ketten voltak, a ház régi lakói közül felfogadtak egy egyedülálló szőlőművest, Balázst, András nevű kisleányával, aki a jezsuitáknak átadott szőlőket elég jól ismerte, értett művelésükhöz és a főzéshez is. Rajta kívül Fejér Mihályt alkalmazták a házimunkákban való segítségre, aki ministrálni is tudott.¹⁷

Holovics feljegyzései és a historia domus szerint Draskovich nem látta el rendszeresen pénzzel a rezidenciát, ami a superiorinak kezdettől fogva nehézséget okozott.¹⁸ A püspök szemében ugyanis ekkor válhatott egyre kilátástalanabbá, hogy Dobronokit mégis visszaszerezze alapítványa számára, Vitelleschi generális újabb levele ugyanis, miután megköszönte a társaság Sopronba való bevezetését, nem kecsegtette a páter visszaküldésével: Pázmány szolgálatába előbb bocsátották, ezért nem helyezhetik a bíboros sérelmével Sopronba.¹⁹

A pátthelyzetet 1637 elején két haláleset oldotta fel: februárban II. Ferdinánd, márciusban pedig Pázmány távozott az élők sorából. Draskovich ugyan sikertelenül pályázott a megürült érseki méltóságra,²⁰ azonban nem lett kegyvesztett, fontos diplomáciai küldetést kapott: 1637 augusztusában az új uralkodó, III. Ferdinánd Varsóba küldte Cecilia Regina főhercegnővel, akit IV. Ulászló feleségének szántak.²¹ Augusztus 12-én írt Holovicsnak: váratlanul Lengyelországba kell utaznia, ha visszajöveteléig pénzre volna szüksége, kérjen kölcsön.²²

A főpap távolléte nem kedvezett az amúgy is kiegyensúlyozatlanul ellátott, gyakran anyagi nehézségekkel küzdő soproni rendháznak. Holovicsnak valószínűleg nehezebbre esett a megkezdett építkezéseket pénz és kellő támogatás nélkül folytatni.²³ A kedvét vesztett házfőnöknek és Draskovichnak is öröme szolgálhatott, hogy Sumerecker október 15-én újra Dobronokit jelölte ki soproni superiornak.²⁴ Holovics október 18-án hagyta el a várost.²⁵

¹⁷ HCS, 68.

¹⁸ Lkv., 107., HCS, 68. „Nullam ad hos et nostros sustentandos pensionem certam habebat superior, sed quod quantum et quando placebat episcopo subsidium dare pecuniarium, illud accipiebat et cum multis quidem molestiis ac difficultatibus, quas res nummariae secum ferunt.”

¹⁹ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1636. nov. 29., Róma) Lkv. 195. Vö. HCS, 46.

²⁰ Draskovich komoly terveket szőtt az esztergomi érsekség megszerzésére. Számított Esterházy nádor, Trautmannsdorff kancellár és Anton Wolfradt bécsi püspök támogatására. Vetélytársai (ismét) Lósy Imre egri és Lippay György veszprémi püspök, magyar kancellár voltak. Draskovich 14 pontos tervet készített, felsorolva azokat a dolgokat, amelyeket kinevezése esetén megvalósítana. Vö. Draskovich levele és 14 pontja (1637. ápr. 23., Győr) Lkv. 209–212., Szabady: Draskovich, 69–70. Törekvése ellenére az uralkodó Lósyt tette meg Pázmány utódjául, amit Draskovich III. Ferdinánd udvari hitszónokának és gyóntatójának, Johannes Gans jezsuitának a számlájára írt. Dobronoki később ezzel a sikertelenséggel magyarázta, hogy Draskovich elfordult a jezsuita rendtől, és a soproni rezidenciát sem támogatta kellő mértékben. HCS, 84., Szabady: Draskovich, 70.

²¹ Szabady: Draskovich, 72.

²² Draskovich levele Holovicshoz (1637. aug. 12., Bécs) Lkv. 213–214.

²³ Vö. Draskovich levele Holovicshoz (1637. szept. 16., Varsó) Lkv. 215–218.

²⁴ Döntését rövidesen a rendfőnök is jóváhagyta, vö. Muzio Vitelleschi levele Michael Sumereckerhez (1637. okt. 24., Róma), ARSI Austr. 5. I., 311.

²⁵ HCS, 77.

Dobronoki György soproni superiorsága és az alapítás befejezése

Dobronoki 1637 novembere és 1638 februárja között nagyrészt nem új székhelyén, hanem a pozsonyi országgyűlésen időzött.²⁶ Itt nem csak országos ügyekkel foglalkozott: III. Ferdinánddal megerősítette a jezsuiták és a soproniak szerződését.²⁷ A városi tanács ugyanis a privilégiumlevél kiállításához kötötte a rendház építési munkálataihoz való hozzájárulását, ennek hiányában téglát, fát és más építőanyagokat eladni sem volt hajlandó a pátereknek.²⁸ A helyzetet kihasználva Dobronoki beleíratta az oklevélbe – a nádor előtt kötött szerződéstől eltérve – hogy ha a jezsuita rendház a jövőben birtokai egykori tartozékait is megszerezné, a kollégium azokat uralkodói engedéllyel birtokba veheti.²⁹ A magisztrátus – miután az oklevelet kézhez kapta³⁰ – felismerte a klauzulába illesztett kitétel, és azt a város érdekeivel ellenkezőnek ítélvén később (1639-ben) tiltakozott a vasvári káptalan előtt.³¹ Dobronoki változtatása és a város ellenkezése előrevetítette ugyan, de nemigen befolyásolhatta az erőviszonyok későbbi alakulásának megfelelő, a jezsuitáknak kedvező változásokat, amelynek köszönhetően a kollégium javai a városon belül is számottevően gyarapodtak a 17. század második felében.

Dobronoki idején azonban még komoly nehézségeket élt át a rezidencia. Az építkezések lassan haladtak. A jezsuitáknak nem csak a város, hanem a püspök támogatását is gyakran nélkülözniük kellett. A kollégium egyik anyagi alapjául szánt keresztes javadalom megszerzése a Nádasdy család kegyúri igénye miatt még évekig húzódott, Draskovich azonban a javak átadásáig nem akarta bővíteni az iskolaépületet.³² Mindezek ismeretében érthető, hogy a soproni alapítás jogi

²⁶ Dobronoki az országgyűlésre vonatkozó feljegyzéseit is gondosan belekötötte a Leveleskönyvbe, minthogy azok soproni superiorságának idején keletkeztek: Lkv. 235–236., 237–243., vö. HCS, 92–93.; valamint Sumerecker levele Dobronokihoz (1638. jan. 20., Bécs) Lkv. 233–234. Az országgyűlésen Forró György és Petrus Beletius mellett ő képviselte a rendi érdekeket; működésének egyik legfontosabb eredménye volt, hogy a turóci prépostság javait visszaszerezte a rend számára, amely Forgách és Pázmány idejében csak az éves jövedelmeket kapta meg. Vö. HCS, 78. Dobronokit pozsonyi távolléte alatt Sopronban Ambrosius Heigl helyettesítette. Vö. HCS, 79. Dobronoki pozsonyi országgyűlési jelenlétére l. továbbá Schwartz: Die Geschichte, 21.

²⁷ III. Ferdinánd oklevele, (1636. szept. 11.) SVL, Lad. III. et C., fasc. III., 69.

²⁸ Vö. Schwartz: Die Geschichte, 21.

²⁹ „Immo praebemus benevolam pariter et assensum ac insuper in universis et quibuslibet pertinentiis ad praenotatas aedes ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus ab eisdem qualitercunque abalienatis praedictis patribus eorundemque posteris et successoribus universis liberam acquirendi facultatem concedimus salvis iuribus alienis.” SVL, Lad. III. et C., fasc. III., 69.

³⁰ Az oklevelet eredetiben a város kapta meg, de Dobronoki gondoskodott róla, hogy a rendháznál is legyen egy hiteles másolata a pozsonyi káptalan pecsétjével. HCS, 95–96.

³¹ Sopron város tiltakozása a vasvári káptalan előtt a jezsuitákkal kötött szerződés tárgyában (1639. ápr. 14.), SVL, Lad. III. et C., fasc. I., 19., vö. Schwartz: Die Geschichte, 21.

³² Akadozott a keresztes jövedelmek jezsuiták részére való – Draskovich által ígért – éves átadása is, a páterek ezért törekedtek saját kezelésükbe venni a javakat. A Nádasdy család kegyúri igénye miatt azonban ez sokáig húzódott, amin végül Nádasdy Ferenc 1643-as katolizálása változtatott. Ezután már nem ellenezte a javadalomnak a társaság használatába való átengedését: ez 1644. október 5-én meg is történt. Vö. Szabady: Draskovich, 95. Három év múlva Nádasdy már a jezsuiták védelmében utasította rendre – igaz, sikertelenül – a soproni tanácsot, amely a jezsuitáknak nem engedte, hogy a Keresztelő Szent János-kápolnához sekrestyét építsenek. Nádasdy arra hivatkozott, hogy a keresztes javadalom kegyúri jogát ő birtokolja, és ő „jóakaratóból” engedte azt át. Vö. Nádasdy Ferenc levele [Sopron városhoz] (1646. szept. 8., Keresztúr), SVL, Lad. III. et C,

rendezése, a fundátor és a jezsuita rend szerződésének megalkotása és a rendfőnök részéről való jóváhagyása miatt húzódott el 1650-ig.

A kollégiumalapítás a rend szabályzata szerint a generális hatáskörébe tartozott: miután a szándékot az alapító a rendtartomány vezetőinek jelezte, azt a provinciális továbbította Rómába. Sopron esetében a tárgyalások alapját Draskovich 1636. május 2-i levele jelentette.³³ A püspököt erre hivatkozva figyelmeztette Rumer János³⁴ provinciális 1638. augusztusában, hogy az ígért támogatást ne tagadja meg a rendháztól.³⁵ Dobronoki feljegyzése szerint ugyanis Draskovich augusztustól november végéig semmiféle pénzbeli vagy egyéb támogatást nem adott.³⁶ A püspök kissé sértődötten válaszolt Rumernek, és a társaságot okolta a keresztes javadalom megszerzésével kapcsolatos nehézségek miatt: ha Dobronoki nem lett volna távol, nem állhatott volna elő ez a helyzet.³⁷ A püspök elégnek, sőt bőségesnek tartotta a leendő kollégiumnak szánt javadalmak értékét: a pornói apátságot 50000, a keresztes javadalmat 20000 forint értékűre becsülte, a rezidencia házait (a Kirchhaust és a Krisztus Teste Confraternitas épületét) a hozzájuk tartozó szőlőkkel pedig 10000 forintra taksálta.³⁸

A kollégium anyagi és jogi helyzetének tisztázására és a szabályos alapítás érdekében 1638. november 7–december 3. között Bécsben tárgyalások folytak Lamormaini és a püspök között, amelyek jó részén Draskovich kérésére Dobronoki is jelen volt.³⁹ Az említett püspöki levél tartalmára építő megbeszélések tárgyát a kollégium számára elégséges javak és jövedelmek biztosítása képezte.⁴⁰ Draskovich először a keresztes javadalom egészét és a pornói apátság jövedelmeit ajánlotta fel a rezidenciának, Pornó azonban királyi kegyuraság alatt lévén uralkodói hozzájárulás nélkül nem volt átruházható, ezért Lamormaini azt javasolta, hogy a püspök inkább saját javaiból alapítson.

Az éppen megkezdődő egyeztetésre nem volt jó hatással, hogy Draskovich november 8-án megkapta Dobronoki panaszlevelét. Ebben a superior magyar

fasc. III. 74. (Nagy részét idézi: Póda: A soproni kath. „parochia”, 96–97., Horváth: A Soproni, 21.) A keresztes javadalom átadását végül Draskovichnak a jezsuita renddel kötött 1650. augusztusi szerződése rögzítette, amely után már nem volt kétséges, hogy a javadalmat a társaság élvezi. Vö. Draskovich oklevele a soproni kollégium alapításáról (másolat) (1650. aug. 23., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 3. sz. 13r.

³³ Lkv., 33–36.

³⁴ Rumer János (1587–1643), magyar jezsuita, 1638–1643 osztrák tartományfőnök. Lukács: Catalogi II., 731.

³⁵ Vö. Draskovich levele Rumer Jánoshoz (1638. aug. 18., Prága) Lkv. 247–250. A soproni rendházat a provinciális szeptemberben három napra meglátogatta, így volt alkalma személyesen is felmérni a helyzetet. HCS, 104.

³⁶ Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. okt. 30., Sopron) Lkv. 253–256. Közli: Mészáros: Dobronoki, 41–43., vö. HCS, 106. A támogatás hiányát részben Draskovich ekkori prágai helyettes kancellársága magarázhatta, amire Lippay György kancellár, egri püspök egyházlátogatása idejére nevezték ki. Vö. HCS, 102., Szabady: Draskovich, 72.

³⁷ A forrásokból nem egyértelmű, hogy Draskovich Dobronoki első távolmaradására céloz-e vagy 1638 nyári távollétére, amikor – saját feljegyzése szerint – majdnem négy hónapig volt Felső-Magyarországon a provinciálissal vizitálni. Vö. Dobronoki feljegyzése Draskovich levelén Lkv. 246.

³⁸ Lkv., 247–250.

³⁹ Draskovich válaszlevele Dobronokihoz (1638. nov. 8., Bécs) Lkv., 259–260., vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 11., Bécs) Lkv. 313–316.

⁴⁰ A tárgyalás kezdetére l. Lamormaini levele Draskovichhoz (1638. okt. 9., Bécs), Lkv. 295–296., Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 6., Bécs) Lkv. 305–306.; Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 7., Bécs) Lkv. 309–312., Lamormaini rájegyzéseivel.

nyelven írta meg elkeseredettségét a fundátornak, amiért több hónapja nem adott pénzt a rezidencia fenntartására, és kérte, döntse el, mi a szándéka – ő már a tartományfőnöknek megírta, hogy jövőre helyezze máshová a soproni rendház tagjait, mert nem tudja őket ellátni semmiből, ugyanis a kollégium javai Draskovich kezelésében vannak.⁴¹ A püspök válaszol Dobronokit, illetve a páter Soprontól való hosszabb távolmaradását is felelőssé tette a támogatás elmaradásáért, egyúttal Bécsbe hívta a tárgyalásokon való részvételre.⁴² A panaszlevelet Draskovich révén Lamormaini is megismerte, aki megfedtte Dobronokit, és kérte, legyen tekintettel a püspök őseire, akik a jezsuiták támogatásában nagy érdemeket szereztek.⁴³

Dobronoki november 16-ra már Bécsbe ért, ezután tevékeny részt vállalt a szerződés kialakításában. Írt egy kérvényt az uralkodóhoz a pornói apátság átadásáról,⁴⁴ amiről feltehetően Lamormainival külön is beszélt.⁴⁵ Kilenc pontban foglalta össze a soproni kollégiumalapítás általa elfogadható feltételeit a provinciális és consultorai, Iacobus Rampelius⁴⁶ és Lamormaini számára (többek között a pornói apátság és a keresztes javadalom azonnali átadását kérve), és egy részletes feljegyzést készített a püspöknek, hogy milyenek kell lennie egy Sopronhoz illő, közepes kollégiumnak.⁴⁷

Feltételezhetően a bécsi megbeszélések alkalmával vetette fel Draskovich, hogy a soproni kollégiumot áthelyezve a Confraternitas házába klarissza apácákat telepítene le, ezért Lamormaini révén a társaságtól az épületek visszaadását kérte. Lamormaini Dobronokival is tárgyalt erről, aki Draskovich törekvéséről azt állította, hogy a püspök „*saját hasznát a vallási kegyesség álarca alá rejti*”,⁴⁸ ugyanis a soproni tizedekből kapott püspöki tizenegyedét, mintegy 6000 hordó bort – megfelelő pincéje híján – nem tudja tárolni, erre pedig az átadott házakhoz tartozó nagy pincék alkalmasak volnának. Ezért Dobronoki és Lamormaini a püspök újabb tervét elvetették, és 1636. május 2-i levelére hivatkozva elutasították az épületek visszaadását.⁴⁹

⁴¹ Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. okt. 30., Sopron) Lkv. 253–256. Közli: Mészáros: Dobronoki, 41–43.

⁴² Lkv. 259–260.

⁴³ Hogy Dobronoki mennyire pontosan tisztában volt a Draskovich család érdemeivel és a társaság iránti jótéteményeivel, azt talán legjobban a historia domus 1636. évének bevezetésében a családot bemutató több oldalas elbeszélése mutatja. HCS, 17–32.

⁴⁴ A kérvényt végül nem nyújtotta be, mert Draskovich megígérte, hogy ezt ő megteszi. A kérvény további sorsát nem ismerem. Lkv., 291–292.

⁴⁵ Vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 17., Bécs) Lkv. 317–320.

⁴⁶ Iacobus Rampelius (1587–1644) isztriai származású jezsuita, 1634–1640 Bécsben szolgált, 1642–1644 soproni superior. Lukács: Catalogi II., 720.

⁴⁷ Considerationes circa foundationem collegii Soproniensis... (1638. nov. 18.) Lkv. 263–274., vö. Schwartz: Die Geschichte, 23. A feljegyzést I. Dobronoki levele Draskovichhoz (1638. nov. 22., Bécs) Lkv. 275–280.

⁴⁸ „...*propriis commodis titulum religiosae pietatis praetendi.*” HCS, 108.

⁴⁹ Dobronoki hangsúlyozta, hogy a házak átadása a hozzájuk tartozó szőlők átadását is jelentené, az apácák számára pedig a belső városfalon kívül eső házak amúgy is alkalmatlanok lennének, és az átruházáshoz a város sem adná beleegyezését. Az esetet az 1639. évi historia domusban írta le Dobronoki, visszautalva az előző évnél általa is összefoglalt bécsi tárgyalásokra: HCS, 108–109. A célja feltehetően az utódok figyelmeztetése volt: legyenek óvatosak az épületekkel, ha visszakövetelné azokat valaki. Az esetre vonatkozó levelet, más feljegyzést nem ismerek, és tudtommal a Draskovich-életrajz szempontjából is érdekes adatot a szakirodalom sem említi.

A hosszas tárgyalások után a fundátor végül november 22-én két módot ajánlott az alapításra, majd az érsek és a nádor Draskovichnál tett látogatása miatt elhúzódo tárgyalásokat december 2-án zárták le egy szerződéssel, amely a két lehetőség közötti választást a jezsuita előjárókra bízta.⁵⁰ A szerződés megkötéséről Draskovich a provinciálisnak, Lamormaini pedig Dobronokinak írt, és meghagyta neki, hogy másnap vegye át a püspöktől egy nyugta ellenében a felajánlott összeg első részletét, 1000 forintot.⁵¹

A megkötött szerződés pontjai a következők voltak.

1. A két házon és a szőlőkön kívül Draskovich a kollégiumnak adja a pornói apátságot és a soproni keresztes javadalmat, amelyet örökjogon bír. Saját költségén építi fel az iskolát és a kollégiumot, valamint a Keresztelő Szent János-templom új hajóját. Könyvtárról, világi és egyházi felszerelésekről gondoskodik.
2. Ha a társaságnak a pornói apátság nem tetszene, akkor más módot ajánl: odaadja a Confraternitást és egy kúriát Fertőrákoson, minden tartozékával együtt, 3000 forintra egészítve ki az évi bevételt. A rákosi kúriát a püspöknek fizetendő cenzus (tized, hegyadó) terheli évi 6 forint értékben. A faizást engedi, de csak a kúria számára szükséges mértékben, nem a kollégiumnak.
3. Templomot, kollégiumot, iskolát létesít rögvest, segít az építkezésben. Kér egy jezsuita pátort az építkezés, beköltözés lebonyolítására, akinek a pénzt fizeti és aki elszámol neki.
4. 1639 novemberére syntaxista, 1640-re poétika, 1641-re retorika osztály létesüljön.
5. Az atyák, tanárok, segítők eltartását vállalja. Segítségén kívül ad évi 2000 forintot, mindig két részletben: az elsőt november 1-ig, a másodikat május 1-ig.
6. 1639 húsvétja után személyesen, szakértővel látogat Sopronba, hogy megnézze a rezidencia állapotát.⁵²

⁵⁰ A nov. 22-i ajánlatot I. Draskovich levele Lamormainihez (1638. nov. 20., Bécs), Lamormaini későbbi jegyzetével Lkv. 321–324. A tárgyalások elhúzóztatására I. Draskovich levelei Lamormainihez (1638. nov. 27., 30., dec. 1., Bécs) Lkv. 325–328., 329–332., 337–340. Draskovichnak a szerződéssel kapcsolatban voltak aggályai, de ezek a szerződést lényegesen nem módosították, vö. Draskovich levele Lamormainihez (1638. dec. 2., Bécs, a szerződés megkötés előtt) Lkv. 333–336.

⁵¹ Draskovich levele [Rumer Jánoshoz] (1638., dec. 2., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 1. sz. 6r.; Lamormaini levele Dobronokihoz (1638., dec. 2., Bécs) Lkv. 341–342. A szerződés értelmében Draskovich 1639. máj. 1-ig a második részletet is kifizette, vö. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. ápr. 27., Győr) Lkv. ktl. 6. sz.

⁵² A szerződés tartalma Dobronoki feljegyzéseként a Leveleskönyv része: Lkv., 343–344. Egy Draskovich által aláírt tisztázatot (Győri Egyházmegyei Levéltár, Káptalani Magánlevéltár, Theca XXVII. 3811.) Győrben találtam meg. Nemes Gábor levéltáros ebben nyújtott önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. A szerződés egy másolatát I. MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 1. sz. 6r–7r. A szerződés megkötésére I. még Szabady: Draskovich, 80–81. A szerződést részletesen ismertette és magyarázta Dobronoki is: HCS, 102–103. Fontossága miatt kiemelte az 5. pontot, amely saját superiori nézőpontjából különösen jelentős volt, mert azonnali anyagi segítséget jelentett. Szerinte ehhez kötődött a 4. pont is, ezzel ugyanis – úgymond – kiküszöbölhető lenne a korábbi években jellemző gond, hogy a náluk tanuló diákok teljes gimnázium hiányában más iskolákban kényszerülnek továbbtanulni. Ő is leírta a kétféle alapítás lehetőségét, amihez hozzáfűzte, hogy a püspök ezeket a fundátori cím elnyeréséért cserébe kívánja átadni. Említést tett a szükséges építkezések és felszerelések tekintetében tett vállalásairól is. A szerződés megkötés történetének lezárásaként megjegyezte, hogy a generális sem döntött a kérdésben, és azt visszküldte a provinciálisnak és tanácsosainak további megvitatásra.

A szerződés tartalmából látszik, hogy a pornói apátság, illetve a fertőrákosi kúria átadásának kérdését nyitva hagyták. Rumernek december végén Vitelleschihez küldött leveléből kiderül, hogy a lehetőségek közül ő sem választott. A rendfőnöknek tudtára adta, hogy Lamormaini az utóbbi változatot részesítené előnyben (a fertőrákosi kúria átadását, lévén az püspöki birtok, ami kevesebb jogi nehézséget jelentett volna), de Dobronoki és Rampelius az első megoldást támogatta (a nagyobb jövedelemmel bíró pornói apátság átadását). Maga Rumer és társa, Pelliceroli helyismeret híján nem döntöttek a kérdésben. A tartományfőnök ellenben nem is tartotta fontosnak a sietséget, és azt ajánlotta, maga Vitelleschi is csak egy kiváráó és köszönő választ adjon Draskovichnak, mert csak tavaszra fog kiderülni, hogy Draskovich mindezt inkább az alapítói címért vagy valóban a társaság iránti jóindulatból ajánlotta-e fel.⁵³

Az alapítás elfogadása valóban nyitva maradt, ezt tükrözik Vitelleschinek Dobronokihoz és Rumerhez írott levelei.⁵⁴ A helyzet megoldása azonban tovább húzódott, mert 1639 februárjában Dobronoki újabb elhelyezésének hírére Draskovich megint elkomorult.⁵⁵ Miközben Draskovich a keresztes javadalom, azaz Nádasdy Ferenc beleegyezésének megszerzésével volt elfoglalva, a rendtartományi vezetés részéről döntés született Dobronoki homonnai rektorra tételéről, felső-magyarországi viceprovinciális feladatkörrel.⁵⁶ Az évek óta Homonnára szánt páter visszatartására persze Draskovich ezúttal is mindent megtett, mégsem járt sikerrel.⁵⁷ A döntést júniusban a generális is jóváhagyta, és Dobronokit feltehetően nyár végén valóban Homonnára küldték.⁵⁸

Bár a kollégium jogi alapításának befejezése és az adományozott javadalmak birtokba vétele nem Dobronoki superiorágához kötődnek, ezek mégis a részvételével megkezdett tárgyalások szerves folytatását képezik. A püspökkel kötött újabb szerződés 1640. március 28-án, Paczot Ferenc rektorsága idején született. Ez az alapítást a pornói apátság átadásához kötötte, amelynek időpontja az uralkodótól függött, akinek a kezébe Draskovich azzal a feltétellel mondott le az említett javadalomról, hogy azt a soproni rendháznak adományozza.⁵⁹ III.

⁵³ Rumer János levele Vitelleschihez (1638. dec. 29., Laibach), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 1. sz. 5r–5v.

⁵⁴ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1639. jan. 22., Róma) Lkv. ktl. 17. sz., Vitelleschi levele Rumerhez (1639. jan. 22., Róma), ARSI Austr. vol. 5. II., 425–427.

⁵⁵ Draskovich Dobronokihoz (1639. febr. 15., Győr) Lkv. ktl. 2. sz.

⁵⁶ Vitelleschi levele Rumerhez (1639. ápr. 2., Róma), ARSI Austr. vol. 5. I., 465.

⁵⁷ 1639 júliusára osztrák rendtartományi kongregációra készültek, ezért Draskovich írt a rendtartományi vezetésnek abban a reményben, hogy a tartománygyűlés jóváhagyja kérését. „Hálából” az egész kongregáció megvendégelését tervezte. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. máj. 31., Győr) Lkv. ktl. 10. sz.

⁵⁸ Vitelleschi levele Draskovichhoz (1639. jún. 18., Róma) Lkv. ktl. 22. sz.; Vitelleschi levele Rumerhez (1639. jún. 18., Róma), ARSI Austr. vol. 5. I., 489.

⁵⁹ Fundatio collegii Soproniensis (1640. márc. 28.) Fogalmazványát I. Lkv., ktl. 28. sz.; tisztázata Draskovich aláírásával: MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 2. sz. 9r–9v. és 10r–10v. Részleteit idézi: Horváth 1930, 50–51., 134. j. Az oklevél tartalma: 1.) A társaság a pornói apátságot és a soproni keresztes javadalmat a kollégium dotálására elfogadja, Draskovich ezért mindkettőről lemond és a jezsuitáknak adja. Ehhez kéri a rendfőnök korábbi nyilatkozatának megerősítését, hogy az alapítói címet viselhesse, a rezidenciát nevezzék kollégiumnak, a superiori pedig rektornak. Promulgatio addig nem lesz, amíg az apátságot és a keresztes javadalmat a jezsuiták kézhez nem veszik. 2.) A lemondás és kihirdetés után a püspök építőanyaggal segíti a kollégium újjáépítését és kibővítését. A keresztesek telkén új osztálytermeket építenek a retorikáig bezárólag. A

Ferdinánd 1643. január 16-án kelt oklevelében a pornói apátságot valóban a kollégiumnak adományozta, egyúttal elismerte Draskovich alapítói címét és elrendelte, hogy a társaságot mihamarább vezessék be a birtokba.⁶⁰ Ezt az adományozást valószínűleg a jezsuiták sürgették, akik nevében végül 1643. februárjában Jacobus Rampelius superior vette át a pornói apátságot.⁶¹ Draskovich az apátság javainak rossz állapotára való tekintettel az átadásakor 1000 forintot is fizetett.⁶²

Az alapítást teljessé tevő rendfőnöki jóváhagyás végül mégis csupán a püspök halála előtt néhány héttel született meg. 1650 augusztusában Draskovich – súlyos betegen – Bécsbe ment, hogy a soproni kollégium sorsát tisztázza az akkori tartomány-főnökkel, Joannes Bucellinivel. Újra rögzítették, hogy az alapító milyen javakat adott át a kollégiumnak (Krisztus Teste Confraternitas, keresztes javadalom, pornói apátság javai), amiről az uralkodó megerősítését is megszerezte. Ezen felül 40000 forintos alapítványt tett hat százalékos kamatra a kollégium javára, és kérte, hogy a jezsuita rend Institutuma szerint az alapítói címet élvezhesse. Kérte továbbá, hogy az intézményt nevezzék kollégiumnak, a superiort pedig rektornak.⁶³ Bucellini az ügyben támogató levelet küldött Rómába, és kérte Francesco Piccolomini rend-főnököt, hogy egyezzen bele az alapításba, mert jóváhagyásának értelmében fogja a súlyos beteg püspök a 40000 forintot is átadni.⁶⁴ A kifizetést végül Draskovich csak végrendelete révén teljesíthette, de talán még tudott a generális jóváhagyásáról, amelyet szeptember 17-i levelében küldött el.⁶⁵ Az október 28-án elhunyt püspököt mint a jezsuita kollégium alapítóját, a soproni Keresztelő Szent János-templomba temettek el.⁶⁶

A soproni rezidencia és gimnázium működése Dobronoki György idején

Bár a soproni kollégium jogi és intézményi önállóságára 1650-ig várni kellett, a rendház és az iskola már Dobronoki idején is egy megkezdett kollégium képét

templomnak a püspök új hajót építtet, és gondoskodik a liturgikus és házi felszerelésről, illetve egy használható könyvtárról. 3.) Az új kollégium bevételeiből fennmaradó összeget a rektorok fordítsák vagy az építkezés, vagy a felszerelés és a könyvtár támogatására. 4.) Az 1640. év termése és szürete a püspöké legyen, de a jezsuitáknak már ebben az évben fizessen 2000 forintot – ez később, a javak átvétele után megszűnik. 5.) A társaság erősítse meg a püspököt és utódait, hogy a lelki vagy világi jogaikból semmit sem vesz el azokban a javakban, amelyeket birtokol. Az egyházi joghatóságot, a hegyjogot, a tizedeket és hasonlókat nem bitorolja el sem a maga, sem más számára. 6.) Draskovich a társaság részére Sopronban megszerzett javakat a jezsuitákra hagyja, és megengedi nekik a keresztes templomban való misézést. A pornói apátságról az uralkodó kezeibe fog lemondani, akire az alapítás gondviselését bizza az alapítói cím birtokáért.

⁶⁰ III. Ferdinánd oklevele Draskovichnak (1643. jan. 16.), GyEL, M. Th. XXVII. 3813.

⁶¹ Schwartz: Die Geschichte, 27.

⁶² Rampelius elismervénye Draskovich 1000 forintjáról (1643. márc. 15., Sopron), GyEL, M. Th. XXVII. 3814.

⁶³ Draskovich levele (Bucellini aláírásával) [Francesco Piccolomini rendfőnökhöz] (1650. aug. 23., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 3. sz. 13r.

⁶⁴ Bucellini levele Piccolominihez (1650. aug. 27., Bécs), MOL E 152 Coll. Soproniense Irreg. 1. t. 3. sz. 13v–14r.

⁶⁵ Piccolomini levele Bucellinihez (1650. szept. 17., Róma), ARSI Austr. 6. f., 68r. Draskovich végrendeletét közli: Horváth: A Soproni, 22–23.

⁶⁶ Szabady: Draskovich, 108–109.

mutatta.⁶⁷ A tanítás az 1636/1637. évben kezdődött három osztállyal, így a nehézségek ellenére hamarosan kibontakozhatott a jezsuiták oktatási és lelkipásztori tevékenysége.⁶⁸

A rezidencia első két évében nehézséget okozott, hogy a rendtagok sűrűn váltogatták egymást – ez sem az iskolának, sem az építkezéseknek nem kedvezett. A historia domus alapján a Sopronban tartózkodó jezsuiták érkezési és távozási időpontjai is viszonylag pontosan meghatározhatóak. Számukból és beosztásukból a rezidencia és a gimnázium nagyságára és fejlődésére is következtetni lehet. A rendház tagjait az első négy tanévre vonatkozóan az alábbi táblázat foglalja össze.⁶⁹

név	státus	1636	1637	1638	1639
Georgius Dobronoki	P, első kinevezett superior	szept. 8–14.	okt. 15–	*	[-szept.]
Marcus Noelius	P, Dobronoki sociusa	szept. 8–14.			
Adamus Holovitus	P, első tényleges superior	okt. 3–	–okt. 18.		
Leopoldus Gaglmayr	P, Holovics sociusa	okt. 3–24.			
Christophorus Wilpenhoffer	P, német szónok	dec. 8–	–máj. 3.		
Balthasar Mladovecz	M, principista és parvista	okt. 16–	–febr. 17.		
Richardus Puchheim	M, grammatista	dec. 8–	–jan. 16.		
Vincentius Krandl	C, segítő	dec. 29–	*	*	*
Ambrosius Heigl	P, német szónok (1637, 1638), szónok, iskolamester, gyóntató, spirituális (1639)		ápr. 29–	*	*
Paulus Nagovicz	P, iskolamester, magyar és német operarius		dec. 24–	–szept.	
Paulus Aschanger	M, principista és		jan. 25–	–okt. 20.	

⁶⁷ A „megkezdett kollégium” szakkifejezést Lukács László használja azokra a kollégiumokra, amelyek nyilvános iskolaként működtek, de kevés jövedelmük miatt még nem voltak befejezett alapításoknak tekinthetőek. Vö. Lukács, *Ladislaus: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis* (1539–1608). Archivum Historicum Societatis Jesu. 29 (1960) 244.

⁶⁸ A parva, principia és grammatica osztályoknak az elindítását tervezte 1636 augusztusában maga Draskovich is, vö. Lkv. 77. A jezsuiták fogadtatásáról, működéséről és a soproniakkal való együttélésük lehetőségeiről elsősorban a historia domus és a jezsuita éves jelentések, valamint a városi iratanyag utalásai alapján alkothatunk képet. A historia domus a jezsuita éves jelentéseknél részletesebb beszámolót nyújt, ezért az alábbi összefoglalást is ez alapján készítettem. A vonatkozó litterae annuae-t I. Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 12218., 170r–171v (1636), 223r–224r (1637), 271r–273v (1638). Az 1639. évi jelentésben Sopront nem találtam meg.

⁶⁹ A táblázat készítésekor felhasznált források: a historia domus vonatkozó évei, különösen: HCS, 72., 86–87., 106., 110., továbbá Lukács: *Catalogi* II. 460., 477., 495, 529–530. A feltüntetett névalakok a historia domus latinus névalakjait követik. A táblázatban használt rövidítések és jelölések: P = pater (pap), M = magister (tanító), C = coadiutor temporalis (segítő testvér), * = a rendtag a tanév során végig Sopronban szolgált. A dőlt betűs tartózkodásokat Lukács – feltehetően túl rövid időtartamuk miatt – nem tünteti fel.

	grammatista				
Ladislaus Velcznovszki	M, parvista		márc. 14–júl. 6.		
Nicolaus Dombai	M, parvista		júl. 6–	[-szept.]	
Johannes Vicarius	P, iskolamester, gyóntató, német templomi katekista (1638), ünnepi szónok, a templom praefectusa (1639)			*	*
Josephus Neuman	M, grammatista			*	
Michael Pestvarmegyei	M, parvista és principista (1638), grammatista (1639)			*	*
Franciscus Paczott	P, superior				*
Christophorus Weis	M, syntaxista				*
Franciscus Kopeczky	M, principista és parvista				*

A Sopronban tartózkodó rendtagok státusa és száma tükrözi az osztályok felállításának ütemét, amiből arra is következtetni lehet, hogy valóban volt-e igény és kellő számú diák a gimnázium beindításához. A grammatica osztálya Richardus Pucheim⁷⁰ érkezése után indult el, és 1636 végére a tanulók száma elérte a százat. Bár a lutheránus magisztrátus tiltotta az evangélikus ifjaknak, hogy a páterek iskoláját látogassák, néhányan közülük is érkeztek – a historia domus már 1636-ban két protestáns városi tanuló áttérését említi. A diáklétszámot leginkább azonban a környékbeli (katolikus és protestáns) nemesek fiai növelték, akik közül igen sokan iratkoztak be.⁷¹

Az alapító mégsem sürgette újabb osztályok beindítását. Annak ellenére, hogy az első tanév végére a tanulók száma százötvenre nőtt,⁷² és hogy Esterházy nádor a saját fiát is oda kívánta küldeni,⁷³ Draskovich 1638 szeptemberében nem akart újabb osztálytermet biztosítani a felállítandó syntaxista osztály számára.⁷⁴ A létszám ezért 1638/1639-ben nem gyarapodhatott, mert a syntaxistákat más gimnáziumokba küldték tovább, viszont egyre több lutheránus is feltűnt a diákok soraiban.⁷⁵ A felsőbb osztályokat végül csak 1639-től, Draskovich és Lamormaini bécsi megállapodása után kezdték el évente beindítani. 1640/1641-ben már négy osztály működött, a következő évben már öt (de csak négy tanítóval), 1642/1643-

⁷⁰ Richardus (Joannes) Pucheim (Puchaimb) (1609–1637), osztrák jezsuita, 1636 végétől 1637 január közepéig Sopronban tanított, a historia domus szerint ezután Sopront megunva Holovics engedélyével Bécsbe távozott, ahol nem sokkal később súlyos depresszióba esett [?], majd május 9-én meghalt. Lukács: Catalogi II., 716., HCS, 75.

⁷¹ HCS, 71.

⁷² Vö. Lkv. 225.

⁷³ Sumerecker levele Dobronokihoz (1637. okt. 27., Passau) Lkv. 219–220. Esterházy nádor említett fia a fiatalabb, László (1626–1652) lehetett. Tényleges soproni tanulmányaira vonatkozó más adatot nem ismerek.

⁷⁴ Draskovich levele Dobronokihoz (1638. szept. 1., Prága) Lkv. 245–246. 1639 márciusában ezzel szemben maga kérte Dobronokit, hogy készítsen helyet a felállítandó syntaxista osztály számára. Vö. Draskovich levele Dobronokihoz (1639. márc. 31., Bécs) Lkv. ktl. 5. sz.

⁷⁵ HCS, 87–88.

ra pedig már öt tanítóval működött a gimnázium öt osztálya.⁷⁶ A legelső osztály kezdettől fogva két tanulócsoportha, egy kezdőre, parvára és egy – a jezsuita ötosztályos gimnáziumokban első osztályként megszokott – principiára bomlott. Emellett feltehetően az első évben is voltak syntaxistának felvett tanulók, ezek azonban tanító híján a grammatistákkal együtt tanultak.⁷⁷ Ez az osztályszerkezet előrevetítette a későbbi hatosztályos nagygimnázium rendszerét, ami a 18. században is jellemezte az intézményt.⁷⁸ A soproni iskola osztályai és tanítói az első négy tanévben a következőképpen alakultak.

	1636		1637	1638	1639
	1. félév	2. félév			
parva	Mladovecz	Velcznovszki, majd Dombai	Dombai	Pestvarmegyei	Kopeczky
principia		Aschanger			
grammatica	Puchheim		Aschanger	Neumann	Pestvarmegyei
syntaxis	-	-	-	-	Weis

Az iskolában az első évben még nem tartottak színelőadást, de versenyek és stílusgyakorlatok már voltak. Az anyakönyvet is elkezdték vezetni – amiről sajnos csak a historia domusból tudunk –, ebben feltüntették a diákok neve mellett társadalmi státusukat, korukat, vallásukat. A második évben már nyilvánosan is felléptek a diákok. A polgármestert születésnapja alkalmából 1638. január 8-án dalokkal és versekkel köszöntötték, farsang idején pedig egy vígjátékot adtak elő.⁷⁹ A Dobronoki által vezetett háztörténet feljegyzései azt tükrözik, hogy az iskola más magyarországi intézményekhez hasonló ütemben kezdett fejlődni. A rendházhoz kötődő vallásos társulatok felállítását is már 1639 elején tervbe vették: egyet a diákok számára Szűz Mária, egyet pedig a hívek számára a Krisztus Teste Confraternitas megőrzött neve alatt.⁸⁰

A rezidencia beindításához elengedhetetlen volt a rendtagok anyagi szükségleteinek biztosítása is. Miután Dobronoki 1636 szeptemberében az új rezidencia működését elindította, Holovicsnak kellett folytatnia a megkezdett munkát – Draskovichcsal mint alapítóval együttműködve. A püspök ugyan mindvégig elégedetlen volt Holovics superiorrá tétele miatt, de általában figyelemmel kísérte a rezidencia életét. Bár már az első évben gondot okozott pénzadományainak rendszertelensége – ami a superiorral folytonos vitákat

⁷⁶ Az 1639/1640. tanévnél későbbi adatokat l. Lukács: *Catalogi* III., 26., 43., 72.

⁷⁷ Vö. HCS, 80.

⁷⁸ Vö. *Dominkovits Péter*: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához). In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről.* Sopron, 2002. (a továbbiakban: *Dominkovits: Sopron*) 129., 132.

⁷⁹ HCS, 80., 88. Az első előadásról (és a soproni jezsuita színjátszásról) l. továbbá: *Márfi Attila*: *Jezsuita iskolai színjátszás Sopronban 1638–1776.* *Soproni Szemle* 58 (2004) 4. sz., 317–332., különösen 324–325. *Staud Géza* gyűjtése 1638-ra vonatkozóan több ismeretlen darab előadásáról számol be. Vö. *Staud Géza*: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773.* II. köt. Budapest, 1984. 17.

⁸⁰ Draskovich levele Dobronokihoz (1639. jan. 23., Győr) Lkv. 345–346.

eredményezett –, kezdettől fogva tárgyi ajándékokkal is gyarapította a rendházat.⁸¹

Xavéri Szent Ferenc ünnepén (december 3.) Draskovich is jelen volt a jezsuiták ünnepi szentmiséjén. Ekkor adta a rezidenciának az 1623-ban, a római Collegium Germanicumban ugyanezen a napon bemutatott elsőmiséjére készített, arannyal és ezüsttel átszőtt, fehér miseruháját.⁸² 1636-ban emellett a jezsuitáknak ajándékozott négy másik, különféle színű, virágokkal díszített kazulát és egy, a szószékre szánt török szőnyeget, két ércgyertyatartót és két hasonló formájú és művű aranyozott kelyhet, egy aranyozott ezüst cibóriumot fedővel, néhány színes szövésű, aranyfonállal kivarrt kehelytakaró leplet, nagyapja, Istvánffy Miklós egykori könyvtárából származó könyveket, valamint száz hordó bort.⁸³

Az alapító további – később szerződésben is rögzített – adományai mellett az új rezidencia másoktól is kapott kisebb értékű ajándékokat.⁸⁴ Az első évben Megyery Zsigmondtól egy gyapjuszőnyeget, Nyéki Vörös Mátyástól pedig a főltár számára egy zöld színű selyem, illetve egy durvább szövésű, virágdíszes antipendiumot, hat fa gyertyatartót és egy Ádámot és Évát ábrázoló képet kaptak, valamint két lila antipendiumot és további fa gyertyatartókat a mellékoltárokra.⁸⁵ 1638-ban a rendház bizonyos Kohl nevű soproni polgárnak köszönhetően egy faliorával gyarapodott, emellett alamizsnaként jelentős (az évben összesen több mint 60 forintnyi) élelmiszeradományt is kaptak, Lamormainitól pedig egy új harangot.⁸⁶

Az iskolának is helyet adó épületek eredeti állapota teljes felújítást és átalakítást tett szükségessé, amint azt Dobronoki 1636. szeptemberi memoriáléja is mutatta. A Krisztus Teste Confraternitas házában alakították ki a gimnáziumot, a rendházat szorosan mellette, valószínűleg a Kirchhausban. A legszükségesebb építkezések már Holovics alatt megkezdődtek: a nádortól kapott építőanyagból kipótolták a romos falakat, helyrehozták a pincéket.⁸⁷ Az építkezés Dobronoki superiorása alatt is vontatottan haladt, Draskovich távollétében (1638 nyarán) ugyanis hónapokig nem kaptak pénzt az elvileg a rezidencia számára fenntartott pornói apátság jövedelmeiből. A felújítási munkák javát így 1639-ben végezték el. Ebben az évben Bécsújhelyről 1700 forint értékben hoztak építőanyagot.⁸⁸ Feltehetően még a munkálatok befejezése előtt helyezték el Dobronokit Homonnára, ekkorra azonban már megtette, amit vártak tőle – az építkezések nagy része már elkészült.

⁸¹ A pénzügyi nehézségekért a püspök többször is Holovicsot okolta, olykor írásban is bántó hangnemben, vö. Draskovich levele Holovicshoz (1637. febr. 8., Kesző) Lkv. 221–224.

⁸² Lkv., 197., HCS, 70.

⁸³ Lkv., 197.

⁸⁴ Draskovich 1638-ban például száz sózott vizát adományozott a rendháznak. HCS, 106.

⁸⁵ HCS, 70.

⁸⁶ HCS, 106.

⁸⁷ HCS, 79.

⁸⁸ Vö. HCS, 102., 109.

A Dobronoki idején megkezdett változások már 1640-ben fontos előrelépést hoztak. Az iskola bővítésének szerződésben rögzített kötelezettsége miatt ugyanis Draskovich a jezsuiták használatába adta a volt johannita konvent épületét, a Kreuzhofot, ami a városi magisztrátus kezdeti felháborodása ellenére a társaságé maradt.⁸⁹

A rendház kialakítása mellett a páterek törekedtek a rendelkezésükre bocsátott Keresztelő Szent János-templom felújítására és berendezésére is. A kápolnában az átvételkor nem volt tabernákulum – ennek elhelyezése volt az egyik legkorábbi változás. Már 1637-ben új padokat, gyóntatószéket és karzatot is építettek. A főoltárról a Nyéki Vörös Mátyás által adományozott meztelen öszülök képét eltávolították, a helyére egy nagy, Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet ábrázoló festményt helyeztek, ami kétszáz forintjukba került.⁹⁰ 1639-ben az előző évi szerződés értelmében a püspöknek el kellett volna kezdenie a templomhajó lebontását és újjáépítését, ez azonban nem történt meg.⁹¹

Templom és rendház birtokában a jezsuiták lelkipásztori szolgálatukat is megkezdtek. A tanítással szorosan összekapcsolódó, modern pasztorációjuk Sopronban is elsősorban prédikációkra és a szentségek kiszolgáltatására épült, ezekkel tömegeket tudtak megmozgatni. 1636 decemberében német szónokuk is érkezett Christophorus Wilpenhoffer személyében, akinek küldését Draskovich kérte még november végén.⁹² A gyónók és áldozók számának emelkedését már 1637-re vonatkozóan feljegyezték, ami együtt járt a jezsuita beszédek és a liturgiák hallgatóságának fokozatos növekedésével. A templomba még a lutheránus prédikátorok is el-elmentek a jezsuiták beszédeit meghallgatni – Dobronoki szerint azért, hogy beleköthessenek a hallottakba, vagy a szónoki fogásokat elleshessék. 1638-ra már harminc volt azoknak a híveknek a száma, akik vasár- és ünnepnapokon rendszeresen a jezsuiták templomába jártak.⁹³

Az áttérési esetek leírása – mint a jezsuita beszámolók állandó eleme – a soproni historia domusból sem hiányzik: az első évben huszonegy áttérést jegyeztek fel. Szintén a rendi jelentések jellemző fordulataként olvashatjuk, hogy sok hívőnek, akik már évtizedek óta nem gyakorolták vallásukat, kiszolgáltatták a szentségeket. A betegek, szegények és foglyok látogatásában és térítésében is tevékenyek voltak, egy kivégzésre ítélt lutheránus az egyik jezsuitának köszönhetően az akasztófa alatt tért meg. 1638-ban tizenöt rabot térítettek meg, és különösen egy kilencven éves, hetven éve lutheránus anyóka katolizálására

⁸⁹ Schwartz: Die Geschichte, 25–26.

⁹⁰ HCS, 79.

⁹¹ Nem lehet tudni, hogy ennek a püspök elfoglaltsága, a városi tanács ellenkezése, vagy pedig az volt-e az oka, hogy a terv magának Dobronokinak sem tetszett. A felépítendő új templomhajó ugyanis – bár nagyobb lett volna az előzőnél – néhány lépcsőfokkal magasabb járószinttel rendelkezett volna, mint a régi formájában megőrzött szentély, vö. HCS, 109. Az építkezés végül elmaradt, a templom ma is eredeti, gótikus formáját őrzi.

⁹² Lkv., 153.

⁹³ HCS, 79., 81., 88.

voltak büszkék. A jezsuiták komoly eredménynek értékelték, hogy ebben az évben tizenöt házasulandó párt tartottak vissza a lutheránus szertartástól.⁹⁴

A lelkipásztorkodás mellett a rezidencia fennmaradásához nagy szükség volt Dobronoki gazdasági érzékére is, amint azt a szőlőbirtokok gondozására és a bor eladására vonatkozó adatok is igazolják. A szőlőket 1637-ben vették át, és bár törekedtek azokat rendesen megműveltetni és állapotukat feljavítani, az első évi termés még „átlagos” volt (195 csöbör bort eredményezett), és nem hozott annyi bevételt sem, hogy abból a rendtagok szükségleteit fedezhették volna.⁹⁵ Emellett nehézséget okozott, hogy a Confraternitas házához tartozó tizennégy szőlőből három már korábban elveszett, a legértékesebb pedig évek óta elhagyatott volt.⁹⁶ Dobronoki törekedett a társulat egykori szőlőbirtokainak visszaszerzésére: a Wisér nevű szőlővel például sokat bajlódott, mert azt a magisztrátus nem akarta átadni nekik.⁹⁷ 1638-ban már 210 akó bort adtak el a poznani lengyeleknek a rezidencia fölös borkészletéből, ami a mezőgazdasági munkák idejére vonatkozó pénzihiányukat tekintve Dobronoki ügyességét mutatja – augusztustól novemberig ugyanis a rezidencia csak 450 forintnyi kölcsönvett pénzből élt. Az év végére azonban 2035 forintra nőtt Draskovichnak a soproni rendház támogatására szánt adománya.⁹⁸ 1639 elején vették használatba a keresztesek egyik elhagyatott, városkapu melletti szőlőjét is és a Szent Mihály-kapu melletti, szintén a keresztes javadalomhoz tartozó kertet.⁹⁹ Ebben az évben sikerült Dobronokinak egy Medgyesen található, elég nagy szőlőt is visszaszerezni, aminek átadásához annak idején Holovics nem ragaszkodott.¹⁰⁰

A jezsuitáknak Sopronban alkalmazkodniuk kellett a város döntően evangélikus közösségéhez is. A városvezetésnek a kollégiumalapítás folyamatában játszott szerepe – a fennmaradt rendkívül gazdag forrásanyagnak köszönhetően – jól rekonstruálható. A kényszerű együttélés további mozzanataira vonatkozó adatok értékét azonban elszórtságuk és kis számuk jelentős mértékben növeli.

Amint a diáklétszámok vizsgálatakor már utaltam rá, a város igyekezett összefogni a jezsuitákkal és a tanításuk révén kifejtett, a lutheránus közösséget bomlasztó hatásukkal szemben, elsősorban saját iskolájának védelmére törekedve.¹⁰¹ A legkorábbi, erre utaló adat a Ratsprotokoll 1636. október 24-i

⁹⁴ HCS, 82., 89.

⁹⁵ HCS, 80.

⁹⁶ Vö. HCS, 60–61., Schwartz: Die Geschichte, 16.

⁹⁷ HCS, 80. Wisér szőlő azonosításához l. Atlasz: adattári rész, 23.1 (mezőgazdaság).

⁹⁸ HCS, 106.

⁹⁹ Lkv., 345–346. A később Jezsuita-kertként ismert egykori keresztesbirtokra l. Házi: Sopron, 149., Atlasz, 28. és C 11. tábla (a Sopron külső városfalán kívül eső területről, 1750–1800).

¹⁰⁰ Schwartz: Die Geschichte, 24.

¹⁰¹ Sopron középkori eredetű plébániai iskolája a 16. század elejére fokozatosan városi iskolává alakult, fenntartásának terheit nagyrészt a Szent Mihály-templom vállalta, majd a század végére gyakorlatilag a lutheránus felekezet városi iskolája lett. A 16. század végén ezen kívül feltehetően egy evangélikus középfokú (latin) iskola is létezett, amely 1584-ben politikai okokból megszűnt, vö. Dominkovits: Sopron, 125., Bán: Sopron, 115., *Mészáros István*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. (Általánosan

egyik bejegyzése, amely szerint a város az evangélikus iskola vezetőit felszólította, hogy a „jezsuita részről várható veszély”¹⁰² miatt igyekezzenek az ifjúságra még inkább odafigyelni, a diákok pedig szombat délután is maradjanak együtt, hogy a Szentírást magyarázzák nekik, és a vesperást is rendben végezzék el, – a tanítókat a város szükség szerint segíteni fogja.¹⁰³ A polgárok félelme nem volt alaptalan, a jezsuita gimnázium ugyanis már működésének első évében komoly versenyhelyzetbe hozta az evangélikus latin iskolát. A belső tanács ezért 1638-ban új javaslatokat tett az iskola ügyében, amelyek a jezsuita minta követését tükrözik. Előírták, hogy a tanulók készítsenek értekezéseket és verseket, mondjanak szónoki beszédeket, adjanak elő vallásos tárgyú iskoladrámákat, vezessék be a hetenkénti ismétlést és a jutalmakat és javítsák a fegyelmet a diákság körében.¹⁰⁴ A mindkét részről tapasztalható elkötelezettség és céltudatosság eredményeképpen, így a jezsuita és az evangélikus iskola hosszú távú egymás mellett élése révén vált lehetővé, hogy Sopron a 18. századra regionális oktatási központtá nőtte ki magát.¹⁰⁵

A jezsuitákkal (és előkelő támogatóikkal) szemben a lutheránus polgárság azonban olykor alulmaradt. Prédikátoraik 1638-ban sikertelenül törekedtek a jezsuita börtönlátogatások megakadályozására,¹⁰⁶ és bár tiltották a páterek prédikációinak hallgatását és a velük való beszélgetést is, Artner Erhard megvédte a rendtagokat a kezdetben tapasztalható ellenséges megnyilvánulásoktól.¹⁰⁷ A polgármester ugyanis – feltehetően kiegyensúlyozó szerepre törekedve – megtiltotta a lutheránus diákoknak, hogy a jezsuiták tanítványait bántalmazzák, a céhek és társulatok vezetőit pedig felszólította, hogy tisztelettel viszonyuljanak a társaság tagjaihoz, és ne kövessenek el jogtalanságot.¹⁰⁸

A jezsuita rend soproni kollégiumalapítása tehát – bár sok tekintetben más hazai mintákat követett – a helyi sajátosságoknak megfelelően alakult, ami az intézmény további működését is meghatározta. Miközben a korszak legnagyobb hatású tanítórendje sikeresen hozta létre a győri egyházmegyéjében újabb

képző középiskolák). Budapest, 1988., 250., *Fabiny Tibor: A soproni evangélikus liceum története (1557–1908)*. In: A soproni evangélikus liceum. Szerk. *Győrffy Sándor – Hunyadi Zoltán*. Budapest, 1986., 19–20. Az iskola 1606-tól indult újra kisgimnáziumként, amely mellett egy (nagy)gimnázium is létesült Lackner Kristóf idejében (1627–1629), ez lett az alapja a neves soproni evangélikus liceumnak. Vö. uo. 21–25., Dominkovits: Sopron, 125., Bán: Sopron, 129. A német nyelvű evangélikus iskolák mellett az 1570-es évekből vannak adatok egy magyar iskola működéséről is, a jezsuita kollégiumalapítás idején azonban magyar nyelvű iskola legfeljebb alapfokú létezett.

¹⁰² „bevorstehenden gefahr des Jesuiter halber” SVL, Ratsprotokoll, 1636. (okt. 24.) 222.

¹⁰³ SVL, Ratsprotokoll, 1636. (okt. 24.) 222.

¹⁰⁴ Vö. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. köt. 2. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjt., jegyz: *Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen*. Budapest, 1904., 187–188. Sopron városi statútum (1638), 2. pont.

¹⁰⁵ Vö. Dominkovits: Sopron.

¹⁰⁶ HCS, 89.

¹⁰⁷ Artner jóindulatára vonatkozó érdekes adat, hogy a jezsuiták templomának padjait a maga pénzén csináltatta meg. HCS, 84.

¹⁰⁸ HCS, 83.

intézményét, az erős városi közösség is meg tudta őrizni saját vallását és identitását.

Összegzés

A 17. század elejére Európa-szerte egyre több régióban egyre nagyobb számban jelentek meg a jezsuiták. Intézményhálózatuk kiépülésének egyik fontos korszaka volt II. Ferdinánd uralkodása és a harmincéves háború, amikor a birodalom területén is kirajzolódtak azok az erővonalak, amelyek a protestáns-katolikus érdekszférák későbbi határaiként megszilárdultak. A Habsburg Monarchia a katolikus ellenreformáció és megújulás egyik igen intenzív időszakát élte, a Lamormaini császári gyóntató befolyása alatt álló uralkodó ugyanis a végletekig elköteleződött a „hitterjesztés” eszméje mellett. A Magyar Királyság azonban – mint a Birodalmon kívüli, saját törvényekkel és sajátos társadalmi-felekezeti berendezkedéssel bíró terület – a rekatolizáció és katolikus reform tekintetében is más hozzáállást kívánt. Így a hazai folyamatok a nyugati minták hatása mellett is csak a helyi viszonyok figyelembevételével értelmezhetőek.

A soproni kollégium első néhány éve ebből a szempontból is fontos tanulságokkal szolgál. A társaság újabb regionális központjául kiszemelt szabad királyi városban az alapító püspöknek – a Győrben vagy Pozsonyban megtalálható – helyi káptalan helyett „csupán” az erős evangélikus városi közösséggel kellett szembenéznie. Draskovich ennek tudatában is ragaszkodott ahhoz, hogy a provincia részéről Dobronokit küldjék a helyszínre. A püspök és Pázmány kibékíthetetlen ellentéte, a nádor szerepvállalása és az első kinevezett superior személyisége mellett érdemes még a soproni városvezetés szerepéről és viszonyulásáról is röviden szót ejteni.

A kollégiumalapítás ügye, a jezsuiták betelepődése azok közé a kérdések közé tartozott, amelyek a polgárok egész közösségét érintették.¹⁰⁹ Hogy ez a város számára mennyire kiemelt fontosságú ügy volt, azt a nádorral, a püspökkel és a jezsuitákkal folytatott tárgyalásokon való részvételük módja is tükrözi. Az alapítás kulcseményein a belső és a külső tanács egyaránt legelőkelőbb tagjaival képviseltette magát. Artner Erhard polgármester az eseménysor szinte minden mozzanatánál személyesen jelen volt. Zuanna János Mária Menyhért városbíró a kismartoni tárgyalásokon vett részt, míg testvére, Zuanna Péter belső tanácsos a regensburgi követség vezetője volt, majd szintén a nádorhoz delegáltak sorában találjuk. Úgy tűnik, a belső tanács legaktívabb magját ők alkották, mert az esküdtek közül mellettük csupán Stockinger Gábor és Vogel János szerepeltek, de csak a Kirchhaus átadásakor, tehát reprezentatív szerepben. A külső tanácstagok közül Regensburgba Schuller Jánost, Kismartonba pedig Arthofer Györgyöt, Weinberger

¹⁰⁹ Ezt támasztja alá a soproni vezetésnek az – Esterházy és Draskovich által is tiszteletben tartott – eljárása: a szerződés előtt többször egyeztettek nem csak a belső tanáccsal, de a város közösségével is. Vö. pl. Draskovich levele Lamormainihez (1636. jún. 6. vagy 7., Sopron) Lkv. 43. (66. jegyzetben idézem), valamint Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 7.) Lkv. 103.

Zakariást és Fuchs Ulrikot küldték. A város tehát legbefolyásosabb vezetőinek tekintélyét latba vetve igyekezett érdekeit érvényesíteni, amelyhez még a „szomszédos” Pozsony példáját is segítségül hívták, amikor a jogi kereteket alakították ki a szerződés pontjainak megállapításakor. Az eseménysor így akár a két város „párhuzamos életrajzához” szolgáló újabb adalékként is értelmezhető.¹¹⁰

A döntő többségében belvárosi polgárokból álló választópolgárság és a tárgyalásokon részt vevő – szintén kivétel nélkül belvárosi¹¹¹ – tanácsurak és huszonnegyedesek tehát, habár nem akadályozhatták meg a társaságnak a város területére való betelepedését, a lakóhelyükül szolgáló belső városrésztől távol tartották a jövevényeket. A pátereknek a külvárosba való kényszerű beengedése után azonban a városvezetés – élén Artner Erharddal – az együttélés lehetőségeit kezdte keresni. A jezsuiták 1674 utáni, a belvárosba való áttelepedése már az ellenreformációnak és a város belső történetének is új korszakát nyitotta meg.¹¹²

¹¹⁰ A kifejezést a két város középkori társadalmának, anyagi kultúrájának összevetésére vállalkozó Szende Katalintól kölcsönöztem, vö. *Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom, anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest, 2004. 44.

¹¹¹ A külső tanácsosok belvárosi háztulajdonairól l. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939.* Sopron, 2008. 106., 126., 236., 280.

¹¹² Ez az időszak a soproni városigazgatás szempontjából is korszakhatárnak tekinthető, vö. *H. Németh István: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosító várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendezésére.* Soproni Szemle 61 (2007), 125–141.

MŰHELY

KARL KAUS | Erődítések Sopron-Várhely vaskori földvárának déli kapujánál

A sáncok, az árkok és a kapu felszíni szerkezetének a terepalakulatok alapján végzett vizsgálata és összehasonlítása más magaslati erődökkel*

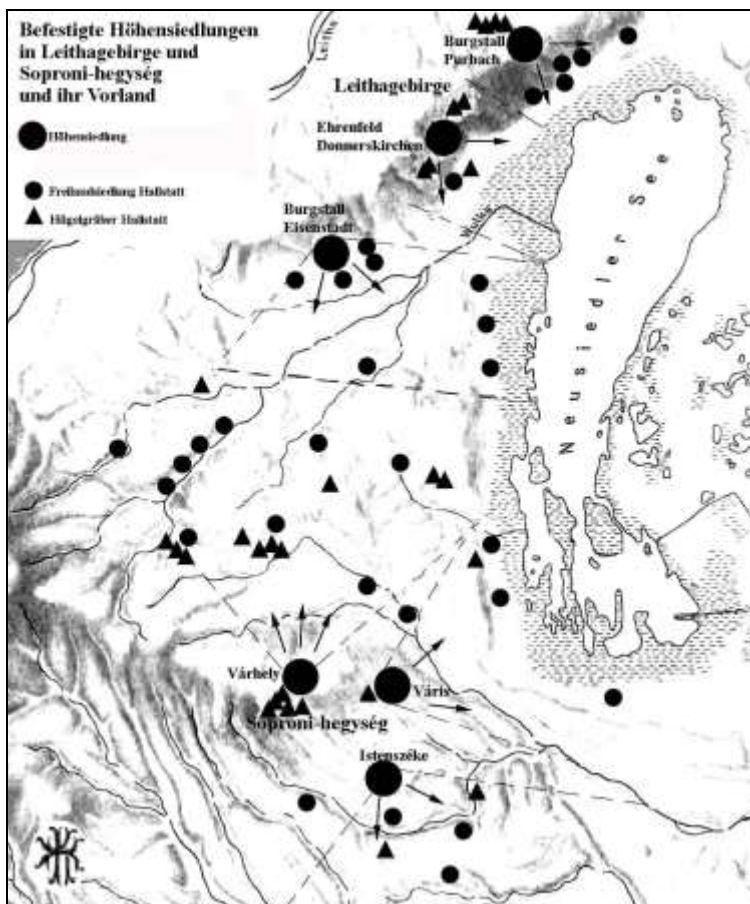
A soproni Várhely (Burgstall) hatalmas sáncai és hírneves halomsíros temetője a Soproni-hegység északi peremén, egy 483 m-es magaslaton fekszik. Az erődítmény sáncai egy olyan mérsékelt tagolt fennsíkot kerítenek körbe, amely minden oldala felé többé-kevésbé lejt. A létesítményt ezért magaslati erődnek tekinthetjük. Sopron-Várhely fősánca – a terepalakulatokat követve – körbeveszi a hegycsúcsot, szabálytalan formájú belső területe 1260 méter hosszú és 540 méter széles. Az erődített terület nagysága, beleszámítva a délnyugati elősáncokat is, mintegy 48 hektár.¹ A soproni Várhely topográfiai helyzete egyértelműen mutatja, hogy a vár északi előterét az innen ellenőrizhető területek: az Ikva és a Liget-patak völgye, továbbá a Nagymartoni (Mattersburger)-medence és a Vulka völgye alkották. Ez a peremvidéki fekvés jellemző a régió minden Hallstatt-kori (Kr. e. 750–500) magaslati településére (1. ábra).

Sopron-Várhely fősáncát keleten, délen és délnyugaton – közbülső keskeny árokkal kialakított – duplasánc képezi (4.a ábra). A belső, magasabb sánc külső felületét törtköves borítás védte. Az északkeleti kapuhoz vezető út nyomvonalának kialakítása követi a Hallstatt-kori védelmi rendszerek jellegzetességét: a két sáncvég szinte összeér, és köztük csak egy keskeny térköz maradt az ívben meghajló kapuhoz vezető hosszú útszakasznak.

* Az írás a 2008. november 14-én Sopronban elhangzott előadás kivonata: Karl Kaus, Die Befestigungsanlagen beim Südtor des Burgstalles von Ödenburg (Sopron-Várhely.) Analyse der Oberflächenstrukturen der Wälle, Gräben und Tore durch Geländebeurteilung. (Magyarra fordította Gömöri János, a 3. és 4. ábrát átrajzolta: ifj. Gömöri János). Az Erdészeti Múzeumban az MTA VEAB Soproni Tudós Társaság (STT) Régészeti és Műemléki szakbizottsága által rendezett nemzetközi kerekasztal konferencia fő témája a soproni Várhely késő-kelta (Kr. e. 1. századi) sánca bemutatási lehetőségeinek megvitatása volt. A tanácskozást a TAEG ZRT támogatta. A kerekasztal tanácskozás ismertetése a Scarbantia Régészeti Park honlapján olvasható: [https://sites.google.com/site/scarbantiaarheopark/Sopron, Várhely / Burgstall](https://sites.google.com/site/scarbantiaarheopark/Sopron,_Várhely/_/Burgstall)

¹ Ludwig Bella – Otto Müller: Prähistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft XXI, Wien 1891, 166–194.; Alexandrine Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 62, Eisenstadt 1980; Erzsébet Patek: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Berichte der Römisch-Germanischen Kommission 63, Mainz 1982, 105–108; Karl Kaus, Herrschaftsbereiche der Kalenderbergkultur. Die Hallstattkultur – Bericht über das Symposium in Steyr 1980, Linz 1981, 149–158; Uő: Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 114, Eisenstadt 2006, 52–54.

Délnyugaton, a halomsíros temető felé egy további kapu nyílt (3. ábra), amelyet azonban szemmel láthatóan eredetileg csak egyszerű sáncátjáróként alakítottak ki. Ettől a kaputól vezetett két párhuzamos mellécsánc egy forráshoz, az úgynevezett Ördög-árokban (Teufelsgraben) és a nagy kiterjedésű halomsíros temetőhöz. Később, a védművek megerősítése végett ez elé az egyszerű kapu elé ív alakú elősáncot építettek (4.b ábra). Ezzel a két ide kapcsolódó sáncot elvágták, így azok elvesztették eredeti funkciójukat. Még később, már a La Tène korban (a Kr. e. 1. század táján) építettek ezek elé két további sáncot (4.c,d ábra). A legkülső elősáncnak is volt egy harapófogó-szerűen összeszűkülő kapuja, amelyhez rövid kapusoros vezetett.

1. ábra. A Lajta-hegység és a Soproni-hegység erődített települései és vonzaskörzeteik

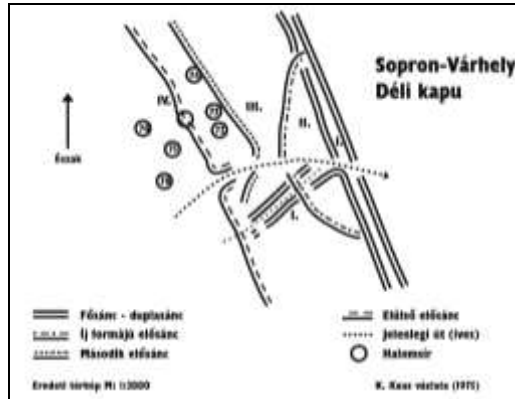
A jelen rövid tanulmány szerzője, aki éveken keresztül közreműködött Patek Erzsébet várhelyi ásatásain, számos terepbejárás után az eddigiektől részben eltérő megállapításokra jutott a déli kapu sáncrendszerével kapcsolatban (2. ábra). Elsősorban arra, hogy a forráshoz vezető dupla toldaléksánc egykorú lehetett a fősánccal, mivelhogy az íjalakú, íves sánc erre ráépült (3. ábra). A legkülső elősánc, amely a temető sírhalmjai között vezet át, a 73. és 74., továbbá a 75. és 76. halomsírok között rátelepült egy, a felméréseken nem észlelt halomsírra, úgyhogy azt a benyomást kelti, mintha egy kis bástya lenne ott.

2. ábra. Sopron-Várhely (Burgstall) felmérési rajza Patek 1982. nyomán (részlet)

A hozzávetőlegesen 150 halomsírból álló temető az erődítmény déli részén fekszik és egy temetői úttal két, nagyjából hasonló kiterjedésű részre tagolódik. A halomsír-mezőhöz járul – hozzávetőlegesen a 81. halom közelében – a legkorábbi várhelyi településhez tartozó urnasíros temető. A 81. sírhalom feltöltésében talált bronztárgyak (késdarabok, nyílhegy, kardpenge) nem a Hallstatt-kori sírhoz tartoznak, hanem az Urnamezős kultúra (Kr. e. 1300–750) temetkezéséhez, amelyet a Hallstatt-kori sírhalom építésekor bolygattak meg.²

² Patek 1982, 138. o. és 17. ábra; Karl Kaus: Grabhügel der Kalenderbergkultur (Kritische Anmerkungen zu Grabungstechnik, Befundauswertung und Chronologie). Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts, Beiheft 3, Budapest 1986, 119–122.

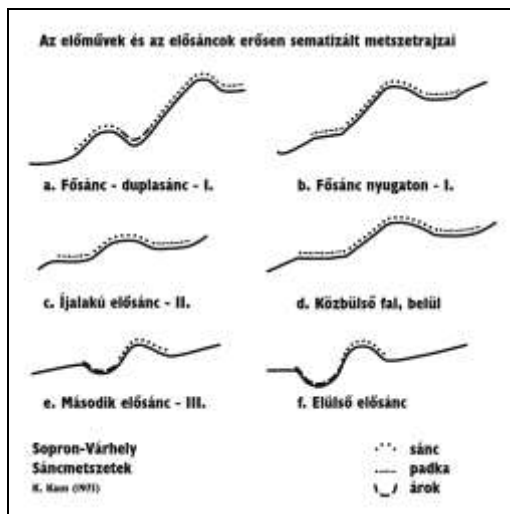
3. ábra. Sopron-Várhely, Déli kapu. Terepfelvétel: Karl Kaus, 1975

A Várhelytől mintegy 3 km távolságra fekszik *Sopron-Várishegy* (Károlymagaslat). Ennek nincs körsánca, hanem csak egy egyenes vonalú sánc-árokrendszer védi. Halomsíros temetője jóval kisebb, mint a várhelyi halomsírmező.³ A Várishegy által uralt előtér láthatóan kelet felé terült el.

A Soproni-hegység déli lejtőjén fekszik az *Istenszéke* (Himmelsthron), amelynek csúcsát részben sánc-árokrendszer veszi körbe. Bella Lajos ásatásai Hallstatt- és La Tène-kori települési nyomokat mutattak itt ki.⁴ Az Istenszékéről ellenőrzés alatt tarthatták a Felsőpulyai-(Oberpullendorfer)-medence északi felét. A hasfalvi (Haschendorf) és sopronkeresztúri (Deutschkretz) halomsírok, továbbá a közeli vaskori települések ennek a Hallstattkori hatalmi központnak lehettek alárendelve.

³ Patek 1982, 108–110.

⁴ Nováki Gyula: Őskori földvárak Sopron mellett. *SSz.* 51 (1997), 124–127.

4. ábra. Sopron-Várhely, Sáncmetszetek. Terepfelvétel: Karl Kaus, 1975

Sopron-Várhelytől 22 km-re északra, a Lajta-hegység egyik lejtős felszínű hegycsúcsán fekszik a Kismarton (Eisenstadt) melletti *Burgstallberg*. A hegy legkorábbi erősítése itt – mint a Großhöflein (Nagyhöfány) melletti Föllik esetében is – a középső bronzkor elejére keltezhető, kötőanyag nélküli kőfal, amelyet a Draßburgi kultúra zsinórdíszes kerámiája (Litzenkeramik) keltez. A kerámiának és a falazási technikának egyaránt megtalálhatjuk a párhuzamait Isztria és Dalmácia falusi és erősített magaslati telepein. A Hallstatt-kori erősítéseket erősen megváltoztatták a középkori szőlőműveléssel. Az 1925 és 1933 között végzett ásások gazdag korai vaskori települési leletanyagot eredményeztek.⁵ Ezek között különösen érdekesek a nagy ház-tapasztásdarabok (paticsok) facölöp- és gyékényfonat-lenyomatokkal. Lévén, hogy ritkán kerülnek elő ilyen nagy méretű darabok, a vesszőlenyomatos tapasztásokat már számos kiállításon⁶ láthatta a közönség, és a szakemberek archeobotanikai vizsgálatukat is elvégezték.⁷

A Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen) melletti *Ehrenfeld* a hegyi templom (Bergkirche) felett sáncszakasszal megerősített magaslati település. Az ásási leletek közül különösen a belső területen előkerült a számos hold-idolt kell

⁵ Ursula Langenecker: Der Burgstall bei Eisenstadt – keine befestigte Höhensiedlung der Hallstattkultur. In: Die Osthallstattkultur. Hg. Elisabeth Jerem. *Archaeolingua* 7, Budapest 1996, 221–234. (A további kutatások, U. Langenecker disszertációjának figyelembe vételével, mégis megerősítették azt az elgondolást, hogy a Kismarton melletti Burgstallberg több fázisú erősítéssel rendelkezett.)

⁶ Burgenländisches Feuerwehrmuseum, Katalog Eisenstadt 1979, S.9.

⁷ Marianne Schneider: Gerstenkorn-Abdrücke in hallstattischen Hüttenlehmstücken vom Eisenstädter Burgstallberg. *Burgenländische Heimatblätter* 52, Eisenstadt 1990, 92–95.

kiemelni, köztük 60 cm-nél nagyobb átmérőjű példányok is előfordulnak. A halomsírok a magaslati telep mögött, a Lajta hegységben, továbbá a Mahdbergen és az alatta elterülő lapályon is megfigyelhetők. Az egyik Fehéregyházán feltárt – nem halom alatti – hamvasztásos sírból a Hallstatt-kultúrából származó négy lábú, bikafejekkel díszített cserépedény került elő, amely teljesen megegyezik ez egyik soproni bikafejes plasztikával díszített edénnyel, ezért nagyon valószínű, hogy mindkét példányt ugyanaz a fazekas formázta.⁸

A Feketeváros (Purbach) melletti *Burgstall*, a soproni Várhelyhez hasonlóan, már az Urnamezős kultúra időszakában lakott és erődített volt. A település használatának fő korszaka a Hallstatt-kultúra időszakára tehető. A La Tène korra esik a belső kapu kapuszorossá (Zangentor) való átépítése. Feketevárosban is az elősáncokon belül fekszik a halomsírok egy része és, mint Sopron-Várhely 81. halomsírijának körzetében, itt is előkerült egy, az Urnamezős kultúrába tartozó hamvasztásos, nem halom alatti sír.⁹

Összefoglalva, a soproni Várhely sáncainak tervezett rekonstrukciós bemutatását csak újabb részletfelmérések és kiegészítő ásások után lehetne megvalósítani. Talajvizsgálatoknak és előzetes feltárásoknak kellene megelőznie a halomsíroknál tervezett múzeumépület felépítését is, mert a tervezési területen az Urnamezős kultúrába tartozó – a felszínről nem látható – sírok lehetnek. A turisztikai-múzeológiai bemutatás első lépéseként egy információs táblákkal jól ellátott tanulmányi sétaút kialakítását lehetne javasolni, amely a Várhelyről a Várishegyre (Károly-magaslat) és tovább az Istenszékéig vezetne.

⁸ Katharina C. Rebay: Hallstattzeitliche Grabfunde aus Donnerskirchen. Burgenländische Heimatblätter 67, Eisenstadt 2005, 165–210, itt 180–182.

⁹ Karl Kaus: Der Burgstallberg von Purbach. In: Purbach die Stadt am Land. Purbach am Neusiedlersee 1997, 15–18.

KIRÁLY GÉZA¹ – BROLLY
GÁBOR² –
HÁZAS GÁBOR³ –
WOLFGANG TRIMMEL⁴ | Légi lézeres letapogatással
felmért halomsírmező a Várhely
környékén⁵

Bevezetés

Magyarországon – tudtunkkal – először a Fertő tó keleti partvidékén, a Sarródi Élőhely-rekonstrukció területén történt légi lézeres letapogatás (*airborne laser scanning* vagy *LiDAR*) 2004-ben. Három évvel később, 2007 novemberében, szintén az ország nyugati határszélén Sopronban és környékén történt egy promóciós szkennelés, amelyet az osztrák Geoservice cég (amely a BEWAG leányvállalata) végzett (als.nyme.hu). Ezt a céget Magyarországon az Odd Kft. képviseli.

A felmérés során Sopron belvárosáról, a GYSEV pályaudvar környékéről, egy távvezetékéről, Ágfalva főutcájáról, valamint a Soproni-hegységben elhelyezkedő Várhely kilátó környékéről gyűjtöttek adatokat. Ez utóbbi egy igen jól feltárt és térképezett (Bella, 1891; Patek, 1982) halomsírmezőt, és a kapcsolódó földsánc rendszer egy részét tartalmazza.⁶ Magyarországon a légi lézeres letapogatásnak ez volt az első, kimondottan régészeti célú alkalmazása. A Várhely mintaterület esetében az elsődleges cél annak a bemutatása volt, hogy az új technika a halomsírok térképezéséhez erdővel borított területen is alkalmazható.

A felmérés

A felmérésre 2007. november 28-án került sor. A várhelyi terület mintegy 75 ha nagyságú, amely területet öt, közelítőlegesen É-D-i irányú, 1250 m hosszú repülési sávval mérték fel (1. ábra). A repülési sávok között ~80 m távolság volt, mintegy 70 km/h repülési sebességgel a felmérés mindössze hét és fél percig tartott. A felmérés során az EC-135 típusú helikopter átlagosan 270 m-rel repült a terepszint felett.

¹ NyME, Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vizgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék

² NyME, Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vizgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék

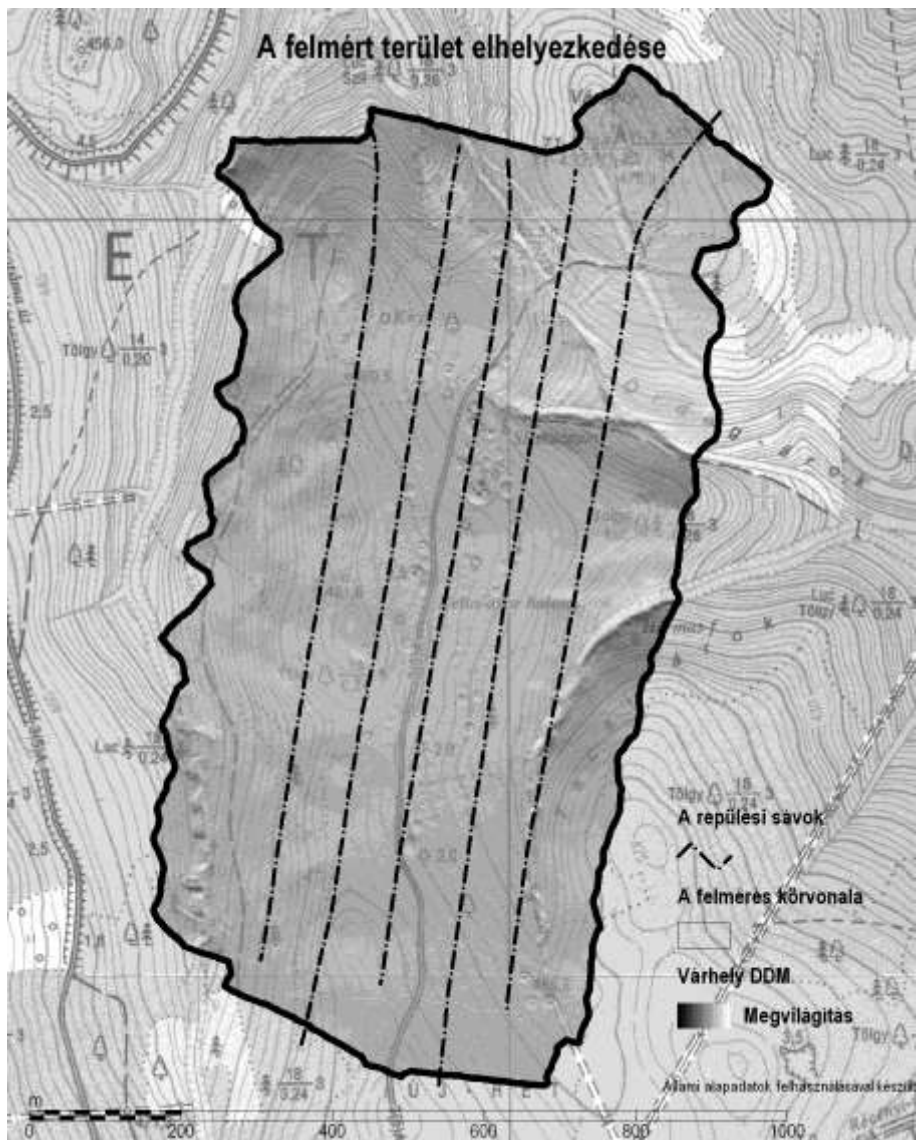
³ Odd Kft.

⁴ BEWAG Geoservice GmbH.

⁵ A tanulmány Házas G. és W. Trimmel 2008. November 14-én Sopronban a Várhely tanácskozáson elhangzott előadásának átdolgozott változata.

⁶ Bella Lajos: A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője. *Archeologiai Értesítő* 11 (1891), 313-320.; Erzsébet Patek: *Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron*, Mit einem Beitrag von Gy. Szádeczky-Kardoss. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 63, Mainz 1982.

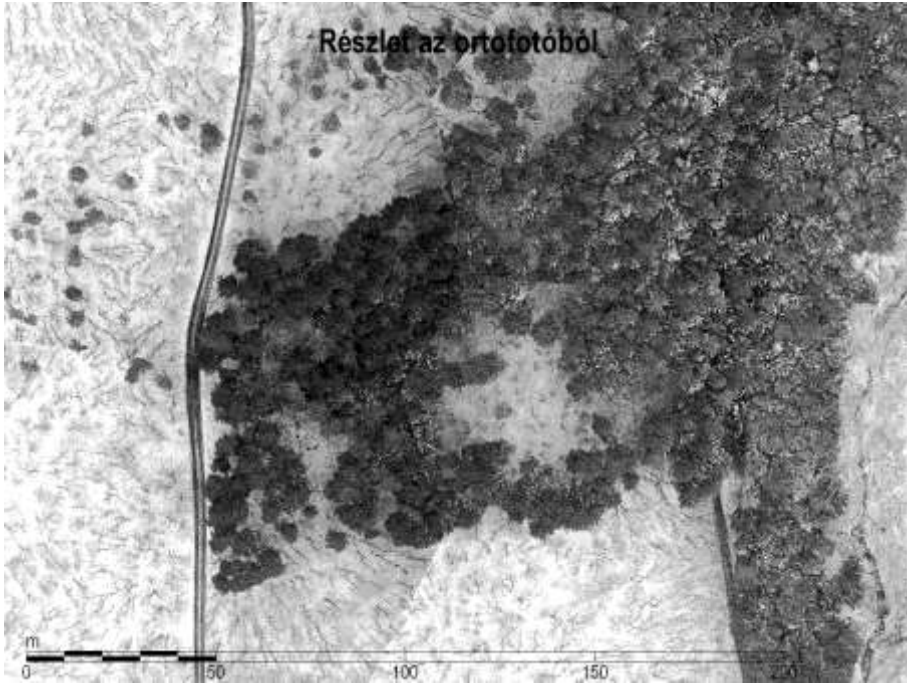
A lézeres letapogatás egy Riegl LMS-Q560-as, ún. *Full-Waveform* lézerszkennel berendezéssel történt. A berendezés 45°-os pásztaszélességgel körülbelül 220 m széles sávokban tapogatta le a területet, így a sávok közötti átfedés ~63%-os volt. Egy sávon belül 18 impulzus esett 1 m²-re, amely mintegy 40 pont/m²-t jelentett, de a teljes területre vonatkoztatva, az átfedésekkel együtt 38 impulzus/m², amelyből négyzetméterenként 85 db pontot határozhattunk meg. Ezekből a pontokból átlagosan 27 tereppont volt négyzetméterenként. Összefoglalva tehát egy nagyon alacsony repülésű és rendkívül magas pontsűrűségű felvételtől van szó. A lézeres felméréssel párhuzamosan légi fényképek is készültek, amelyek szintén nagyon nagy felbontásúak, terepi pixelméretük 5 cm nagyságú (1. ábra).

1. ábra. Sopron-Várhely. A felmért terület a repülési sávokkal

A terület a Soproni-hegységben található, 380–490 m közötti tengerszintfeletti magasságon, szinte teljes egészében erdők borítják, jellemzően közép és idősebb

korú kocsánytalan tölgyes állományok, de vannak területek, ahol jelentősebb jegenye- és lucfenyő állományok is előfordulnak (2. ábra).

2. ábra. Sopron-Várhely. Részlet az ortofotóból

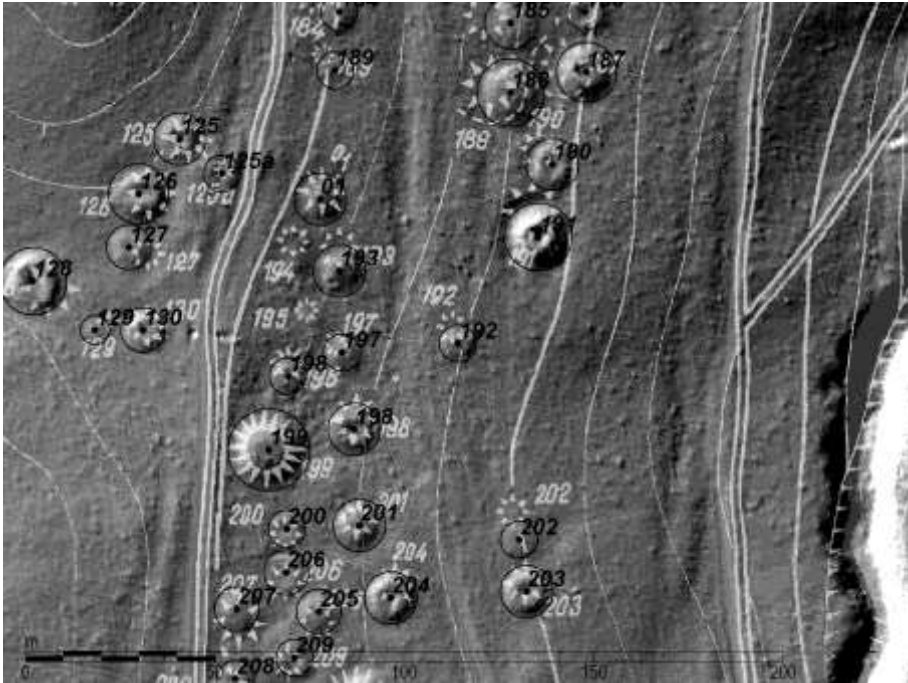
A domborzatmodell előállítása

A lézeres letapogatás önmagában egy ún. háromdimenziós pontfelhőt eredményez. Ebből a pontfelhőből, amelyet a felmérést végző cég UTM vetületben állított elő, már ők is készítettek domborzatmodellt. Ők a TerraScan szoftver progresszív szabálytalan háromszögháló (TIN) -sűrítés módszerét használták ehhez.

Mivel korábbi adataink többsége Egységes Országos Vetületben (EOV) van, így - miután megkaptuk az adatokat - első feladatunk a pontok vetületi transzformációja volt. Ezt egy saját alkalmazással valósítottuk meg, amely lokális paraméterek alapján⁷ képes több millió pontot is gyorsan és megfelelő pontossággal átranszformálni.

⁷ Bányai László: Koordináta transzformáció geoid undulációk becslésével. Geomatikai Közlemények VIII., Sopron, 2005.

A következő, és nagyon lényeges lépés, a pontokból kiválogatni azokat, amelyek a terepfelzínről verődtek vissza. Ehhez mi a TreesVis program aktív felületek módszerét (Weinacker et al. 2004) használtuk,⁸ ennek segítségével állítottuk elő azt a digitális domborzatmodellt (DDM), amelynek részletét mutatja be a 3. ábra.

3. ábra. Sopron-Várhely. Részlet a domborzatmodellből

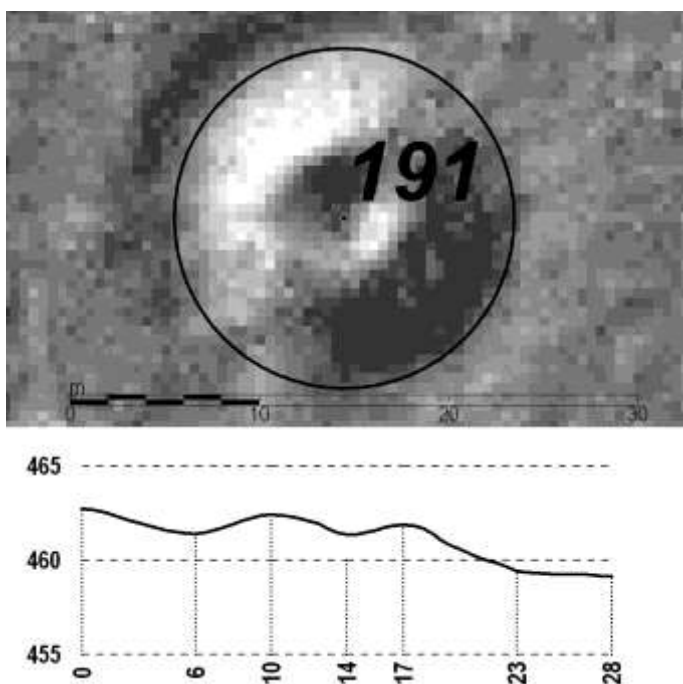
A domborzatmodell vizuális értelmezése valamint elemzése

Az elkészített domborzatmodell kiválóan alkalmas a vizuális interpretációra, különösen a megfelelően színskálázott és árnyalt megjelenítés esetében. Ez alapján a halomsír pontos helyzete, és méretei – úgymint átmérő, magasság, stb. – könnyen meghatározhatók.

A domborzatmodell vizuális értelmezésével mintegy 150 halomsírt sikerült azonosítanunk, és ezeknek mind a – jelenlegi – vízszintes, és magassági méreteit meghatároznunk (4. ábra). A korábbi felmérésekhez viszonyítva ez nem jelent

⁸ Weinacker, H., Koch, B., Heyder, U., Weinacker, R.: Development of filtering, segmentation and modelling modules for LIDAR and multispectral data as a fundament of an automatic forest inventory system. IASPRS 36, 2004, (8) 50-56.

áttörést. Bella tanulmányában 148 beszámozott halmot regisztrált.⁹ Szádeczky-Kardoss Gyula térképén 160 halomsír szerepel, és a leírásban megtalálhatók a sírok Bella-féle számai is.¹⁰ Mi a Szádeczky-Kardoss-féle sírok szinte mindegyikét azonosítani tudtuk a DDM-en, bár egyik-másikat eléggé bizonytalanul, ilyen például az út mellett elhelyezkedő 194. és 195. sorszámú sír (lásd 3. ábra). Ugyanakkor pusztán egyetlen halomsírt sikerült nagy valószínűséggel azonosítani, amely az eddig térképeken nem szerepel, amely a többenél kicsit lejjebb, az Ördög-árok mentén található (5. ábra). Jelentős viszont az eddigi sírok helyzetének pontosítása, amely során – bár Szádeczky-Kardoss elmondása szerint a halomsírok felmérése, a sáncokkal ellentétben nem geodéziai módszerekkel történt – a sírok mintegy negyedénél tapasztaltunk eltérést, de ezeknél is csak maximum 15 méternyit.

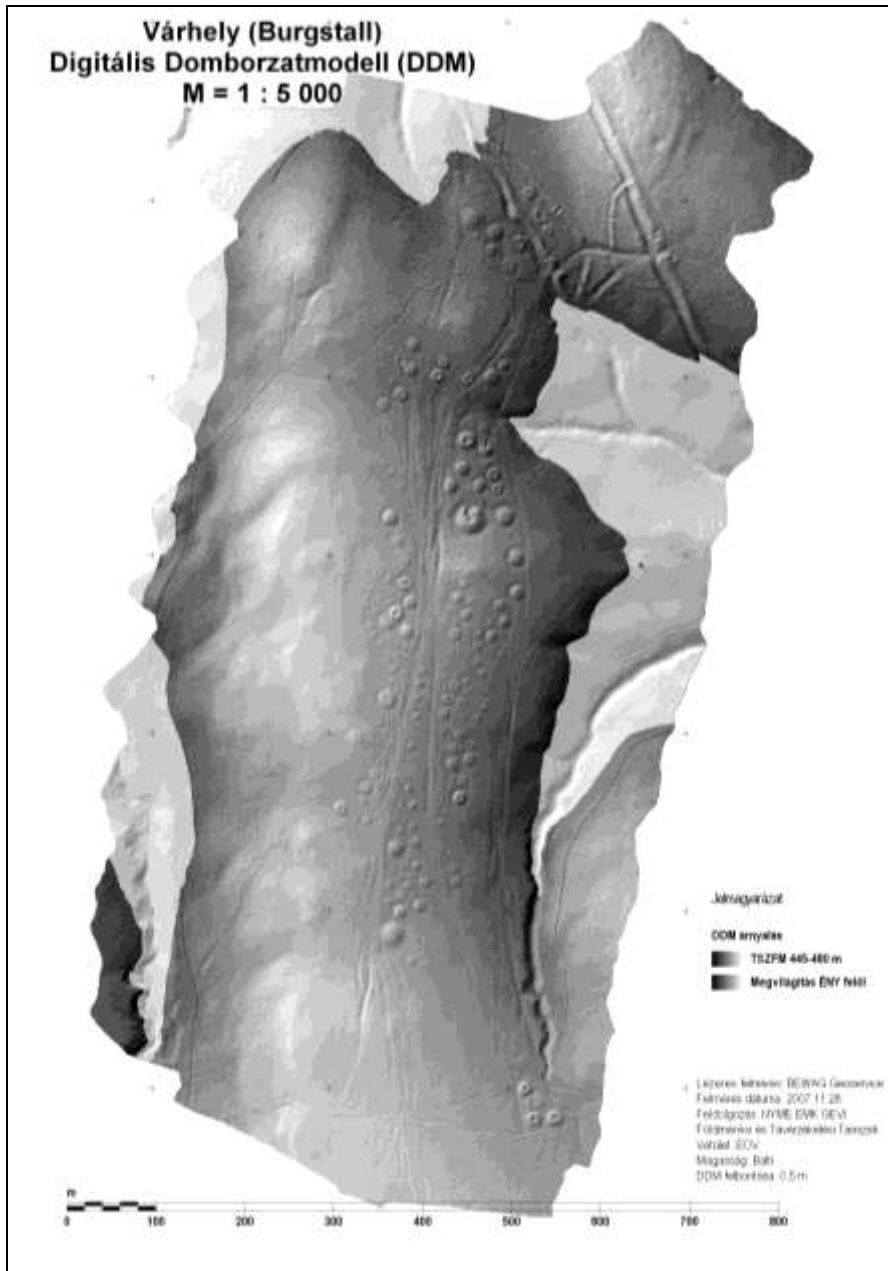
4. ábra. Sopron-Várhely. A 191. számú sír méretei és metszete

Fontos ugyanakkor, hogy a felmérés alapján az összes, általunk azonosított halomsír teljes 3D-s modellje rekonstruálható, vízszintes és magassági méretei, földtömege meghatározható. Elmondható mindez a sáncok egy részére is, bár

⁹ Bella 1891.

¹⁰ Patek 1982. kötetben.

ezekből a felmérés csak kis részt fed le (lásd 1. ábra). Ugyanakkor jelenleg feldolgozás alatt vannak olyan újabb lézeres felmérések adatai (lásd als.nyme.hu), amelyek reményeink szerint alkalmasak lesznek más területeken is (pl. a Bella Lajos és Patek E. itt idézett publikációiban említett *Neu Wiesen* területén) újabb halomsírok beazonosításához és méreteinek meghatározásához.

5. ábra. Sopron-Várhely. A teljes domborzatmodell

Idősebb Plinius *Naturalis Historia* c. művének sokat idézett részlete a Nero császár (54–68) idején szervezett borostyánkő expedícióra vonatkozó szakasz.¹ Egy római lovag vezette kereskedőcsoport Felső-Pannónia tartományi székhelyéről, Carnuntumból indulva elérte a Balti-tenger melletti Borostyán-partot, ahonnan hatalmas mennyiségű borostyánkövet szállítottak Rómába. A csapat az út hosszát is lemérte: a dunai határvonal (*limes és ripa*) védelmére épített Carnuntum és a Borostyán-part közötti távolság 600.000 római lépés volt, ami körülbelül 900 km-nek felel meg. Scarbantia, az itineráriumok szerint Carnuntumtól 38 római mérföldre feküdt (*XXXVIII milia passuum*), ami a Sopron – Petronell (Carnuntum) 56,24 km távolságnak nagyjából megfelel.² Ezt illusztrálja a soproni Fő téren, a rekonstruált Borostyánkőútba beépített tábla távolságadata: MARE SVEBICVM – SCARBANTIA, DCXXXVIII M.p.

Elvileg tehát 960–1000 kilométernyi távolságot tett volna meg az a *carruca*, a drága áruval megrakott utazókocsi, amely a baltikumi borostyánkőekkel végül is – a nemzetközi Borostyánkő Expedíció (Amber Expedition) projekt³ keretében – 2011. július 9-én megérkezett a Sopronba, a scarbantiai leleteket bemutató régészeti gyűjtemény elé (1. kép). A kocsi-másolat másfél hónapig állt Scarbantia fórumán, aminek következtében nyüzsgő élettellel telt meg a 2010-től felszínen is bemutatott fórumtér. A hiteles római kocsi-másolatot a nagy-lengyelországi Kalisz városában készítették egy Németországban feltárt római kocsi alapján. Kalisz a legkorábban említett lengyel város, amelyet Kr. u. 150 körül az alexandriai földrajztudós, Klaudiosz Ptolemaiosz *Geo-graphike Hyphegesis* c. művében *Calisia* néven tüntetett fel Magna Germania területén, a Prosna folyó

¹ C. Plinii Secundi: *Naturalis historia*. Liber XXXVII, XI. 45: „DC M p. fere a Carnunto Pannoniae abesse litus id Germaniae, ex quo invehitur, percognitum nuper, vivitque eques R. ad id comparandum missus ab Iuliano curante gladiatorum munus Neronis principis...” Idősebb Plinius: *Természetrészlet* (XXXIII–XXXVII.) Az ásványokról és a művészetekről. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001, 314–315. Fordította Gesztelyi Tamás: 45: „A pannóniai Carnuntumtól 600 ezer lépésre van Germániának az a partvidéke, ahonnan (a borostyánkövet) szállítják. A minap vált közismertté, és még él is az a római lovag, akit beszerzésére az a Iulianus küldött ki, aki Nero császár gladiatori játékeit rendezte...”

² Bella Lajos: Scarbantiai emlékekről. *Archeologiai Értesítő* 14, 1894, 73-76, XI; Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: *Források Savaria történetéhez. A római kortól 1526-ig*. Szombathely 1994, 20.; A mérés pontosságára: Bécs és Gdańsk távolsága 940 km, <http://www.bernsteinstrasse.net/website.php?id=/en/amberroad/amberroad.htm>

³ Az Európai Bizottság által 50%-os anyagi támogatással megvalósított projektben Kalisz (Pl), Martin (Türócszentmárton, Sk), Sopron (H), Ptuj (Sl), Ljubljana (Sl), Adria (I) városok vettek részt, Sopront a Scarbantia Társaság képviselte. Az 1991-ben Sopronban létrehozott Scarbantia Társaság tevékenységéről több alkalommal beszámoltunk a Soproni Szemle lapjain, ld. legutóbb Gömöri János: *A Scarbantia Társaság tevékenysége (2002–2007)* és *A Scarbantia Emlékrem kiténtetettjei 2007-ben*. *SSz.* 62 (2008), 83–93.

völgyében. A körzetben sűrűsödő, római provinciális eredetű importtárgyak sokasága alapján a régészek feltételezik, hogy itt lehetett a Borostyánkő út egyik fontos állomása.⁴

A Borostyánkő Expedíció projekt soproni eseményeinek előkészítését már 2010-ben megkezdtük, Sopron Megyei Jogú Város és Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének pályázati támogatásával. *Május 31-én* a Scarbantia Társaság a Soproni Múzeum közreműködésével „Római Limes és Scarbantia a Borostyánkő út mellett” címmel kiállítást rendezett a Fórum Múzeumban.⁵ *Június 11-én* e sorok írója előadást tartott Kaliszban a Borostyánkőút Sopronban feltárt szakaszairól.⁶ *Július 4-én* megrendeztük a III. Scarbantiai Amfiteátrumi Játékokat, ezt követte *július 10-én* a Kelta Ünnepe a Várhelyen a Soproni Erdők Natúrpark szervezésében. *Szeptember 25-én*, a római kocsi adriai fogadása alkalmából rendezett nemzetközi konferencián e sorok írója előadást tartott a scarbantiai kézművességről és a város szerepéről a római kori kereskedelemről.⁷

⁴ Tudományos vita tárgyát képezi, hogy a Lausitzi kultúra népességén belül Calisia a vandálok germán törzséhez kapcsolható-e, vagy esetleg délebbre, Ostrava környékére lokalizálható.

⁵ Dr. Fodor Tamás polgármester és Prof. Dr. Visy Zsolt (Pécsi Tudományegyetem) nyitották meg a kiállítást. Közreműködött a Szent Orsolya Általános Iskola és Gimnázium latinszakköre Sztróky Adél tanárnő vezetésével. A kiállítás főszponzora a Győr Sopron Ebenfurti Vasút Zrt Igazgatósága volt.

⁶ Gömöri J.: „The excavated parts of the Amber Road in Sopron”. International Scientific Conference „*Kalisia on the Amber Road*”.

⁷ Gömöri J.: „Some Remains of the Handicraft-Industry in Scarbantia. Commercial connections on the Amber Road”. Convegno „La via dell’Ambra”, Comune di Adria.

1. kép. A *carruca* Scarbantia fórumán, a scarbantiai római hagyományörzőkkel (2011. július, fotó: Gömöri J.)

2010. októberében a Scarbantia Társaság és a Soproni Múzeum városi vetélkedőt szervezett általános- és középiskolásoknak. Több mint 50 tanuló vett részt a felkészítő előadásokon, amelyeket Polgárné Pásztókai-Szeőke Judit (okt. 7: *Vestis virum redit – Ruha teszi az embert*); Gömöri János (okt. 9: *A látható Scarbantia, tanulmányi séta*); Sztrókay Adél (okt. 12: *Morzsák a latin nyelvből*); Kuslics Katalin (okt. 14: *vezetés a régészeti kiállításban*), tartottak. A több fordulós vetélkedő (okt. 15., okt. 21.) zsűrije: Sztrókay Adél tanárnő, mint elnök, Roskó Mária tanárnő és P. Szeőke Judit régész, mint tagok, illetve Kuslics Katalin moderátor voltak. Az eredmények a Scarbantia Régészeti Park (SRP) honlapján olvashatók (<http://sites.google.com/site/scarbantiaarcheopark/>). Külön ki kell emelni, hogy az általános iskolák versenyének három első helyezett csapata a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumból érkezett, felkészítőjük Bösze Veronika tanárnő. A középiskolás 1. helyezett csapat⁸ is a Berzsényi Líceumot képviselte. Az első három helyezett csapat tagjait és tanáraikat a Scarbantia Társaság október 23-án emlékezetes carnuntumi autóbusz-kirándulással jutalmazta.

⁸ Csapattagok: Németh Gergő, Kozma Boglárka, Krutzer Helga. Felkészítő tanár: Kaposi László.

2011-ben a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány és az Európai Bizottság 50-50% arányban biztosította a szükséges összeg egy részét a Borostyán Expedíció soproni rendezvényeinek megvalósításához. A másik – legalább ilyen jelentős, nem finansziális – támogatási részt a szponzorok és társadalmi segítők, városszerető, önzetlen hozzáállása jelentette. A Scarbantia Társaság fő partnerei a szervezésben a Soproni Múzeum és a ProKultúra Nonprofit Kft., pontosabban két kiváló, lelkes rendezvényszervező Kuslics Katalin és Kardos Edina voltak. A Fabricius-házi állandó régészeti kiállítás római borostyántermében kaptak helyet a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Föld Múzeumának borostyánfaragványai, Dr. Katarzyna Kwiatkowska régész rendezésében. Július 9-én egy másik kiállítás is megnyílt – a Liszt Ferenc Kulturális Központ aulájában – Markus Zohner⁹ svájci (Lugano) Borostyánkőút-utazó fotóiból, ezt a poszterkiállítást az alsó-ausztriai Weinviertel (Poysdorf) központú „Österreichische Bernstein-strasse” Egyesület díjmentesen kölcsönözte Sopronnak. A kiállítás megnyitóján Sass László, a Kulturális Bizottság elnöke adta át a Scarbantia Emlékérmét Markus Zohnernek, aki könyvében részletesen ismertette Sopron régészeti-turisztikai vonzerejét.

2011. július 10-én Sopron m. j. város polgármestere, Dr. Fodor Tamás Scarbantia rekonstruált fórumán fogadta a római kocsit, amelyet azután a Vadon Lovas klubból érkezett szép lovakkal a lovas klub lovászai biztonságosan kivontattak az Amfiteátrumba. A kocsit savariai, brigetioi és scarbantiai római hagyományörzők, scarbantiai szenátorok bíbortógás csapata, scarbantiai hölgyek szép koszorúja, a rómaiiasított Brass Brothers rézfúvósok és a harkai Kurszán Kende lovasíjász-csapat kísérte. A lovasíjászok nevében Czanik Csaba Árpád, a csapat vezetője az Amfiteátrumi Játékok megnyitása előtt vette át a Scarbantia Társaság elnökétől a Scarbantia Emlékérmét, köszönetül azért, hogy évek óta díjazás nélkül lépnek fel az amfiteátrumi játékokon, támogatva nem csak a Scarbantia Régészeti Park rendezvényeit, hanem terjesztve a test és lélek edzésének nemes hazai hagyományait, a magyar harcművészeti ismereteket. Ebben az évben a Kelta Ünnepet is ugyanezen a napon, az amfiteátrumban rendezte meg a Soproni Erdők Natúrpark, így egy helyszínre koncentrálhattuk a több jeles külföldi személyiséget is vonzó eseménysort.

A Scarbantia Társaság vezetősége – Fabiánkovits Ferenc, Horváth Zsolt, Kocsi János, Krisch András, Soproni Géza és e sorok írója – a fent említett közreműködők és szponzorok mellett köszönetét fejezi ki az alábbi intézményeknek, cégeknek és személyeknek, akiknek a közreműködése nélkül a – városunk turisztikai vonzerejét növelő – nemzetközi Borostyánkő Expedíció eseményei 2011-ben nem valósulhattak volna meg Sopronban:

⁹ Markus Zohner: Die Wiederentdeckung der Bernsteinstrasse: Zu Fuss von Venedig nach Sankt Petersburg. Eine 4.000 Kilometer lange Wanderung durch zwölf Länder im Herzen Europas.

Média-partnereink a Pulzus TV, a Sopron TV, a Corvinus Rádió és a Kisalföld voltak. R riportjaikból DVD-összeállítással dokumentáljuk az eseményeket. Az eseményre a SRP helyszíneit a Sopron Holding különös gondossággal tette rendbe, a Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt. pedig a várasi római borostyánkőútra állított új információs táblát a SRP-al együttműködésben. A Hotel Pannónia igazgatósága, illetve Sopron Város Vendégháza díjmentesen biztosított szállást külföldi vendégeinknek. A kiállítások munkálatainál a ProKultura munkatársai és a Soproni Múzeumból Kuslits Katalin, Kollerits Beáta, Borsodi-Nagy Árpád működtek közre. A megnyitón elhangzott és nagy sikert aratott Dr. Csoba Sándor és Varga Gábor zeneműve: „Scarbantia említése idősebb Plinius által”.

A római kocsi Scarbantia Szépét szállította a fórumtól az amfiteátrumig, a díszmenetet forgalmilag a Soproni Polgárőr Egyesület tagjai biztosították, a vontatás biztonságát Vadon László munkatársainak köszönhetjük. A *carruca* védőépületét Milan Nemcek vezetésével öt túrócszenmártoni önkéntes, a Nemes Hangtechnika három segítő munkatársa és a Scarbantia Társaság három tagja építette fel. A Scarbantia-tagok közül külön köszönet illeti Laborczy Gábort az építmény folyamatos javításáért is, illetve Laborczy Pétert a Cohors Scar(b)a(n)t(i)ensis egység megszervezéséért és irányításáért, Laborczy Zsanettet és Laborczy Sárát az esemény szervezésében való részvételért. A Scardobona Consulting Kft.-nek szakmai tanácsait, Molnár Rolandnak a projektben végzett munkáját köszönjük.

Köszönet illeti továbbá a római legiós páncélt, illetve tógát, vagy tunikát öltött urakat és hölgyeket, akik részvételükkel lelkesen bizonyították, hogy a tőlünk északra fekvő Carnuntum, és a tőlünk délre fekvő Savaria között létezett még egy fontos és szép kis római város – Scarbantia, amelyről a régészeti kutatások eredményeként mind többet tudunk, és ezt a tudást meg kell osztani és vonzerővé, turisztikai vonzerővé kell tenni. A „Borostyánkő Expedíció” projekt révén írások jelentek meg Sopronról-Scarbantiáról a fent említett lengyelországi, szlovákiai, szlovéniai, ausztriai, svájci és olasz városok sajtójában is.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LYUBLYANOVICS
KYRA

Gömöri János – Kőrösi Andrea
(szerk.): Csont és bőr. Az állati
eredetű nyersanyagok
feldolgozásának története
Budapest, 2010.

A Magyar Tudományos Akadémia Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága, a Kézművesipar-történeti Munkabizottsággal karöltve 2004 óta szervez a történeti-régészeti korok nyersanyagaival, azok megmunkálásával és felhasználásával kapcsolatos tematikus konferenciákat. Ezeken az összejöveteleken az előző években az egyes szakterületek kutatói a föld, agyag, fa és fémek felhasználási és megmunkálási módjait tárgyalták. 2009-ben került sor a csont- és bőripar történetét, régészetét, néprajzát megvitató két napos konferenciára, amely a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban kapott helyet. Ennek a tudományos összejövetelnek a hozadéka a *Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza* című tanulmánykötet, melyben a konferencia előadói munkájukat, kutatásaik eredményét részletesen ismertetik. A projektnek több soproni vonatkozása is van; az előző konferenciák egyikét is Sopronban rendezték (2005-ben), jelen kötet az MTA VEAB Soproni Tudós Társaságának gondozásában jelent meg, sajtó alá rendezéséhez és kiadásához pedig a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány is hozzájárult. A kötet egyik szerkesztője Gömöri János régész, a Régészeti park Fórum Múzeumának vezetője, aki az MTA VEAB tudományos munkájában is vezető szerepet játszott az elmúlt évtizedben.

A témából és a kötet jellegéből adódóan a tanulmányok a régészet, a történelem és a néprajz részterületeinek igen széles spektrumát fedik le: a tímármesterség történetétől és régészeti emlékeitől kezdve a csontfaragás kísérleti régészeti kutatásán át a nyersanyagok biológiai adottságainak tárgyalásáig vagy a szőrmekereskedelem írásos forrásainak bemutatásáig terjed a paletta. Ennek megfelelően a tanulmányok mind földrajzilag (a Kárpát-medencén belül), mind kronológiailag igen eltérő témákból merítenek. A tematikus sokféleség egyben módszertani és megközelítésbeli változatosságot is jelent, s ebből adódik a kötet legnagyobb erénye, a lehetséges kutatási irányok sokrétű bemutatása. A tanulmányok sok esetben a felvonultatott tudományágaknak is csupán egy-egy részterületére fókuszálnak, így ebből adódóan természetes, hogy a kötet nem

vállalkozhatott a téma teljes körű feldolgozására. Mivel azonban magyar nyelven ehhez hasonló gyűjteményes kötet vagy a témával foglalkozó összefoglaló monográfia egyelőre nem látott napvilágot, a kötet hiánypótló keresztmetszetet ad a témával foglalkozó szakemberek munkájáról, miközben bemutatja a Kárpát-medence anyagának gazdagságát és felvillantja a téma további kutatásában rejlő lehetőségeket. Öröndetes, hogy a tanulmányok többsége az elmúlt 10 év eddig közöletlen kutatásaiból merít, és a kötetben olyan fiatal szakemberek is publikációs lehetőséghez jutottak, akiknek munkájával a hazai közönség még csak kevéssé ismerkedhetett meg.

A kötet, bár a tanulmányok nem rendeződnek nagyobb fejezetekbe, tematikailag három nagyobb alegységre bontható. Az elméleti, metodológiai tanulmányok mellett a kötet első felében a csontfeldolgozás régészeti kutatásával foglalkozó, második részében pedig a bőripar történetének aspektusaira fókuszáló cikkek alkotják a munka gerincét. Mind a csontfeldolgozást bemutató blokk, mind a bőr- és szőrmeipar történetét tárgyaló nagyobb alegység időrendi sorba rendszerezi a tanulmányokat, vagyis a kronológia a kötet közepén újrakezdődik. A tanulmányok elrendezése így első pillantásra nem következetes; az egyszerűbb áttekinthetőség érdekében érdemes lett volna nagyobb, tematikus fejezetekbe rendezni a cikkeket. A kötetben publikált eredmények szélesebb körű népszerűsítését segíti, hogy minden munkához angol nyelvű összegzés is tartozik (ez alól az egyetlen kivétel Alice Choyke cikke, amely teljes terjedelmében angol nyelven jelent meg, magyar összefoglalóval).

Az első blokkban néhány általános bevezető ill. módszertani jellegű tanulmányt találunk. *Faragó Sándor* – aki a soproni közönség előtt bizonyára jól ismert, hiszen a Nyugat-Magyarországi Egyetem Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézetének igazgatója – bevezető írásában a vadászó életformát folytató korai ember és a vad közötti kölcsönhatást, a vadászathoz kapcsolódó szervezési feladatok kulturális evolúciós jelentőségét tárgyalja. A vadászat melléktermékeiben, az elejtett vad mint nyersanyag hasznosításában találjuk meg a kézművesség, így a csont- és bőrfeldolgozás legkorábbi gyökereit. Faragó felvet néhány módszertani problémát a vadászott és házasított állatok gazdasági szerepének megítélésével kapcsolatban, és röviden felvázol néhány alapvető tendenciát a vadászat szerepének történeti alakulásáról; részletes elemzésre a tanulmány kínálta terjedelemben nyilván nem volt lehetőség, de a cél nem is ez, hanem a problémakör tágabb történeti kontextusba helyezése, a csont- és bőripar kezdeteinek felvázolása volt.

A következő, kifejezetten módszertani jellegű értekezésekben az állati nyersanyagok régészeti értékelésének néhány problémáját járja körül a kötet. *Alice Choyke*, a csontmegmunkálás régészeti állattani megközelítésének egyik hazánkban élő, nemzetközi viszonylatban is igen elismert kutatója az ásatásokon előkerült csonteszközök értelmezésének fő problémáit vázolja, számba véve a

mintavétel megbízhatóságából, a nyersanyag megválasztásából, a megmunkálás nyomainak felismeréséből fakadó főbb kérdéseket, az elmúlt 30 év kutatását foglalva össze. Tanulmányának fő tanulsága, amelyet a kötet esettanulmányainak olvasásakor is érdemes észben tartani, hogy az állati nyersanyag megmunkálása komplex folyamat, amit számos tényező befolyásol, és elválaszthatatlan az adott társadalmi kontextustól: éppúgy szerepet játszik benne az adott régióra jellemző tradíció, mint a technológiai feltételek, egyes technikák és tárgytipusok presztízse, a piaci igények, a nyersanyag fizikai adottságai vagy az adott állatfajjal kapcsolatos képzettársítások, szimbolikus jelentéstartalmak. A tanulmány így a kötet többi régészeti vonatkozású cikkéhez is egyfajta bevezetőként, alapvetésként szolgál.

Csippán Péter szintén egy fontos módszertani kérdést, a nyersanyagokat feldolgozó műhelyek régészeti azonosításának problémáját járja körbe. A csont- és bőrfeldolgozás műhelyei sok tekintetben különlegesek, és a más műhelyekre alkalmazott kritériumok nem feltétlenül állják meg a helyüket az azonosításuk során. A nyersanyag, késztermék és műhelyhulladék a régészeti leletképződés folyamán ugyanis akár teljesen megsemmisülhet (mint például egy tímárműhely esetében); speciális szerszámokra és munkaeszközökre, melyek a beazonosítást megkönnyítenék, a mestereknek nem minden esetben volt szüksége, sőt néha még műhely helyiség sem volt szükséges az adott gazdasági tevékenységhez, így gyakran csupán közvetett leletekből tudunk következtetni egy műhely meglétére. (Ezzel a tanulmánnyal a kötet későbbi cikkei is sok esetben összecsengenek; egy tímárműhely régészeti azonosításának folyamatát írja le igen szemléletesen Bartosiewicz László és Petényi Sándor közös cikke, míg a kovácműhelyek régészeti emlékeivel és azonosításának lehetőségeivel két tanulmány is foglalkozik.) *Csippán* külön kitér a mészárszékek mint speciális feldolgozó műhelyek tárgyalására is.

Daróczy-Szabó Márta és *Tóth Zsuzsanna* két cikke a csonteszközök kísérleti régészeti vizsgálatával, közelebbről a csonteszközökön fellelhető kopásnyomok elemzésével (tracéologie, traszeológia) foglalkozik. Mindkét fiatal szakember Franciaországban végzett kísérleteinek eredményeit ismerteti, mely során a szerzők rekonstruált őskori módszerekkel maguk által készített csonteszközöket próbálták a hagyományosan az adott tárgytipusnak megfelelő feladatra használni, és a megfigyelt kopásnyomokat régészeti megfigyelésekkel összevetni. A csonteszközök ilyen típusú mikroszkópos vizsgálata nyugat-európai viszonylatban is új részterületnek számít, magyarul pedig még alig olvasható valami a témában. A traszeológia vizsgálati módszere jóval egzaktabb a gyakran szubjektív tipológiánál és morfológiánál, így kiváló kiegészítője lehet az utóbbi két elemzésmódnak. Igen hasznos *Tóth Zsuzsanna* cikkének elméleti illetve módszertani kitérője, melyben a kísérleti protokoll megtervezése, a dokumentáció és az értelmezés menetét foglalja össze röviden.

Hasonló kopásnyom-elemzési vizsgálatokat folytatott *Bácskay Erzsébet* is, aki *Csongrádi Balogh Évával* közösen publikált cikkében a csont- és bőrfeldolgozás munkafolyamatainak pattintott kőeszközökön kimutatható nyomait tárgyalja, több, az őskőkortól a bronzkorig datálható lelőhely anyagának feldolgozásával. A szerzők sorra veszik és leírják a bőrmegmunkálás során keletkezett használati kopásnyomok típusait és az eszközök használatának rekonstruálható, jellegzetes módjait, illetve az értelmezés korlátait. (Érdemes megjegyezni, hogy *Bácskay Erzsébet* azóta új publikációban is ismertette neolitik, mezolitik és paleolitik lelőhelyeken tett megfigyeléseit.)

Egy kronológiai rendet követő, főleg esettanulmányokat felvonultató, csonteszközök vizsgálatával foglalkozó blokkot nyit meg *T. Dobosi Viola* őskőkorról írott tanulmánya, melyben a neves kutató az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásáról adatot szolgáltató legfontosabb lelőhelyek és leletek összegző áttekintését adja némi kutatástörténeti háttérrel. Bár ebben a korszakban a megmunkált csontok száma elenyésző, és úgy tűnik, ezt a nyersanyagtypust nem használták ki teljesen, ám feldolgozásának és megmunkálásának módja a későbbi régészeti korok kézműiparos gyakorlatának gyökere, s így különös figyelmet érdemel. A csontból munkaeszközök, fegyverek, hangszerek, a mobil művészet tárgyai készültek, de ugyanekkor építő- és tüzelőanyagként is szolgált az őskőkor embere számára. Külön érdekesség, hogy az ebből a korból származó csonteszközök megmunkálási módja alig különbözött a pattintott kőeszközök kialakításának metódusától (pattintás, szilánkolás, csiszolás).

A csonteszközökkel kapcsolatos esettanulmányok sorában *Kustár Rozália* és *Tugya Beáta* cikke az első, akik a késő bronzkor egyik jellegzetes típusát tárgyalják, az ún. csontkorcsolyáról közölnek rövid elemzést. A két szerző néhány, eddig közöletlen leleten keresztül mutat rá az ebbe a kategóriába pusztán morfológiai hasonlóságok miatt sorolt tárgyak különbözőségeire. Bár a tárgytypus egyféle funkciója (mint csontkorcsolya vagy szántalp, ironga) néprajzi adatok alapján azonosítható, többféle használati mód is felvetődik. (Ezt a problémakört járja kicsit körbe ugyanebben a kötetben *Kőrösi Andrea* cikke is, aki szarmata csontkorcsolyák értelmezését adja.)

A következő két tanulmány a tiszaroffi víztározó gátjának építése során előkerült nagyszámú régészeti lelőhelyek anyagából merít. *Bárány Annamária* és *Hajnal Zsuzsanna* adatközlő cikke egy koraközépkori gepida agancsfeldolgozó műhelyet, illetve szarmata és gepida objektumokban talált csontfésűket mutat be. A meglepően nagyszámú (55 db) előkerült fésűről a szerzők a tipológián túl mérettáblázatot is közölnek.

Ugyanennek a földrajzi régióknak egy leletéről ír *Molnár Erzsébet*. A tanulmánya témájául választott, darucsontból készült kettős avar csontsíp a tárgytypusra jellemzőtől eltérően nem sírból, hanem településről került elő. Ezt a

tárgytípust eddig csak avar lelőhelyekről ismerjük. Molnár a tárgyleírás után röviden áttekinti a téma kutatástörténetét, az eddig előkerült leleteket, és említést tesz a kapcsolódó írásos forrásokról is.

Körösi Andrea, a Mezőgazdasági Múzeum archeozoológusa, a kötet egyik szerkesztője egy lelőhely szarmata és avar csonteszközeit vizsgálja, közel 250 leletet. A csontsimítók, kaparók, spatulák, árák, vésők leírása mellett – Kustár és Tugya cikkéhez hasonlóan – Körösi is kitér az ún. csontkorcsolyák tárgyalására. Ezt a tárgytípust – főként Herman Ottó néprajzi megfigyeléseinek nyomán – sokáig korcsolyaként határozták meg, és a típus neve így gyűjtőfogalomná vált, amely azonban csupán tipológiai, de nem funkcióbeli azonosságot takar. Bár a nemzetközi szakirodalomban a tárgytípus valódi használati módjairól szóló vita egészen az 1970-es évekig nyúlik vissza, a magyar terminológia még mindig hiányos. Körösi néhány elnevezésbeli javaslattal egészíti ki a tárgyak tipológiai vizsgálatát.

Egy igen érdekes, a szakirodalomban is némileg elhanyagolt tárgytípussal, a csontüllökkel foglalkozik *Gál Erika*, *Kovács Eszter*, *Kováts István* és *Zimborán Gábor* közös cikke. Ez a tárgytípus ritka, de általában könnyen beazonosítható; magyar viszonylatban csak középkori kontextusból ismert. Tipikusan fémsarlók fogásakor használták, a csontleletek a sarlók fémfogainak lenyomatát őrzik, így közvetve kovácsműhely jelenlétére illetve mezőgazdasági munkák végzésére is bizonyítékként szolgálhatnak. A szerzők az összes, 10–13. századra datált magyarországi leletet röviden áttekintik, és a cikk végén leletkatasztert közölnek a Cegléd-Fertály földek lelőhely kovácsműhelyében talált, eddig publikálatlan üllökről.

Szintén egy kovácsműhely régészeti állattani bizonyítékaival foglalkozik *Kvassay Judit* és *Vörös István* cikke. Kolon Árpád-kori településén egy műhely hulladékával töltődött fel egy használaton kívüli kút, melynek állatcsont anyaga közvetett bizonyítékként szolgált a műhely létezésére. A teljesen atipikus eloszlást mutató csontanyagban talált nagyszámú kecskeszarv valószínűleg a tűzhely fűtéséhez használt szarureszelékkel hozható kapcsolatba.

Magyar Kálmán egy kisebb régió, a Dél-Balaton középkori, templom körüli temetőiből előkerült, csont- és bőriparral összefüggésbe hozható leletekről ad áttekintést. Mindössze öt lelőhelyen maradt csak meg értékelhető csontlelet illetve bőrmellékletre utaló nyom. A tárgyak típusukat és technikai kifinomultságukat tekintve is igen változatosak: egyes darabok házilag készültek, mások elkészítéséhez komoly szaktudásra volt szükség. A szerző külön foglalkozik a csontosövek valamint csontöv tartozékok vizsgálatával.

Nagy Györgyi összefoglalója az elefántcsont mint nyersanyag biológiai és morfológiai jellemzőit, felhasználási módjait, a beszerzésével kapcsolatos kereskedelmi utakat és az anyaghoz kötődő szimbolikus elképzeléseket tekinti át. Tágabb értelemben az elefántcsont-művesség emlékei közé sorolhatók a rozsmár-

és vízilóagyarból illetve cethal fogából készített tárgyak is. Ez a tanulmány egy kicsit kilóg a kronológiai sorból, talán szerencsésebb lett volna a nyersanyagokkal foglalkozó általános illetve módszertani tanulmányok közé illeszteni.

A bőrpar történetéhez kapcsolódó blokk első cikkét *Kocsis László* jegyzi, aki a római hadsereg állati nyersanyag-felhasználásáról ír röviden. A hadseregnek saját, hadiellátásra berendezkedett műhelyei voltak, amelyek a táboron belül gondoskodtak a katonai felszerelés karbantartásáról és önellátó utánpótlásáról; később a táborok mellett kialakuló katonai települések (*canabae*-k és *vicusok*) adtak helyet a katonákat kiszolgáló kézműveseknek. Bár a csontművességről sokat tudunk, a bőrfeldolgozás rekonstrukciója nehezebb, hiszen a bőr csak bizonyos környezeti feltételek mellett marad meg, és így a késztermékek teljes csoportja hiányzik a régészeti leletanyagból. Kárpát-medencei viszonylatban nagyon kevés az értékelhető lelet, így Kocsis hat nyugat-európai (svájci, német és holland) lelőhely bőrleleteinek tárgyalásán keresztül mutatja be a problémakört.

Szintén a római kori bőrművesség témakörébe tartozik *Pásztókai-Szeőke Judit* tanulmánya, amely egy ismert tárgytypus írásos források alapján történő beazonosításának problémáját járja körbe. A szerző a régészeti kontextusból ismert, általában egyiptomi eredetűnek tartott parafa talpbetétű papucsot azonosítja a forrásokban *taurinae*-nek nevezett lábbelivel, a név új etimológiai magyarázatát kínálva.

Vörös István (a kötetben második) tanulmánya az Árpád-kori prémkereskedelem és szőrmefelhasználás forrásait veszi sorra, nagyszámú okleveles adatot gyűjtve össze. A prémekeket viszonylag sok helyen említik a források, de a feldolgozásuk gyakorlatára vonatkozó írásos adat alig áll rendelkezésre. Vörös számba veszi, milyen fajok fordulnak elő a kereskedelemben ill. egyházi adományként, és külön tárgyalja a nyulaskerteket illetve a prémvadászattal, prémkereskedelemmel összefüggő foglalkozásokra utaló forrásanyagot.

B. Perjés Judit a budai Várból származó Szent György téri kútletelek kapcsán vázolja a középkori bőr lábbelik restaurálásának, konzerválásnak folyamatát, részletesen leírva a tárolás, tisztítás, tartósítás módját. A kútból előkerült mintegy 30 cipő közel azonos módszerrel készült és a 14. századra datálható. A tanulmány röviden kitér a leletekből leszűrhető készítésestechnikai tanulságokra és a lábbelik készítésének rekonstruálható módjára.

Érdekes helytörténeti adalékokkal szolgál Gömöri Jánosnak két, a 80-as években feltárt késő középkori soproni tímárműhely kapcsán írt tanulmánya. Bevezetéképpen rövid áttekintést ad a helyi múzeum gyűjteményében őrzött megmunkált csontleletekről, a csont- és bőrművesség emlékeiről, összegyűjtve az idevágó történeti adatokat, írott forrásokat. Érdekes, hogy a tímárokról, vargákról, szűcsökről sokkal több említés esik a forrásanyagban, mint a csontművességről; régészeti szempontból viszont éppen fordított a helyzet, a bőrművesség emlékei

vannak kisebbségben. A tanulmány legérdekesebb kérdésköre, hogy mely ismert házhelyeket lehet tímárokhoz, szücsökhöz, irhagyártókhoz kötni, illetve hogyan lehet a régészeti leletanyagban beazonosítani azokat a műhelyeket, melyek létezéséről az írásos források tudósítanak. Az Új utca – Szent György utca sarkán, illetve a Szent György utcában feltárt két műhely beazonosítását az írott források lehetővé tették, még ha az előbbi lelőhely összekapcsolása Balassi tímár 16. századi tevékenységével nem is egyértelmű. A régészeti és írott források megféleltetésének nehézségei, illetve az írott forrásanyag gazdagsága ráirányítja a figyelmet egy korabeli dokumentumokra támaszkodó adatbázis létrehozásának fontosságára, ami leletmentő feltárások során információt adna a régésznek a lelőhelyre nagy valószínűséggel lokalizálható műhelyek létezéséről, hogy így a feltárás célzottabb legyen illetve az adatgyűjtés kellő körültekintéssel történhessen.

A kötet többi tanulmánya már az újkor és a modern kor bőrművességével foglalkozik. *Ringer István, Bartosiewicz László, Gál-Mlakár Zsófia, Horváth Antónia, Kissné Bendefy Márta* és *Kováts István* közös tanulmánya egy 17. századi sárospataki bőrfeldolgozó műhely anyagát mutatja be. Az iszapos, nedves közegnek köszönhetően mind a bőrleletek, mind a bőrmegmunkálás eszközei meglepően jó állapotban maradtak fenn, különleges alkalmat teremtve a régészeknek a műhelyben folyó munkák rekonstruálásához. Bár teljes lábbeli nem került elő, csupán több száz töredékes darab, ezek nagy részét azonban lábbeli típusra is be lehetett azonosítani, így a lelőhely viselettörténeti adalékokat is szolgáltatott. A fémmaradványokról, a műhelyben használt szerszámokról és a műhely állatcsont anyagáról (melyben egyszer használatos, ad hoc eszközök is előkerültek) külön alfejezet tudósít.

Petényi Sándor és *Bartosiewicz László* közös tanulmánya módszertanilag igen tanulságos példáját adja az általános régészeti és a biorégészeti megfigyelések kombinációjában rejlő értelmezési lehetőségeknek. A cikk témájául szolgáló 18. századi nemesi udvarház kovácsműhelye ugyan nem került elő a feltárás során (nem is biztos, hogy szükség volt külön épületre a mesterség folytatásához), de a tevékenységére vonatkozó közvetett bizonyítékok egybeesengenek. A környezetrégészeti adatok és az atipikus eloszlású állattani leletek elemzése, és ezen keresztül egy tímárműhely meglétének feltételezése lehetővé tette olyan iparrégészeti objektumok azonosítását, amelyek értelmezése egyébként nehézségekbe ütközött. A cikk külön tárgyalja a tímárok tevékenységének közvetett, régészeti állattani lecsapódását és az ilyen leletek azonosítási, értékelési lehetőségeit.

A kötet utolsó cikkei a 18–20. században lezajlott mélyreható gazdasági változások hatását, a bőripar átalakulását vizsgálják. A modern kori esettanulmányok szerzőinek néhány esetben a személyes megfigyelés és az iparág még élő képviselőinek elbeszélése is értékes forrásanyagot nyújtott a munka menetével, szervezésével kapcsolatban. *Szulovszky János* a dualizmus

korának piaci átalakulását, a gyáripár és a nagykereskedések megjelenésének következményeit, a kisipar és nagyipar kibontakozó konfliktusát vázolja röviden. *Gál Éva* helytörténeti példán, két pécsi tímárcsalád sorsán keresztül mutatja be az iparág átférmálódását. Lehetősége volt személyesen is megfigyelni a tímárházak struktúráját, elrendezésbeli sajátosságaikat; az egyik, különösen jól dokumentált pécsi tímárházát régészetileg is feltárták. Pécs példája azért sajátos, mert a városnak nincs központi folyója, így az igen nagy vízigényű tímárműhelyek egy patak melletti „ipari negyedben” koncentráálódtak.

Fodor Péter a Csongrád megyei szűcs céhek modern kori történetéhez gyűjtött össze néhány néprajzi, iparművészeti adatot. *Szűcs Judit* egy alföldi kisváros szűcsiparának 20. századi változásait tárgyalja, Gálhoz hasonlóan két család ill. két műhely példáján keresztül, a század első illetve második feléből, igen gazdag recens anyagot vonultatva fel. Bár az általános tendencia a kisipar és a mesterek lassú eltűnése, mégis úgy tűnik, hogy az iparosodás és a gyárak megjelenése nem mindig volt romboló hatású, hiszen a gyárak munkalehetőséget jelentettek az egyébként kereset nélkül maradt mestereknek. A két pécsi család tímárműhelye jól működő nagyvállalkozássá nőtte ki magát a 20. század első felére, a Szűcs Judit által bemutatott családok pedig egészen napjainkig megőrizték az eredeti foglalkozást.

A kötet záró tanulmánya ismét soproni helytörténeti érdekesség; *Domonkos Ottó* a helyi csont- és bőrművesség néhány középkori és kora újkori tárgyi emlékét mutatja be, illetve röviden kitér a helyi fésűsök, csizmadiák, tímárok, kefekötők, szőrkereskedők történetére, írásos adataira. A 14. századi kecskés címerű tornapajzs bőrszobrászati különlegesség, amely Közép-Európában egyedülálló lelet; a Ferences templomban („Kecske-templom”) őrzött tárgy inkább reprezentációs célokat szolgálhatott. A Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjteményét gazdagítja az ún. kurírcsizma, amely egy 16–17. századi lovas futár viseletének része lehetett. A Múzeumban őrzött szép kivitelezésű, hímzett bőrövek azonban nem a magyar, hanem valószínűleg a tiroli viselet emlékei. A Sopronra vonatkozó írott források gazdagságát illusztrálja, hogy a hagyatéki leltárakban számos részletes utalást találunk a csont- és bőrművesség termékeire.

A kötetben sajnos maradt néhány zavaró elütés, nyomdahiba, és a lábjegyzetek hivatkozásai nem mindenhol egységesek. Néhány esetben a hasonló tematikájú tanulmányokban érezhető némi redundancia, amit talán ki lehetett volna küszöbölni a szerzők közötti egyeztetéssel, ám tudjuk, a gyakorlatban ez nem mindig megvalósítható. A kötet jellegéből adódó egyenetlenségek ellenére a könyv átfogó képet ad a csont- és bőrművesség gyakorlatának történeti alakulásáról és a problematika kutatásának főbb irányairól, módszereiről. Elsősorban szakmabeli (régész, történész, etnográfus) közönség forgathatja haszonnal, de a téma iránt érdeklődő laikus is sok érdekességet, helytörténeti, néprajzi adalékot talál olvasás közben.

A közgyűlés napirendje:

1. Az elnökség beszámolója a 2011. évben végzett munkáról.
2. A Felügyelő Bizottság beszámolója.
3. A közhasznúsági jelentés elfogadása.
4. Vezető tisztségviselők (elnökség) megválasztása.
4. A 2012. évi programterv.
5. Egyebek.

Az elnökség beszámolója a 2011. évben végzett munkáról

A 2011. évben megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, melyeken kitértünk az elmúlt évi közgyűlésen felmerült problémák megoldására, valamint az éves rendezvények megszervezésére.

- Thirring Gusztáv (1861–1931), Sopron díszpolgára születésének 150. évfordulójára ünnepségeket szerveztünk. Kamara-kiállítást rendeztünk és a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársasággal közösen emléktábláját, sírját megkoszorúztuk (március 31., április 1.).
- A Kulturális Örökség Napjai keretében „Hetvenöt éves a Károly-magaslati kilátó” címmel ünnepséget rendeztünk, több mint 200 résztvevővel, melyen jelentős közéleti személyiségek is részt vettek (szeptember 17.).
- Lovag Kómáli Flandorffer Ignác születésének és halálának évfordulója alkalmából konferenciát rendeztünk, ahol előadásokban méltatták Sopron érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységét. Egykori háza közelében felállításra került Flandorffer mellszobra (szeptember 28.).
- Folytattuk hagyományunkat a „Winkler Oszkár emléktábla” adományozásával, ezúttal a sopronbánfalvi Pálos-Karmelita kolostor rekonstrukcióját ismertük el (szeptember 29.).
- Közgyűlési felvetés alapján elkészítettünk és felállítottunk a Széchenyi téren – a korábbi óra helyén – egy álló órát, amely évtizedeken át hiányzott a térről.
- A Polgármesteri Hivatallal és a Castanea Egyesülettel közösen folytattuk a „Virágos Sopronért” rendezvénysorozatot.

- Folyamatosan - szavazati joggal - részt vettünk és veszünk az önkormányzat Városfejlesztési Bizottságának munkájában, ahol véleményezzük a városrészek fejlesztési terveit, valamint a különböző, ott megtárgyalandó előterjesztéseket,
- „Érdekes körüljárni” címmel megjelentettük 2000 példányban a Kilátó közvetlen közelében lévő növény- és állatfajok listáját tartalmazó füzetet.
- A Tanulmányi Erdőgazdaság segítségével a Kilátónál és a Gombocz Endre Természetismereti Háznál új információs táblákat és képanyagot helyeztünk el, valamint állagmegóvási munkákat végeztettünk el. A Kilátó látogatottsága öröndetesen, jelentős mértékben megnőtt.
- Dr. Halmai Vilmos tagtársunk felajánlására elkészült Egyesületünk jelvénye, melyet díjmentesen t. tagtársaink rendelkezésére bocsátunk.

Gazdasági értékelés

Egyesületünkben a 2011. év során, a korábbi éveknél kevesebb, 397 fő fizetett tagdíjat. A tagoktól díj formájában befolyt összeg 1.199.800 forint volt. A Soproni Szemle c. helytörténeti folyóirat előfizetési díját is magában foglaló megemelt tagdíjat 242 fő fizette meg, ez meghaladta az előző évi igényt, ez is oka annak, hogy az összes tagdíj-bevétel valamelyest az előző évi felett volt. Azonban meg kell említenünk egy jeles külföldi tagunkat, aki 100-100 ezer forintot fizetett be tagdíjra és a Soproni Szemle támogatására.

Szponzorainktól, ez évben 1.400.000 forint támogatást kapott Egyesületünk. Köszönjük! Köszönjük továbbá azon tagvállalataink támogatását is, akik nem pénzben, hanem természetbeni szolgáltatásokkal segítették Egyesületünk működését. A város vezetésétől kapott, igazán méltányos irodabérlet és infrastruktúra, valamint a Flandorffer szobor felállításához adott hozzájárulás szintén a kiemelt támogatások közé tartozik.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2010. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből 150.692 forint bevételünk származott, ami valamelyest több az elmúlt évben befolyt összegnél. Ezt teljes egészében a Flandorffer szobor elkészítéséhez és felállításához használtuk fel.

Az elnökség a 2011.11.07-én tartott ülésén elfogadott 9/2011 (11.07.) eln.sz. határozatával úgy döntött, hogy 2012. évre a tagdíjakat nem emeli. Így 2012. évre a tagdíj

- aktív munkavállalóknak 1.000 Ft/év, Soproni Szemlével 3.000 Ft/év,
- nyugdíjas tagjainknak 600 Ft/év Soproni Szemlével 2.600 Ft/év.

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az idej felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1%-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez a Rendelkező nyilatkozatra az Egyesület

19884581-1-08

adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben hozzájárulnak. Előre is köszönjük.

Vezető tisztségviselők megválasztása

A közgyűlés köszönetet mondott Dr. Bartha Dénes eddigi alelnöknek, aki a jövőben is a Soproni Szemle Kuratórium elnöke marad, és Dr. Losonczi Ferenc munkáját is megköszönte, aki egyéb elfoglaltságok miatt nem vállalta az újabb 5 évre szóló jelölést.

A közgyűlés a következő 5 évre az alábbi összetételű vezetőséget választotta:

elnök: Dr. Józan Tibor

alelnökök: Perkovácz Tamás és Dr. Grubits János

titkár: Dr. Boronkai László

jegyző: Krisch Aladár

jogi ügyek: Dr. Barkó Péter

gazdasági vezető: Dr. Kerekes István

Dr. Józan Tibor elnök megköszönte a közgyűlésen való részvételt és a választáson adott bizalmat, valamint a Felügyelő Biztosság tájékoztatóját. A közgyűlés a közhasznúsági jelentést egyhangú szavazással elfogadta. Egyéb hozzászólás nem lévén, az ülést bezárta.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Blay Adrienn MA hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Régészeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Brolly Gábor egy. tanársegéd, NyME Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

Dominkovits Péter főlevéltáros, levéltár-igazgató, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.

Gabrieli Gabriella régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Gömöri János régész, megbízott egyetemi előadó, SzTE Régészeti Tanszék, 9401 Sopron, Pf. 68.

Házás Gábor MSc, ALS üzletágvezető, ODD Informatikai Kft., 1115 Budapest, Etele tér 4.

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.

Kádár Zsófia PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Kora újkori magyar történelmi doktori program, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.

Kaus, Karl régész, Burgenländisches Landesmuseum, A-7000 Eisenstadt, Museumgasse 1–5.

Király Géza egyetemi docens, NyME Erdőmérnöki Kar, Geomatikai Erdőfeltárási és Vízgazdálkodási Intézet, Földmérési és Távérzékelési Tanszék, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.

Lyublyanovics Kyra PhD hallgató, Közép-európai Egyetem Középkortudományi Tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9.

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Pásztókai-Szeőke Judit régész, DressID: Clothing and Identities – New Perspectives
on Textiles in the Roman Empire EU-projekt (www.dressid.eu)
Trimmel, Wolfgang Dipl. Ing., ügyvezető, BEWAG Geoservice GmbH., A-7000
Eisenstadt, Thomas Alva Edison Straße 1